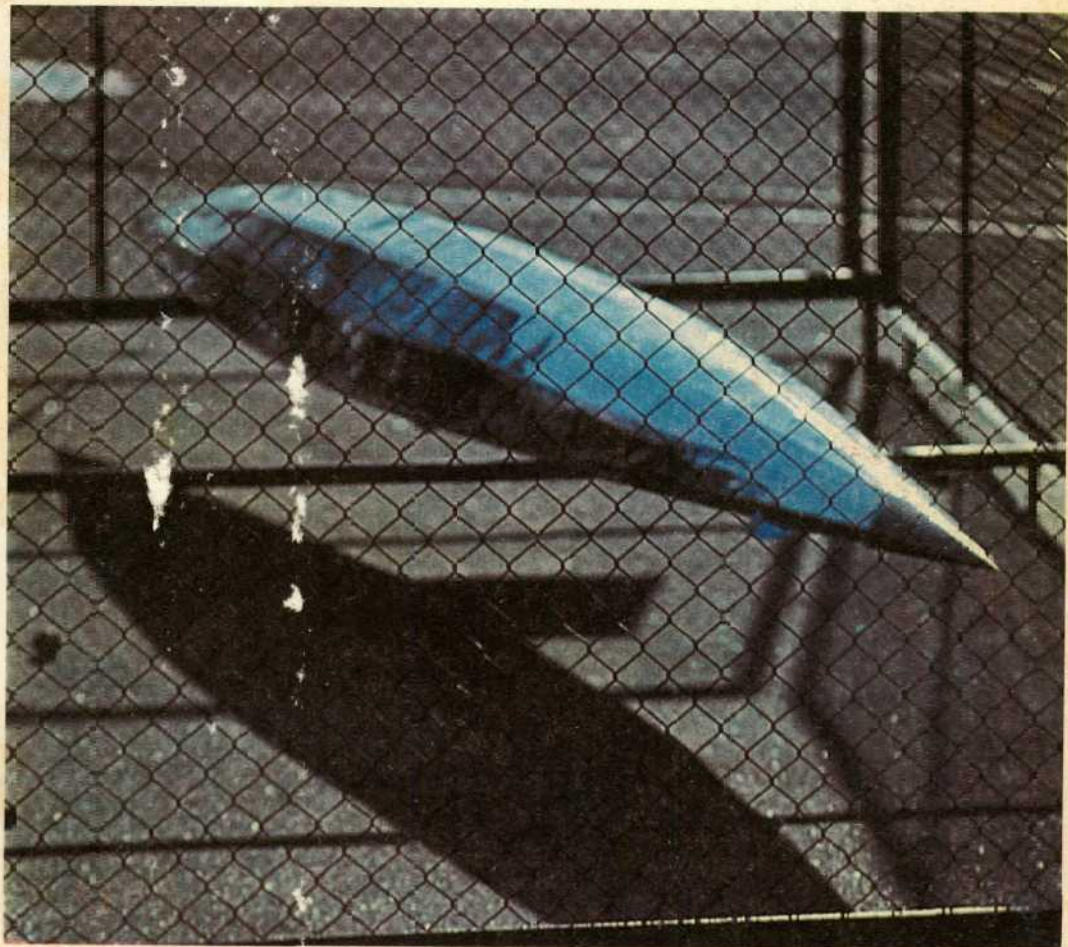

Vikerkaar

I/1989

Aleksander Suumani, Indrek Hirve, Karl Martin Sinijärve luulet; Hiina bukett; Peep Pedmanson'i jutt «President»; Valmar Adams — 90: pühendusleheküljed; Henrik Visnapuu mälestusraamat «Päike ja jõgi»; Rein Taagepera «Miks ja kuidas Eestist ära?»; Evald Laasi käsitus Eesti kaadriohvitseride saatusest; «Vikerkaare» bibliograafia 1986—1988 I osa

Vikerkaar

ELKNÜ Keskkomitee ja ENSV Kirjanike Liidu ilukirjanduslik ja ühiskondlik-politiline ajakiri. Ilmub alates 1986. a juulist. 3. aastakäik.

Jaauuar 1989. Nr 1

- Jaan Tõnisson *Vaatleja mõtted* 1
Peep Pedmanson *President* 2
Aleksander Suuman *Luulet* 10
Karl Martin Sinijärv *Luulet* 12
Ants Viires *Luulet* 14
Indrek Hirv *Luulet* 18
Valmar Adams *Lehelang* 21
Tori Brekke *Pime naine Kakamegas* 24
Hiina bukett 31
Vappu Vabar *Taevane ja maine armastus II* 37
Mart Nutt *Etnos* 41
Henrik Visnapuu *Päike ja jõgi* 50
Rein Taagepera *Miks ja kuidas Eestist ära?* 60
Küllo Arjakas *Eesti välispoliitika 1939. a V* 66
- Evald Laasi *Mis sai Eesti kaadriohvitseridest?* 72
- Vaatenurk**
Andres Herkel *Konfutsius Eestis* 97
Peeter Künstler *Ukse kell helises: ukse taga oli jõgi* 79
Andres Heinapuu *Taidluseestlus* 80
Kalev Kesküla *Vaikelu väikses Eesti linnas* 80
- Lendlaused. Püsimõtted**
Linnar Priimägi *Musae impares IV* 84
- Foorum**
Vello Salo *Stalin meis endis* 90
Meie vigu ja lisandusi 90
«Vikerkaare» sisu 1986—1988 I 91

Kujundus: Jüri Kaarma
Fotograaf: Tiit Veermäe

Esikaanel: Eero Jürgenson, Toivo Raidmets

Tagakaanel: MUU ry

JAAN TÕNISSON

VAATLEJA MÕTTED

Aasta algul

Igäuks algus on raske, veel raskemaks lõppu võib kiita:
Algust on tegemas kõik, vähedel korda läeb lõpp.

*

Rahvas meil väike ja kodumaa kehva — kuis võime küll kesta?
Suurel on tarvitus suur — väiksel saab vähestki küll!

Aasta lõpul

Kadunud endise iluga rõõmsate päevade lootus.
Valge on varjudel vaip, siledam surmal on särk.

*

Aastaid ja kuusid ja päivi kui palju, et teha, mis tubli!
Palju me ära siis teind? Palju, mis tubli sest on?!

PEEP PEDMANSON

PRESIDENT

Sõja viimase vaatus viimane pilt. Veel mahuvad võidukad naislendurid kokkujooksvate eesriiete vahelt ajalooareenile lendama. Tallinna põlemise kauge kuma on ainus ajamärk hirmupimedas öös. Ja aken, mille taga mees tohtrikitli viimast korda seljast võtab, algavat sügist elusamaks ei tee. Käed seljal, hilisematest filmikaadritest* meilegi tuttavaks saanud sigaretijupp suus, kõnnib ta mõned korrad kabinetis edasi-tagasi ja jääb avatud akna alla seisma. Hingab sügavalt, et ööjahe õhk ja põlev tubakas koos eesseisvat lahkumist leevendaksid. Aga ei leevenda, mõlemad on selleks siin liiga tuttavaks saanud. Mine ära, mine ära, mine ära, mine, räägib lennukimootori kauge urin . . . Ust lukustama arst ei hakka, asendaja leitakse niikui nii ja ta ei taha, et see vaikust täis uks kirsahoobiga sisse löödaks. Ent raudvärav, mis haiglaks kohendatud mõisahoonet metsistunud pargist eraldab, toob teised tunded: mis terasest peaks olema värav, mis ka pärast tema põgenemist suletuks jääks, et vägivald ja vägivalla ees väeti maailm teineteisest lahus hoida? Jah, ta põgeneb. Põhjuseks ta enda poolt häda sunnil kirjutatud anonüümikiri. Väljamõeldud inglise luuraja abiga, kelle ta väitis selles hullumajas end varjavat, õnnestus tal küll halvim ära hoida, oma haiged hukkumisest päästa (seda näeme ka filmis), aga paraku sattus kiri seejärel järgmiste asjast huvitatute kätte, kelle võidujoovastus piire ei tunne. Hull inglane ähvardab nüüd teda ennast. Sest kaebus iseenese peale on ohtlik dokument, mille vastu ükski väide veenev ei ole, niipalju on erialane töö talle selget nägemist andnud. Võib arvata, millise tuhinaga uued tulijad õnnetut inglasi otsima hakkavad, millise mõnuga nad ta leivad . . .

Moskvas lastakse võidusaluuti, see paistab siiagi ära. Mõisa õues seisavad hullud ümber posti otsa löödud valjuhääldi, et üleüldisest võidurõõmust osa saada. Pimedas maiöös ei näe nad posti, nad kuulevad vaid häält, mis tuleb ülalt, Jumala häält. Kui see hääl ongi kuri, ka jutt kuulajaile segane, siis Jumala maapealsed jüngrid näikse rahul olevat. Ja ehk pursib püüdlik inglise luurajagi äsjakuuldut oma emakeelde tõlkida, kui ta haigete sekka pugenukt ja samamoodi kalosse lohistades miitingu lõppedes palatisse astub.

Luuraja koiku on kohe Luuletaja kõrval. See algriiim teeb Luuletajale palju rõõmu, kui mõnikord meelde tuleb. Üle vahekäigu, Luuraja vastas, on koha leidnud Vastuluuraja. Muidu igati vaikne ja seda salalikum mehike, keda ainus paljastav asjaolu ongi ta voodi reetlik asupaik. Vastuluurajast järgmine on Napoleon Punapardi ase, mis tihti tühi, sest nagu haigusloos kirjas, võib see mees uinuda üks-

* «Hullumeelsus», 1969, rež. K. Kiisk

kõik kus, kui aga uni peale tuleb. Küll aga on alaliselt tühi Ussikuninga voodi — kuningas ise elab voodi all.

Luuletaja kõrval on koha leidnud sõbrad, Tumm ja paranoikust Kunstnik, viimane üritab visalt üles joonistada oma kujuteldavat mõrvarit, iga järjekordset ebaõnnestumist elab ta aga raskelt üle. Tumm, olgu öeldud, rääkima ei hakka. Siis tuleb kurva näoga kuningas Lear, tema kõrval maavanem Lembitu, kael sidemes. Ning lõpmatuseni äratuskella üleskeerav Anarhist, kes, uskudes selle kellamiini olevat, vahekäigus luurates soodsat hetke ootab, et miin jälle kellegi sängi alla või taskusse sokutada.

Igavese Jefreitori kahest koikust kokkuehitatud punker on ülejäänuid tankikolonni kahe tunni tee kaugusel; sealsamas, palati teises otsas, on veel üksjagu nimetuid patsiente, seas mõni, kes oma nime kunagi ära unustanud ja seeläbi siia sattunud, ja ka mõni, kes mõlemast mobilisatsioonist kõrvale hoidjana oma nime salgama peab.

Uuel Jumalal ununeda ei lasta. Lisaks hümnile, kus Luuletaja ühiseksaanud maailmavaate ära riimib ja millega igapäevane miiting sisse lauldakse, kinnitab sanitar palatiukse siseküljele värvilise graafiku. Seda selleks, et igäühel näha oleks, millal on tema kord hommikul palatinurgast kastekann võtta, see kaevust vett täis vinnata ja mõisaõue kaevatud posti kasta. Ja peaaesjalikult selle uue kohuse tõtliku täitmise tähe all jõuab kätte suur suvi, millest teiste seas ka Jefreitor ja N. Punapart pisukest lohutust leiavad, sest kaua sa ikka jaksad Venemaa karmi talve kiruda. Nõnda siis juhtub, et kui ühel roiul kesksuvepäeval palatiuks lahti lükatakse, ei tee siinolijad seda esiti märkamagi. Üksnes Ussikuningas roomab rinnust saati vahekäiku. Ja Luuraja teeb ühe silma lahti; ja vastuluuraja teise: ukstel seisab uus mees. Sellal kui kaks sanitari uustulnukale voodikoha kätte näitavad, mis Poolamaa kroonimata kuningast saadik tühi seisnud, kirjutab kolmas kastekannugraafikusse, kõige lõppu, veel ühe nime.

Kes varem, kes hiljem, kuid lõpuks viitsivad kõik end püsti ajada, et ukse juures ära käia, veerimaks näpuga üle uue nime: President. Jefreitor reageerib õlakehitusega, ent see närvitõmblus on tahtmatu. Ussikuningas kiunatab, kui ta käsi mõne laisa jala alla jääb.

Diplomaatiline maskeraad tahab aga läbiviimist ja Jefreitor on järjekorras esimene. Laitmatu saksa aktsendiga ütleb ta mõned formaalsed tervitussõnad ja otsekohese inimesena paneb ette kirjutada lähitulevikus alla mõni mittemillekski kohustav vastastikuse abi pakt. Napoleon liigseid sõnu ei tee, piisab paarist komplimendist Barclay de Tolly aadressil. Luuraja pakub oma teeneid, kui Presidendil kellegi või millegi suhtes peaks kahtlusi tekkima. Vastuluuraja on nõus Luurajat ennast kahtlustama. Lembitul on ütlemist Läti kohta, kelle suhtes President ajavat üleliia sallivat välispoliitikat, heaga see ei lõppevat; mehel endal on mõndagi mäletada. Luuletaja seevastu loob pretседendi ja tervituslaulus, mis algab sendi ja lõpeb rudimen-

diga, ta presidendi riimimisega ei koonerda. Kas Presidendil ka tütreid on, tahab kuningas Lear teada ja vastust kuuldes vaid noogutab. Tumm kordab seda žesti. Kui tseremoonia selle osaga ühelepoole saadakse, tänab President omalt poolt ja loodab lõpetuseks viisakalt pikaajalist üksteisemõistmist, aga vaevalt on ta seejärel süngi heitnud, kui ootamatu plärin ta üles ehmatab. Hurraa! Elagu! Surm vereimejale! Nüüd üles, neetud! Är-ratus! Anarhist on ekstaasis, atentaat õnnestus ja elevust jätkub palatis õhtuni. Edu üritab ta korrata veel samal ööl, kuna President, uues kohas unetu, ei tee olusid mittetundva inimesena seda igaks juhuks märkama. Kui aga Anarhist oma voodis tagasi on ja norinal magama jääb, kobab President käsikaudu süngialust ja vajutab kella vaikselt kinni.

Uus päev algabki Presidendile kastekannuga. Ent esialgsest süütust varahommikurituuaalist on aja jooksul alles jäänud kõige rohkem mälestus. Et usk võib imet teha, kui inimese ja Jumala vahele parasjagu armastust mahub, on nüüdseks vägevast kinnitusest leidnud. Post on juured alla ajanud, mis harali ja ahnelt mulda tungides on haiglahoovi segi pööranud. Ka ise nii kasvus kui läbimõõdus jõudsasti kosunud, imeb post lurinal endasse kogu kokkuvoolava kunstniiskuse. Mis juhtub, kui mõni agaram juureots mõisa veinikeldri müürist läbi poeb? Esialgu kasvab post siiski sirge ja Jumala hääli aina kaugeneb kuulajast, liginedes järjekindlalt oma seaduspärasele paigale. Valjuhääldit ennast ei ole keegi enam näinud. Kuigi, kui pea kuklasse ajada, siis kuskil seal vaadatavalusa päikese pool ta on. Küll aga võib kuuvalgel mõnigi kord märgata mõne jumalajüngri varju posti najal onaneerimas, mis olevat jäägitu eneseohverduse jumalikem hetk.

Lisaks kastekannugraafikule järgitakse palatis muidki traditsioone. Regulaarseks on muutunud peaarsti poolt provotseeritavad pidulikud pihiohtud, nn verbaalteraapia seansid, kus patsiendid oma luuludest ja painajatest juttu teevad, neid välja öeldes ka neist lahti ütlevad ning nad üheskoos veel välja naeravad. Selle on peaarst heaks kiitnud. Lühidalt mõned näited. Napoleon, voodiäärel jalgu kõlgutades, räägib küll Waterloost ja Borodinost, Wellingtoni hertsogist ja Elba saarest, kuid unustab õige pea ajaloo objektiivse käigu ja hakkab hüsteeriliselt ümber lükkama anekdoote, mis tema kohta liikvel on. Ussikuningas teab mõnd ebateaduslikku rahvajuttu, kuid kui jutt tõsisemaks kisub, vingerdab enamasti välja. Jefreitor on teemaks kuulutanud oma võitluse, kuid jõudes peatükini, kus ema talle klaveri ostis ja ta ühe valge kinda ära kaotas, hakkab ta nutma. Kuningas Lear juhib vestluse inglise teatrile, ehkki lavakunst huvitab teda vähe ja jutt kisub kiiresti klatšiks näitekirjanike isikliku elu ja perekonnaõnne ümber. Lembitu loeb katkendi mulgimurdelisest kroonikast, seda kuulatakse viisakalt. Inglise luuraja sõnavõtt on komplitseeritum. Kui ta piirdubki mõne üksiku märkusega siinsete olude kohta, on tema järeldused väärad ja üldmulje tendentslik; rängematest tagajärgedest säästab teda seni üksnes süüdimatuse õbluke mask.

Vastuluuraja pole ise Inglismaal käinud, aga vastust ta võlgu ei jää.

Üldise avameelsuse õhkkonnas saab Presidentki sõna. Algu on paljulubav, tal õnnestub kuulajad naerma ajada juba esimese lausega mingist seitsmesaja-aastasest orjapõlvest ja sellele järgnenud ärkamisest. Kui vana sa siis oled, unimüts, küsib keegi. Ka järgnenud venestuspoliitika, revolutsioonisündmused ja impeeriumi lagunemisprotsessid kutsuvad esile mõne heatahtliku turtsatuse. Kuid edasine jutt erakondadest, rippumatuse deklaratsioonist, mingist kahtlasest sõjast, Asutava Kogu masendusest, kultuuri sihtkapitalist ja muust säärasest jääb segaseks ning ei veena kedagi. Neutraalsest välispoliitikast kuuldes naerab kõva häälega vaid Jefreitor. Hea tuju on rikutud, nõrdimuskisa sunnib simulandist Presidendi vaikima. Peearsti seisukoht on teine, temal jääb sedavõrd lootusetu juhtumi puhul üksnes pead vangutada.

Oma äpardusega üksi jäetud, õnnestub Presidendil õhtul uinuda vaid ülisuure, siiski meditsiini piiridesse jääva uinutikoguse abiga. Seepärast ei ärka ta kaua, kui keegi keset ööd teda ärevalt raputab. Kui ta aga oma unerängad laud lahti saab ning enese ees tundmatut, üht neist palati teise poole nimetutest oiukestest näeb, on ta üllatus suur. Kuid tegemist näikse olevat kaunis aruka mehega, nagu sositaks tasandatud vestlusest selgub. President jõuab kahetsemagi hakata, et ta tolle teiseotsamehe peale seni nagu võõrastusega on vaadanud. Mees on tema looga ootamatult hästi kursis, ka Presidendi poolt täna pihitu pole talle uudiseks. Ta teab, et juhtunud on mingisugune arusaamatus, et Presidendi näol on tegemist igati terve mehega, kel nende haigetega siin midagi ühist pole. Kuid ei tohi veel pead norgu lasta. Väljapääs leidub kindlasti, küll nad kahekesi koos midagi välja mõtleavad. Seni tuleb aga vapralt vaikida, sest muidu naerdakse välja, ja midagi head see ei too — selline on võõra mehe seisukoht ja nõuanne. Paljustki tahaks President temaga veel rääkida, sest ehkki jutt on temast, peab ta tunnistama, et ootamatult palju on ta selle ajaga unustada jõudnud ning üks kui teine tõsiasi tuleb kummalise mehe jutust üllatusena meelde. Kuid nende vestluse katkestab haiglaväravast sissesõitev veoauto ja ettevaatlik võõras peab targemaks taanduda. President kuulab alt kostvaid samme, üksikuid sõnu ja laadimise kolinat, kuid hetkelise vaikuse ajal saab keemia temast võitu ja ta uinub enne, kui sammud palatiukseni jõuavad.

Hommikul tekitab üldist elevust uus palatikaaslane. Kannugraafikusse ühtki nime lisandunud pole ja peagi selgub, et mees on halvatud. Oma nimestki teeb ta saladuse. Aga et päris nimetuks sedavõrd markantne kuju jääda ei või, siis, võttes arvesse tema poolt läbielatu, mis uue mehe peagi kuulsaks teeb, otsustatakse ta ühel häälel Tšekistiks ristida. Mees on tunnustuse üle uhke, olgu seegi ette rutates öeldud. Teenistuskohuste täitmisel rängalt põrutada saanud, on ta siia kosuma toodud. Põnevuslugudest lugupidajaile ja muidu igavlejaile on uus mees muidugi taeva kingitus, sest oma vägitegude mäletami-

sega on tal tõsi taga. Igatahes võtab Ussikuningas nõuks oma senine pesa maha jätta ja Tšekisti voodi alla ümber kolida, viimasel pole printsiipiaalse inimesena selle vastu midagi; liigseks jäänud voodi tõstavad sanitarid veel samal õhtul välja.

Tšekisti saatuse otsustas õnnelik juhus juba lapsepõlves, räägib ta ise, kui tal õnnestus välja nuhkida ja üles anda oma klassivaenlasest vanaisa. Oma aja kohta oli see suur saavutus, kuid Tšekist ei kavatsenudki loorberitele puhkama heita. Vanaisast jäi ju maha tütar, Tšekisti ema, ja seal elas vaenuuss edasi. Ema paljastamine oli juba pähkel. Äsja oli surnud Tšekisti isa ja noorel Tšekistil oli põhjust arvata, et mitte ilma ema abita. Nii et päevakorda tõusis kättemaks... Tšekist teeb siinkohal pausi, et plärule tuld panna, ja hoiab kuulajaid seejärel mõne mahvi jagu pinevil. Ah et kas asi ikka kindel oli? Aga miks ta ei olnud, kui isa vaim ise ennast lossimüüri talle näitama tuli! Ja ära rääkis, kuidas mõrtsukas, keegi Claudius, kellega reeturist ema oli kampa löönud, ligi hiilis, kui isa aias magas, ja talle mürgi otse kõrva kallas... Kuulajad ahhetavad, Tšekisti voodialune on kaasaelavat vähkremist täis, ta ise sülitab tubakase läraka põrandale ja libistab oma läbinägijapilgu üle voodi ümber mahtunud publiku, kelle seas vaid kuningas Leari kael umbusklikult kõver on. Tšekist jätkab. Kust pidi ta võtma süütõendeid? Appi tuli... ei, mitte juhus, vaid Tšekisti ammune hobi, teater. Jah, ega ilma lavakunsti finéssidesse süvenemata tema erialal märkimisväärset edu ei saavuta. Tšekist võttis kätte ja lavastas kogu mõrvaloo näitlejate abiga uuesti, näidendit vaatama kutsus aga vandenõu osalised ise, kes mõistagi midagi ei kahtlustanud. Ning kui laval mürgivalamise stseenini jõuti, ei pidanud süüdlased saalis vastu ja paljastasid endid lõplikult! Ha-ha-haa...

Tšekist lõpetab selleks korraks oma mälestuste esimese osa, seda kroonib vääriiline aplaus. Presidentki lööb viisakalt mõned korrad käsi kokku, sest toda teatrikunsti ohvrit kuulates valdas tedagi isesugune meeleliigutus. Siiski on ta mõtted enamalt jaolt mujal olnud, sest kui tal hommikul oligi plaan öist vestlust kuskil vaikselt nurgas edasi arendada, siis peab ta nüüd tõdema, et ei oska uut tuttavat päevavalges ära tunda; ega polnud ta ööselgi tolle nägu piisavalt seletanud. Pisut häirib teda, et too omalt poolt läheneda ei ürita. President vaagib vaikselt Tšekisti ümber kogunenud kuulajaid ning peab iga lootusi äratava näo puhul pikema pausi. Kuid ikka on ta sunnitud pilgu ära pöörama, kuigi mõnikord on äratundmine olnud päris lähedal. Nüüd ei jää enam muud, kui ööd oodata ja ärkvel püsides peale passida. Mida President ka teeb.

Ometi tukastab ta otsustaval hetkel; tasane jutukõma ehmatab ta ärkvele. Silmad ei harju pimedusega kohe, siis märkab ta Jefreitori punkri varjus kükitavat kuju. Mehe hääl... President võpatab: hääl on tuttav. Kasvava ärevusega püüab ta pimedusest lausekatkeid. Jutu teemaks, nagu ta varsti mõikama hakkab, on suure sõja sõlm-

küsimused; möödalaskmised läänerindel, Leningradi hambutu piiramine, õnnelikult lõppenud atentaadikatse (rääkija osutab armile Jefreitori pidžaamakäise all), rassipoliitika liigne läbinähtavus, põhjusetu tähtaegade tagaajamine genotsiidipoliitika elluviimisel jms. Rääkija pole kõnealustes küsimustes mitte väikse kasjatundja kui Jefreitor ise, teeb President kuuldu põhjal õige järelduse. Ja Jefreitor ise pole hoopiski haige, veel vähem hull, peab President kuulma. Siin palatis on üksainus terve mõistusega mees, räägib salapärase võõras oma veenval häälel, ja see on muidugi Jefreitor. Aga tema, rääkija, juba mõistab saladust hoida, ka pole praegu õige aeg mõnd ennatlikku sammu astuda. Tuleb vastu pidada ja mitte lootust kaotada. Nii arvab tema, nime ja näota öine sõber, ja tal on õigus.

Äraandmisest keeletu, ei leia President terve järgmise päeva asu, püüdes pingsalt öist võõrast ära tunda. Kuid tulemusteta. Ja kui see saladus talle veel mõnedki päevad rahu ei anna, nii et peab Jefreitori endistviisi jäist pilku ikkagi imeks panema, siis lõpuks jääb temalgi üle omaks võtta see üldine mitteväljategev hoiak ja leppida selle tundmatu lohutajaga, kes siin palatis peagi unetute ööde omainimeseks saab. Ning pikemalt juurelda pole ka mahti, uued sündmused suruvad peale. Sest Tšekistil on teatriga tõsi taga. Tema autoriteet on veelgi kasvanud, millele on kaasa aidanud kuulujutt, nagu polekski ta halvatud. See olevat vaid järjekordne manööver. Padja all on tal nagaan ja see olevatki põhjus, miks mees ööl kui päeval oma asemelt ei lahku. Ka on ta Kunstnikult oma portree tellinud, millega too värisevi käsi hakkama sai. Pilt Tšekistile meeldib, see ripub pidevalt voodipeatsis, kuigi oma voodi laseb Tšekist konspiratsiooni mõttes iga kahe päeva tagant uude kohta tassida. Sellelt mobiilselt platvormilt hakkab ta oma teatriideed ellu viima.

Post, mida postiks enam sünnis nimetadagi pole, on kogu selle aja mehiselt juurde võtnud ja saavutanud kõrguse, millega purustavat kõik kehtivad rekordid. Arvudesse ümberpanduna olevat tulemus juubelilähedane. Kui kõrge post või sammas just täpselt on, seda ei tea keegi; mõningase ettekujutuse annab ehk samba vari, mis soodsa ilma puhul küünib varjutama kogu maad ja mõttelist osa merestki. Iseteadvana mõõdab see päikesekella osuti ajalooratta kodaravahesid; varsti saavat ring täis ja ringmäng ise töotavat kasvada suureks rahvapeoks. Tšekist arvab, et ta nina ei peta ja siin lõhnab millegi rammusa järele. Et otsustava ülesastumise hetkeks lavaküps olla, tuleb ettevalmistustega viivitamata alata. Ussikuningast saab vastloodava rändteatri administraator, et asi tervik oleks. Ja ehkki tema ringiroomamist jätkub nüüdsest kõikjale, on Presidendi üllatus ometi suur, kui teda enese ees vingerdamas näeb. Veelgi ootamatum on see, et Ussikuningas on volitatud talle rolli pakkuma. President palub mõned tunnid mõtlemisaega, teades küll ette, et ära öelda sellisel puhul ei sünni.

Kõrvalekaldeid päevarežiimist ette ei nähta, seda innukamalt

pühendatakse proovidele ööd. Valgust küll napib, aga pimedus ajab ka asja ära, arvab Tšekist dialektiliselt. Oma voodi on ta lasknud too keskele kanda, et asjade käigust paremat ülevaadet omada. Kohta on muidugi vahetanud ka Ussikuningas, kuid tuleb tunnistada, et tema puhul pole sugugi tegemist muiduleivasööjaga. Kaks korda on ta valvas kõrv kella tiksumise ära kuulnud ja peremehe kindlast surmast päästnud. Tšekist pikka viha ei pea ja riskib koguni tulevases tükis Anarhisti abi kasutada: esimeses vaatuses keerab too kella üles, viimases vaatuses see heliseb . . .

Et ka palati ülejäänud asukad ettevõtmisele jõudumööda kaasa elavad, annab äraunustatud argipäev enesest seda ootamatult teada. Luuraja kirjutatakse välja! Ehkki ühtki paranemise märki pole keegi ta juures tähele pannud. Selle taga saab olla üksnes sissekukkumine, ollakse üht meelt. Ka Tšekist ei lase end petta. Vaikset kaastunnet on palat täis, kui Luuraja täiskirjutatud vaatluspäevikuid pampu seob. Okei, ütleb ta uksele vapralt. Tööta jäänud Vastuluuraja puhkeb lohutult nutma. Inglise Luurajat ei näe neist keegi enam kunagi ja see fakt räägib enda eest. (President üksi seisab kinninallutatud akna all, kui mees haiglavärvast välja astub ja seal tagasi vaatama pöördub. Ja lehvitab. Presidendi käsi tõuseb vastama, aga peatub poolel teel. Värava tagant pöörab mees alleelt kõrvale, kitsas jalgrada viib otse üle niitmata heinamaaküüru, teiselt poolt alla. Seal jõuab mineja kruusateele. Mööduv mootorrattur võtab ta peale ja viskab raudteejaama ära. Rong läheb kohe, ja ehkki see vahepeal peatuma sunnitakse, et vastutulevad sõjaväeeselonid läbi lasta, on mees õhtu hakul linnas. Kohvikus kerge eine teinud, sõidab ta sadamasse piletit ostma. Laeva väljumiseni jääb mõni tund, nii jõuab ta enne saunas käia. Vihtleb seal mõnuga. Sadamasse tagasi läheb mees jalgsi, viimast korda läbi õhtuse vanalinna jalutades. Et konspektid mootorrattakorvi ununesid, pole tollis liigset pärimist. Laevatreppilt sülitab ta korra, sülje püüab kajakas lennult kinni. Kostab vile. laev tõukab end kaist lahti, võttes kursi avamerele. Seal kaob ta Presidendi silmist.)

Aja kulgu aga miski ei väära, nii kuuldaksegi ühel ööl mõisakeldri lukus uste tagant kahtlast lõhkumist ja tünnide kolinat. Veinikelder on lõpuks üles leitud ja varahommikuks kogu haigla jalul: valjuhääldist kostab maa peale segast räuskamist ja ekstaasihüükeid, seda saadab samba rütmivaba väänlemine. Nüüd pole pikalt jorutada, pidu on püsti, ja omapoolse panusena meeoleolu kestmiseks kuulutab Tšekist teatrietenduse veel samaks õhtuks välja. Presidendil tuleb üles astuda, ehkki roll ta enda arvates veel olulist lihvi vajaks. Kiiruga taotakse kokku ka midagi lavataolist, kus peal siis üldise eufooria krooniks Tšekisti õiste ponnistuste vilil rambivalgele tuuakse: ülekantud mõttes muidugi, sest proovide periood pole möödunud jälgi jätmata ja laval valitseb ka etenduse ajal pilkane öö. Anarhist on kella üles keeranud, tik-tak hakkab lugema järelejäänud tunde. Et see on äratus-

kell, võiks laval nähtavat võtta ka kui tontlikku unenägu, mida ärgates enam ei usu ega mäletada taha — kuigi kulisside taga närviliselt suitsetav Tšekist taolise tõlgendusega kategooriliselt nõus pole. Mees rahuneb mõneti alles siis, kui üldjoontes saab selgeks see mõõde, millega on kõrvale heidetud kõik teatrikunsti seni ahistanud kaanonid. Aja-, koha- ja tegevusühtsusest olulisemaks peab Tšekist tegelasühtsust (President mängib presidenti), süžee arusaadavuse kaalub üles veenev näitlejamäng. Ka puudub laval otsene kõne, nii kaob vajadus trükitud teksti järele. Tegemist on ühemehetükiga, mille vormiks on rambipalavik, sisuks Presidendi kõhklemine ja kahtlused, mõni hääletu monoloog ja hingepõhja jääv karje, nostalgilised tagasivaated ajas ja dramaatilise lõppotsuse langetamise piin — seda üldjoontes — ning selle loetelu füüsilise ilmsikstuleku kulminatsiooniks saab küüntenärimine kolmanda vaatuse alguses. Ja Presidendi mäng vääriks kaugelt asjatundlikumat publikut. Suures osas improvisatsioonile tuginev, peab see siiski Tšekisti poolt varem paikapandud raamidesse mahtuma. Nõnda et kui President läbielatu tulemusena jõuab ka mingi näiliselt isikliku seisukohavõtuni, siis jääb see ikkagi pinnavirvenduseks ajaloo süvahoovuste kohal, selline on lavastaja kinnisidee, ja siin vaatajal ühtki kahtlust tekkida ei tohi. Nähes, et President näidendi lõpus kaob lavalt küll justkui juhuse sekkudes (teater armastab kujundit!), peab vaatajas ometi tugevnema veendumus, et ainult niisugune saabki olla selle loo lõpp, paratamatu nagu ajalookäik ise. Kuke kiremine on ebausud rudiment, mis tänapäeval vaevalt et sobib hommikut ja etenduse lõppu kuulutama, *happy end* ikkagi. Hoopis paremini sümboliseerib progressi ja uue elu pulssi äratuskella plärin, mille kstes kõik vaenulikud ja muidu negatiivsed jõud kaovad kus kurat . . .

Ajastu hõngu edasiandmiseks peaksid valjuhääldist kostma varem valmis salvestatud kauge sõja hääled, kuid arusaadavatel põhjustel sellest võimalusest keegi praegu juttu ei tee, ja korraks ähvardab kogu kupatus fiaskoga lõppeda. Kuigi alles kaheteistkümnendal tunnil, leitakse Jefreitori nõuandel siiski väljapääs, ning etenduse ajaks lendavad mõisa kohale pommituslennukid, akna taga pikeerivad hävitajad, tankid sõidavad puruks raudaia ja lava tagantki kostab kahtlasi revolvrilaske. Laval toimuva asetab see kõik sedavõrd veenvasse konteksti, et kui üldse on maailmas võimalik hetk, kus piir elu ja luule vahel käriseb, siis sünnib see siin. Miks mitte uskuda, et hirmuläige Presidendi silmis on hetketi ehtne. Remargid on liigsed, tagasi-pöördumist ei ole. Kui heliseb kell, kaob President, ja on see kogu tema rollilahenduse tipp, oma ettemääratuses ometi lummav.

Kell käib maha, kuid lummus ei lõpe, kestes edasi nii kogu selle päeva, mil sanitarid tühjaksjäänud voodi välja kannavad ning alumise nime graafikust maha tõmbavad, kui ka järgmise ja ülejärgmise päeva ja üleülejärgmise ja üleüleülejärgmise ja üleüleülejärgmise ja üleüleüleülejärgmise. Ja nii edasi, kuni sõnad lugemisel sassi lähevad.

ALEKSANDER SUUMAN

NAGUELU

Nagu teeks tööd
Nagu saaks palka
Nagu käiks poes

Nagu loeks lehte
Nagu oleks ärkvel

Vabariiklased

Läänemeresoomlaste hõim.
Muinasvabariiklased elasid siin
juba 3000 a. e. Kr. Vabariigist
lõunasse jääb Läti.
(VNE — Vabariigi Nõuk. Entsükl.)

Estraadikunstnik Ptitsõn

moskvalasi naerutab:

imiteerib eskimot —
kuidas ta koertega sõidab —

ja eestlast —
kuidas ta sigu söödab.

Tartus «Vikerkaare» kohvikus

P.-E. Rummo ja M. Unt olid just
lõpetanud TRÜ ja olid targad.

Puhusime poliitikat. Vihjasin
Eesti iseseisvuse jällevõimalikkusele.

Nad lõid pead kokku; itsitasid.
Nad lõid pead kokku; itsitasid.

Siis selgitasid mulle kui lapsele:
Siis sipleksime Ameerika ikke all!

Oma ala meister

Kuhu aga läheb,
ära ei lähe
enne, kui valmis
on kuumaastik.

Kuumere kaldal

Äkketee kõrval,

kone kaenlas,
koer keti otsas,

silkab soldat

kuus korda pikemate
sammudega kui Maal.

Kõigepealt sipake püssirohtu

Pentti Peltolale

Seejärel natuke paberit.
Siis haavleid, veel paberit.
Tong peale. Vedasin otstlaetavat
järele. Olin nelja-aastane.
Läksin jänesejahile.

Tõstsin toru. Tõmbasin triklit.
Püss sutsus. Haises isemoodi.
Jänes vaatas. Tuli mu juurde.
Nuusutas mu kuresaapais sääri.
Ja nalpsutas ristikut edasi.

Soe ja sajab

Legendikule tõusnud
tekstialuseid, reavahelikke,
einikuid . . .

KARL MARTIN SINIJÄRV

kes joontest tunneb rõõmu eal

kohav
jõhe
pimedus

teepervel vaadates piki

tulen kusagilt lähen igaviku suunas
must muutub kauguses veel mustemax
vaikusest kostavad tähed
ja lõhnad haaravad kõik endasse
kes oskab seda päeva tajuda endas
kes oskab seda teed kujutleda ära
eemale endast ja esememaailmast
ei me tõuseme peagi ja liigume
edasi
kaua aega on minekux saadud
loodan et lähen ikka igaviku suunas
kuigi see on yxkõik
must muutub kauguses veel mustemax
vaatame piki teed
kuulame piki päikest
hingame piki tolmutpilvi
piisonisarvedel sätendab kassikuld

*

Kus on mu päevade ratas,
mu ajatu rahu?

Võivad kyll syndida õied,
lõhnadest uppuda õhk
ja kõrinal kaduda rongid —
— sina läxid,
tuul - - -

Pilgus su karjusid
kähinal rongad kui surm.
Hääbumine kuuloomete ketis,
mis sahiseb õiti hingedes - - -

Õö suudleb meid kõikjal,
on kõigile yx - - -

rahu -

*

Õösel
kõnelevad sõnades
mõtete varjud.

Mägede sinised unenäod
vaikivad valusaist veetlustest,
varandustest ja verest
+ patuste pyhakupalgeist.
On ju kajav ja kõme see öö?

Tume ja hea on ta,
tume ja hea.

Sinises öös
puhkevad sõnad ja inimesed
uutesse unedesse.

Avarus naeratab korrax
ja viipab.

*

Must
lask surematuse laupa
oli see kevad.

Leevikesed
lendasid kuu poole,
kauged leevikesed.
Mantlites ja armunult
kõndisid avastamata
universumid
meie yhises yxilduses.
Surematus
lagunes,
hukkus,
suri.

Kus on mu kuldne sõber —
— tule, päike, läheme.
Ex alga kõik ju uuesti.

ANTS VIRES

Sarjast «Seitsme maa ja seitsme mere taha» (1962—1966)

*

Värbasin enda
Kolumbuse meeskonda.
Purjetasime
üle Atlandi tusase turja
uute aegade poole.
Kolm armetut laeva
õõtsuvas kõrbes,
kõigi tuulte tallermaal.
Päevad ja ööd,
päevad ja ööd.
Ja hirm.
Ja hirm.
Ja hirm.
Meeste pimedais ajudes
liigatas loom,
sosin järgnes sosinale,
admiral üksi oli kindel,
morn ja sõnakehv.
Käisin rühma juurest rühma juurde,
levitasin kuuldusi
mustavast pööriseist,
mere langemisest tühjusse
ja teistest
maailma otsa koledustest.
Õhutasin rahutust,
lootes muuta
ajaloo käiku.
Kolm pikka nädalat
polnud märkigi maast,
ainult vesi ja taevas,
ainult taevas ja vesi.
Ja siis
puhkes mäss.
Sidusime
süngelt vaikiva admirali
masti külge
ja ühisel tahtel
pöörasime rooli,
et juhtida laev

Aafrika randa,
Portugali asumaadesse.
Samas aga kerkis
läänekaares
kummaliste lindude parv
ja admiral hüüdis:
«Maa!»
Linnud lähenesid
kangestunud tiivul
ja kihutasid maruhoona
meist mürinal üle.
Mässuline «Santa Maria»
oli avastatud.
Tuli võtta kurss
lähedase Brasiilia
varjuliste sadamate poole,
et jätkata võitlust
vabaduse eest
võõral maal.
Alles nüüd taipasin,
et olin seganud ajastud
ja et Ameerika
oli võimas
ja hambuni relvastatud.
Mul hakkas kahju admiralist.
Kuid oli juba hilja.
Mehed mõistsid,
et olin võõras kõigile,
ja mind jäeti
üksinda väikese paadiga
tuulte ja lainete tõugata.
Midagi ei muutunud.
Kaugel Hispaanias
riietus musta Beatriz Enriques
ja nuttis,
lugedes vana kirja,
mille alla oli kirjutatud:
«Xro Ferens».

*

Tusaselt loksuvast
porikarva merest
tõusis sinine kallas
kui viirastus.

Ja kaldal tunglemas
õudne parv
loom-inimesi,
kelle silmade näljased söed
puurisid lähenevat paati
kui hõõguvad orad.
Tuul ja hoovus
viisid mind vääramatult
õgijate maale.
Ma enam
ei lootnud,
sest jõudu polnud enam.
Loiult lohisesid aerud
paadiga kaasa.
Siis aga
lõid kaldaseljakul
lehvima narmendavad, pleekinud lipud
ja õõtsuval lõuendil
rullus lahti
kulunud loosung:
«Ootame Jeesust Naatsaretist,
lunastajat ja päästjat!»
Hiiglakäsi
rõhus mu rinnale
ja pigistas lämbuvast kopsust
huultele valusa sosina:
«Teie ka. Teie ka.»
Meri mängis minuga
oma kummalist, koledat mängu.
Raske uduvoog peitis
kõik,
mida nägin.
Kuulsin vinguvat,
igatsevat ulgumist,
mis kadus
vete tõusvasse mühasse.
Sõudsin, sõudsin ja sõudsin,
teadmata, kuhu.
«Minu jumal,
miks oled sa jätnud
mu maha?»

*

Meile organiseeriti
turismimatk
läbi kõige tsiviliseerituma maa.
Buss viis meid
linnast linna
ja jalad olid rakkus
muuseumide saalides jooksmisest.
Kõike seletas giid
ja me ajud puhkasid.
Kultuur oli
tohutult kõrge.
Vaevalt seletas silm
ta tippusid,
mis kadusid
pilvede varju.
Meid viidi
moodsaimasse elektri hõõrumise vabrikusse,
mis töötas
kaugjuhtimise teel.
Ühtki elavat hinge polnud seal,
ja meile tundus,
et eksime ringi
mingis siledas, ohtlikus kõrbes.
Hoidusime kartlikult
giidi seljataha.
Põldudel kihutasid
usinate sipelgatena masinad,
kuulekad kaugetele käsklustele.
Loomakarju
valvasid elektrikarjused.
Peatusime tuhandepäise seakarja juures
ja me tähelepanu juhiti
ühele erilisele olendile
tuhnivate kärssninade hulgas.
Tal oli
mõningaid inimlikke jooni,
eelkõige edev kikilips
turske kaela ümber.
Rinda,
kus tolknes
paar ordenit,
püüdis ta ajada ette
ja see lohas aina
mööda sigade songermaad.

Aegajalt rõhises ta
ehtsal joodiku kombel.
«See on me kuulsaim kirjanik,»
seletas giid,
«kes jõi end seaks
elu sügavama tundmise eesmärgil.
Me karjatame teda
parimate eksportloomade hulgas.»
Ja sigade rivid
olid tõesti kaunid vaadata.
Aukartuses seisime
surematu kirjamehe ees,
kelle tegusid valvas
elektrikarjus.
Giid meenutas viisakalt,
et tuleb rutata vaatama
maailma suurimat reaktorit.

INDREK HIRV

*

ühel hommikul
kui sa jälgid ikka veel
lõputult vahelduvaid ilmeid
oma sisenäol
saab sulle viimaks selgeks
Iial ei ole ma jätnud lootust, et selle ranna
kord ära tunnen: mäletan nii selgelt
liiva kaeblikku häält su taldade all.
et väikestel jalgadel
suurel pöördvoodil
on mõttetu jätkata dialoogi
Unes on minuga räägitud mu emakeeles;
vahel arvan ärgateski teadvat, kuidas kõlab selles
«anna andeks, et jälle valel ajal tulin».
enne kui kõik su näod
jäävad rahule oma maskidega
ja kõik su südamed
oma armastustega
Tumedal ja soolasel veel, mis jäi minust
su jalajälgi valvama, on äkki raske:
maa on pöördunud pisut
ja talle meenub
su juuste lõhn.

*

Su heledate silmapõhjade kuumaastikul
kogutakse kord kokku
kogu su kohutav külmus
ja pannakse põlema

Verelibledena lendlevad sädemed
vasardavad vastu läätsi
kuni suured klaaskuplid mõranevad
ja killunenud vikerkestast hõljub sisse
pahvakas armastuse lehka

Sajad suud avanevad
pilvede pehmes udus
nende hingeõhk seguneb
su lõhnatu jahedusega
lõkete kumas
ja hõõgub tähistaevas
sosistab sulle esimese sõna
Suurest Enesepettuse Raamatust

*

Aeg kaanib verd
leinatu taeva
tumedaist soonist.
Tuulemeelseil surmaminejail
verduvad laubasooned
eluhirmust.

ETTEVAATUST!
IGAL PIHAL ON ÕIGUS EMBUSELE

Vahel usud vist, et oled üksi? —
Kui tunned oma tõmmul põlvel
mu sõrmede maitset,
hakkad aimama,
kust kukkus see verepiisk
su suvekleidile.
Kelle süda peksleb su taldade all?

Südapäeval lendab veel üks lind
surnuks vastu su väljalõigete
võltstaevast.

*

sinule
kes sa kuulud novembriööle
nagu ratsanik sadulale
nagu mõõk verele
sulle tahan ma töötada
igavest truudust
Vehklemisõpetaja sammul
jälitad sa mind
elust ellu
muudad naeruväärselt targaks
kõik mu uljamad lollused
valvad vilunud ämmaemandana
kõiki mu moondumisi
Kui kord peaks tulema aeg
kättemaksuks
töötan
sinu silmade all
loobuda kõige ilusamast surmast

*

Sina
kes sa sündisid
häbi ülevas ürgmaastikus
päikese helgist märgadel reitel
kes sa sama hästi
tunned ihu ja äikese mängu
kes sa lahkad armastust
nagu virtin tedrekukke
hulluse kivisammaste vahel
pead sa nüüd
oma jumalikku koerapulma
Sinu pikas pohmeluseuimas
täitub viimaks mu armastuse anum
sinu uni on oja
millesse voolab mu ramm
Surmalõhnalisi ärkamisi
raskes udus
kesk uppunute kaebid
kesk meremõrtsukate needmisi
pilliroo kohal ikka ja jälle
too verise nokaga lind

VALMAR ADAMS

LEHELANG

Lehed langevad puudelt
otsekui väsinud käed.
Vaenlikult kõverdunud tuultes
maaski nad homset ei näe.

Otsides elamisalust
lendaksid taeva siit,
jookseksid kollaseil jalul
noorusse tagasi.

Miski neil enam ei laabu.
Puhub neid laiali tuul.
. . . Varsti me seisame raagus,
läheneb talvekuu.

Tuulde mu langenud lehed,
mõistke ka külmavat maad!
Surnud ka kangemad mehed:
sügise vastu ei saa.

Aga humaansuse tunne,
vabadust armastav riim,
saatnud mind viimsesse unne,
elavad edasi siin.

DIPLOM

Eesti Vabariigi

Tartu ülikooli filosoofiateaduskonna

otsusel ja ülikooli valitsuse kinnitusel 20. septembrist 1929. a. tunnistas Tartu ülikool, et

Wladimir Karl Moritz Adams,

kes Tartu ülikooli filosoofiateaduskonna täieliku kursuse läbi kuulanud, tarvilikult harjutustest ja seminaridest osa võtnud, nõutavad eksamid õendanud aladel: eesti ja üldine kirjandus — *laudatari* ulatuses, üldine ajalugu, Eesti ja põhjamaade ajalugu — *cum laude approbatari* ulatuses, filosoofia — *approbatari* ulatuses ning vastava magistritöö: „Riim, võrdlev-ajalooline ning kirjandusteoreetiline uurimus üldise ja eesti riimiteooria alalt“ esitanud, on tunnustatud

filosoofia magistri kraadi

vääriliseks eesti ja üldise kirjanduse alal.

Tartus, septembril 1929. a.

N. *[Handwritten signature]*

Rektor:

Filosoofiateaduskonna dekaan:

17
Üliõpilane W. Adamsi töötamise tagajärjekaudse puhtea tööst ja üldise kirjanduse õpetasli juures 1924 a. kevadsemestril on mul au järgmist tunnustada:

Üliõpilane Adams on mina prosemis- ja õpeti praktikaat kirjutanud sarvase uurimis- kate, mille olen hinnanud seminaritöö vääriks. Ka müda on W. Adams töendus annud nii elavast huvi ja nii leat edasi jõudmisest kirjandusteaduses, et tema õpingid sel alal on kõike võimalki teetust väärt.

Tartus, 9 augustil 1924.

[Handwritten signature]

U. Adamsi laudatustöö

Rim

"Võrdlev-ajalooline ning kirjanduslooliline uurimus"
on minu poolt teatseeritud ja magistratöö nõuetele vastavaks tunnustatud numbriga 5 (viisikümnend).

U. Adamsi nimisesse annab enne kõike tunnustust hooltast pühendumest võimalikult laialdaselt ülevaadet kirjanduse teemaks valitud kirjanduse kompleksis võrdlevaks selgitamiseks. Seda tõendab juba karutatud kirjanduse nimestik, mis arvestab 75 teatseeritud autori ja 92 teose nime riimi ajaloolise või teatseerilise käitluse aladest.

Alldugi jätab silde kirjanduse kaugele kaaste laastamine ruumi ka täiendusuuringute (uuringute) oleks enne autori mäisteid anglo-baxsi võrdlevilise võtmeid täpsustada, tutvumine J. S. Orono "teosega" "English sketches", 1921. Aga eriti eesti võrdlevilise ja venekeelse - aladest on U. Adamsi nimise juurdus arvestatud küllalt tõhusalt, tulemusrikkalt ja omapäraselt.

Et U. Adamsi võrdlev-ajaloolisest poeetikast lähtuda on võimalikult metoodikindlalt püüdnud ehitada oma riimiteooria raamat, seda piiritleb "metoodiliste aluste" ja probleemi asetuse püütlõmme (siinajuhuldas). Ja lihtsasti Adamsi n. n. uurimisteos on jäänud juba jälgi jätta meie tänapäevase kirjanduse praktikassegi.

Tartu, 9. mail 1925.

Guustav Suits

«Aatomiajastu inimene, eriti nõukogude hareduse saanud noorus, on nõudlik. Selle nõudlikkusega seletub vist meie aja aina suurenev eelistus dokumentaalkirjandusele...» (V. Adams. Kirjutava kodaniku rakenduslikust sõnakunstist.)

Tahame meiega olla ajastu tasemel. Sestap leidmise olevat kohase tähistada Valmar Adamsi *nomaginta*'t juuresoleva dokumentalistliku etüüdiga. Olgugi pärit vähe varasemast ajast — need hariduspaberid ei valeta.

«Vikerkaar» toimetus.

TORIL BREKKE

PIME NAINE KAKAMEGAS

Norra keelest tõlkinud Anu Saluäär

Pime naine Kakamegas, kes käib ja käib ümber oma pisikese hüti. Selg küürus, aga ometi pea püsti ja piimvalge pime pilk suunatud kaugusse; üle puude teispool pisitillukest maalappi, Victoria järve, Elgoni mäe, Turcana või ranniku poole, ida poole päikest ja lääne poole kuud, olenevalt sellest, kus ta oma teekonnal parajasti on.

Esimest korda kuulsin temast Nairobiis ühes Steak House'is Kenyatta Avenue'l halli kivimaja teisel korrusel; biifsteek ja punavein ühe Norra rahukorpuse naisterahva seltsis.

«Minu arust inimesed muutuvad hoopis teistsuguseks, kui nad mõnda aega siin on olnud,» ütleb Grete. «Kui meie siia tulime, tahtsime kangesti oma panust anda, tundsimme huvi ajaloo vastu, miks on läinud nii, et maailma võib jagada vaeseks ja rikkaks, me sõitsime Aafrikasse, et kõike parandada, kas või pisinatukenegi. . .»

«Aga siis?»

«See ei ole nii kerge. Kodus elasin ma kitsastes oludes, meid oli palju õdesid-vendi, viimastel aastatel oli mul väike üürituba. Ja siis tulen siia Kakamegasse õpetajaks ja mulle antakse terve omaette majake. Terve maja, millega meil kodus ehk küll hoobelda ei saaks, aga siinsetes oludes, kui ma tean, kuidas elavad õpilased, keda ma õpetan. . . Ja vähe sellest; ma pärin veel oma eelkäijalt majaabilise, just nagu oleksin ma kunagi unistanud majaabilisest. Ma tulin siia, et aidata, millega suudan, mitte selleks, et teenreid pidada.»

«Kas sa ei võiks siis sellele naisele üles öelda?»

«See on mees. Ja tal on naine ja kari lapsi. Kui ma talle üles ütlen, jääb terve pere ilma sissetulekuta. Lastel pole võimalik koolis käia. Perekond ilma toiduta. . .»

Grete Norra noorteklubist, mis küll noored klubis ütleksid, kui näeksid, kuidas ta istub Kakamegas ja parandab vihikuid, samal ajal kui neljakümnendates eluaastates mees peseb ta jalge ees põrandat, seisab maja ees ja peseb tema pesu, triigib köögilaua, paneb pesu ilusti kappi. . .

«Kui me kokku saame, siis tuleb niisugustest asjadest harva juttu. Kui rahukorpuse omad kohtuvad, siis kõneldakse tihti sellest, kellel on teiste ees mingisuguseid eeliseid. Miks mõnel on õigus tasuta autole ja teistel ei ole. Või räägime nõudlikest aafriklastest, kes arvavad,

TORIL BREKKE — sünd Oslos 1949. a. Kirjanike Liidu esimees. Esimene romaan Töötanud tüpograafina, korrektorina, klaveriõpetajana, ajakirjanikuna, aga ka leivaitahases ning viinerikioskis. Praegu Norra ilmus 1976. a. Hiljem on ilmunud veel kolm romaani, 3 lasteraamatut, 1 novellikogu. Tõlgitud saksa, norra, inglise keelde.

et peavad välismaa abiorganisatsioonidelt saama kõik, mis nad tahavad. . .»

Grete Kakamegas, kellel on kari jõmpsikaid kannul, kui ta pärastlõunati tervisejooksu teeb, kari imestavaid naeruhimulisi jõmpsikaid.

«See on väga kurb,» ütleb ta.

Ja siis räägib ta pimedast naisest, kes muudkui käib ümber oma viltuvajunud hüti.

«Kui ta oma maalapil töötab, siis on ta käpuli.»

Vana naine, kes külvab ja koristab taimi, mida ta ei näe. Kes komberdab neljakäpakil, jalad ja põlved ja karedad kobavad peopesad hõõrdumas vastu kuivi oksid ja kõrsid.

«Ime, et ta toime tuleb. Ime, et maod ei ole teda hammustanud. . .»

Teist korda kuulsin temast Rahukorpuse majas Kisumus.

Olen nõjatanud sohvaturka; osalt selleks, et oma märkmeid üle vaadata, osalt sellepärast, et teised pidasid parajasti valjuhäälet diskussiooni Noradi siseasjadest. Oleme käinud india restoranis õhtust söömas: liha ja riis ja paberõhukesed piparkoogid. Elegantne söögi-koht Keenia «Little Bombay's»: plüüs ja peeglid ning mustad läikivad plaadid, kuld ja siidsarid naaberlaudades. Vein toidu kõrval, veel veini pärast Rahukorpusesse tagasisaabumist.

Olen oma klaasi ja sigarettidega tõmbunud sohvaturka, teised istuvad ikka veel rohmaka puulaua ümber keset tuba; viis noort inimest, kes katsuvad uut kohalikku Noradi-koordinaatorit ümber veenda. Asi on Turcana korvivarubrikus. Kaks norra tüdrukut on loonud töökoha saja viiekümnele inimesele, ainsa suure tööpaiga selles põuases külalislahkusetus piirkonnas; sada viiskümmend inimest, kes istuvad varjus ja punuvad korve. Nüüd on tekkinud vajadus uue töötaja järele: on vaja kedagi, kes viiks korvid pealinna turule. Aga esialgu on Noradi juhtkond suhtunud uutesse assigneeringutesse tõrjuvalt.

«Aga me peame ju ajaga kaasas käima,» ütleb äge noormees.

«Kas olete kindlad, et see uus asi pole niisama läbimõtle matu nagu kalade ülesostmine?» küsib koordinaator.

Turcana järve kalad. Norra rahaline toetus kalapüügi varustuse ja külmutusauto jaoks; kalad, mida viidi pikka-pikka teed Turcanast Nairobi, kus ainult jõukatel saatkonnaproovidel oli raha seda osta.

«Aga see on hoopis teine asi. . .»

«Kas korvid pole täpipealt samasugused kui need, mida turult saada on? Need, mida võib osta igal tänaval naistelt ja meestelt, kes istuvad majaseinte ääres ja punuvad, ja palju odavamalt kui Turcana korve?» küsib koordinaator.

«Aga me peame ometi alustatud jätkama. . .»

«Vahel näib, et need kontoris istujad ei näe oma nina ettegi. . .»

«Pimedad nagu see Kakamega naine. . .»

Nagu Kakamega naine? Tõstan pilgu ja vaatan neid. Nad hoiavad keelt hammaste taga. Nad ei taha Kisumus istuda ja näägelda. Aga see vein. Ja soov asja liikuma panna.

«Ega sa siin ajakirjanikuna ei ole?» küsivad nad minult.

«Ei. Ma ei kanna kodumaal teie vastuoludest ajakirjandusele ette. Pealegi ega ma õieti ei kuulanudki. Istun ja mõtlen oma mõtteid. . .»

Pime naine Kakamegas.

«Mis temaga on?» küsin Toroddilt, õpetajalt, kes teda mainis.

«Ma olin Kakamegas, enne kui Bondosse tulin. Tal oli lapselaps ülal pidada, tüdruk lõpetas sel aastal kooli, kui ma seal olin, üks kõige tublimatest õpilastest. Enne lõpueksamit paluti mul välja otsida üks tüdruk, keda saata Kiambu põllunduskooli edasi õppima; igast külast tuli saata üks tüdruk, ja valida tuli see, kes on tubli ja vaene, nii vaene, et tal ei oleks muidu võimalust edasi õppida. Mina valisin tema, tolle pimedat lapselapse. . .»

Paari päeva pärast saabusin Kiambusse.

Istun juhataja maja terrassil, istun sügavas korvtoolis päikesest põlenud norra ülemõpetaja vastas ja joon lehestiku jahedas varjus külma õlut. Kuulen koolist, mis on selle tulemus, et abiorganisatsioonid töötajad oma tegevust analüüsivad ja oma vigu parandavad, kui nad neid leiavad: aastate kaupa püüdsid nad õpetada mehi kaevusid puurima ja vesivarustust rajama, kuni nad lõpuks taipasid, et peavad alustama naistega, sest naise asi on vett muretseda. Nii nagu on naiste kohus vastutada ka põllupidamise eest.

Sellepärast ongi Kiambu tüdrukute põllunduskool. Kakskümmend kaheksa õpilast vanuses neliteist kuni seitseteist aastat, erinevatest paikkondadest, suguharudest ja uskudest. Õpilased tulevad siia kaheks aastaks. Siis lähevad nad tagasi koju oma küllasse, et jagada oskusi sugulastele ja naabritele. Kiambu Põllutöökoolist levivad teadmised üle maa; nii hoogustatakse progressi ja moderniseerimist.

Tüdrukuid, kes mind ringi juhatavad, kutsutakse Lilianiks ja Ebbyks, üks on luo-suguharust ja teine somaallane, üks väike ja kergejalgne, teine pikakoivaline ja kohmakas.

Ebby ja Lilian minu ees teerajal, jalas tumesinised tunkepüksid ja rohelised võimlemiskingad. Läbi ilusa aia, läbi tarandiku vast-sündinud vasikate juurde, kelle nimed on Christmas ja Happy New Year ja kes lakuvad meie sõrmi, sealt majakesse, kus seisab punaseks värvitud lüpsimasin, piki põlluserva tehistiigi äärde, mis varustab kooli veega. Kena kõõrdsilmne Lilian kõneleb ühtesoodu, selgitab peenikest torusüsteemi, mis sunnib vee voolama ülesmäge põlluserva pumpade juurde, sealt küülikupuuride juurde, majja, kööki ja tualettruumi-

desse. Kui me jälle üleval oleme, siis demonstreerib ta korralikke veeklosette.

Lilian ja Ebby näitavad mulle klassiruumi, raamatuid, plakateid seinal, kutsuvad mind koolisööklasse sööma kapsasuppi ja saia ja küsivad pärast seda, kas mul on tahtmist näha tuba, kus nad kahekesi elavad.

Tibatilluke tuba narivooditega, kirjutuslauad, toolid ja kapp. Kapiustel värvilised reklaamplakatid. Heledad kollased kardinaad akna ees. Küsin neilt, kas neil on hea meel, kui pärast kooli jälle koju saavad. Ebby nägu lööb särama: temal on hea meel, ta on kihlatud, tema peigmees on uhke, et ta põllutöökoolis käib. Aga Lilian ei vasta. Ta istub alumisel naril, silitab pehmet tekki. Elu esimene oma voodi, mõtlen ma, oma linad, oma tekk, elu esimene oma kapp. . .

«Mina ei abiellu,» ütleb ta.

«Miks mitte?»

«Ei.»

Ebby sirutab oma pikka kaela, lükkab kardina kõrvale, kiikab kaasõpilasi, kes istuvad väljas kobaras koos ja tikivad või teevad üksteisele soenguid. Ta häbeneb sõbratari, kes äkki nii tõsiseks läks. Häbeneb Liliani, kes laseb varjud väikestest kehvikuhüttidest, kust nad pärinevad, siia heledasse mugavasse tuppa.

Siinsamas voodiserval kuulen lugu noorest lehest, Liliani isast, kes suri, kui Lilian oli päris pisike, ja emast, kes abiellus uuesti ja kadus silmapiirilt.

«Miks sa ei võinud minna koos temaga uue mehe juurde?»

«Ta ei tahtnud minust kuuldagi.»

«Aga ema ometi käis sind vaatamas?»

«Mitte kordagi.»

«Mispärast?»

«Teda ei lubatud. Mees ei lubanud.»

«Aga kes siis sinu eest hoolitses?»

«Vanaema.»

Pime naine Kakamegas.

Kui Lilian kooli lõpetab, läheb ta tagasi kodukülla. Pruunis pappkohvris on tal paberid, mis tõendavad, et tema pea on täis teadmisi maaparandusest, loomakasvatusest, toitlustusest ja põllundusest. Kiambu söökla seinale jääb võib-olla väike tahvel, mis teatab, et ta oli oma lennus parim õpilane.

Tagasi Kakamegasse, Kiambust saadud teadmistega, mida tuleb maal levitada, et oleks progress ja heaolu. Tagasi väikesesse hütti, kus on närused tekid ja katkised kausid ja tibatilluke maalapp, vanaema juurde, kes muudkui käib ümber oma pisikese hüti. Ringiratast. Selg küürus, pea aga ometi püsti ja piimvalge pilk kaugusesse suunatud, üle puude teispoole shambat, Victoria järve, Elgoni mäe, Turcana või ranniku poole, ida poole päikest ja lääne poole kuud, olenevalt sellest, kus ta oma teekonnal parajasti on.

DŽAKARANDAÕIS

Nende nimed on Raymond ja Ursula.

Istun Nairobis Harry Thuku Roadil «Delaware'i» restoranis ja näen neid tulemas ülikooli poolt põiki üle tänava. Raymondil dongery ja punane särk, Ursulal taevassinine kleit. Viipan neile ja Ursula viipab vastu. Mõne hetke pärast istuvad nad minu lauas. Küsin, kas neil on kõht tühi, aga nad raputavad pead. Tellime igaüks klaasi mahla, mina ananassi-, nemad mõlemad apelsinimahla.

Olen nendega põgusalt tuttav ühe ühise sõbra kaudu. Ursula on mind oma koju külla kutsunud; kui oleme klaasid tühjaks joonud, sõidame Kiambusse.

Nad jutustavad mulle ülikoolielust: Ursula õpib matemaatikat, Raymond keeli.

«Mis keeli?»

«Inglise ja hispaania. Hiljem tahaks õppida araabia keelt.»

Keenialased on keeleandeline rahvas. Olen näinud päris pisikesi lapsi, kes valdavad peale oma hõimumurde nii swahilit kui ka inglise keelt.

Raymond räägib vaimustusega oma kohtumisest Nairobi raamatukoguga, kodus maal oli raamatuid vähe.

«Ta armastab lugeda,» ütleb Ursula.

Nad vaatavad teineteisele otsa ja naeratavad. Kaks noort kahekümnendate eluaastate alguses. Nad on teineteist tundnud pisikesest peale. Ülikooli astudes nad kihlusid, aga abiellumisega kavatsesid oodata, kuni mõlemad on lõpetanud.

«Kristlik abielu,» ütleb Raymond.

Sellega tahab ta öelda, et ta tahab ainult Ursulat. Ühteainsat naist. Ursula vaatab häbelikult lauda.

«Ma tahan olla moodne mees,» ütleb Raymond, «üks naine ja mitte liiga palju lapsi. Võib-olla kolm. Või neli. Kes on Ursula moodi. . .»

Ta naeratab kohmetult. Vaatan Ursula ilusat puhaste joontega nägu. Kauni kujuga suu. Mandlisilmad. Mustad juuksed hobusesabas. Ja Raymondil poisilikku uhkust, kui ta Ursulast räägib.

Küsin, kuidas nad oma õpinguid finantseerivad.

«Meil on riiklik stipendium,» vastab Raymond. «Ülejäänu maksavad meie perekonnad. Vanemad, vennad, onud. . . Nad arvestavad sellega, et pärast lõpetamist anname meie abi, kuni teised perekonnaliikmed saavad oma hariduse.»

«Minu vanematel on probleeme,» ütleb Ursula. «Mul oli vend, kes suure osa kinni maksis, aga ta on nüüd uuesti abiellunud, nii et mõnda aega ei saa ta midagi maksta.»

«Ursula töötab kolm korda nädalas õhtuti restoranis,» ütleb Raymond.

«Ja ka Raymond aitab mind natuke,» lisab Ursula.

Nad räägivad mulle oma unistustest, kuidas nad tahavad reisida, näha teisi maid, Euroopat, Ameerikat. Võib-olla saab Raymond tõlgina tööd, ja kuna Ursula on reaallalal. . .

«Ursula on tubli,» ütleb Raymond.

Oleme mahla ära joonud, on aeg asuda teele Kiambu poole. Olen üürinud «Datsuni», kollase auto, mille vasakul poritiival on suur mõlk. Istun sisse ja käivitan auto, samal ajal kui kaks noort inimest minu selja taga hüvasti jätavad. Kui Ursula autosse istub, on tal käes lilla džakarandaõis. Lehvitan Raymondile, näen teda peeglis, kui ta mõneks hetkeks kõnniteele seisma jääb ja meile järele vaatab, enne kui läheb jälle üle tänava ülikooli poole. Tagasi inglise ja hispaania keele juurde. Ja võib-olla edaspidi araabia keel.

Sõidame linnast välja. Teeme aknad lahti ja laseme tuulel tõmmata, et mitte kuumuse kätte lämbuda. Teed palistavad kõrged lopsakad puud. Ursula istub vaikides, käed mängivad õiega, mis tal süles on. Mina mõtlen armastusest. Võimest tunda andumust. Olla teineteise üle uhke.

Mööda teed käivad naised, tohutud puulaadungid seljas. Möödume suurtest farmidest, kus peahoone juurde viivad pikad alleed. Möödume pisikestest maatöölise barakiküladest, mis laskuvad nõlvast alla tee poole.

Pärast pooletunnist sõitu palub Ursula mul ära keerata. Kitsas auklik katteta tee, kahel pool tihe võsa.

Varsti olemegi kohal.

Väike külaväljak, mida piiravad viis-kuus hütti. Üks naine tuleb platsile just meiega ühel ajal. Ta tuleb oma maalapilt, shambalt, ja tal on suur nuga käes. Ursula ja naine tervitavad teineteist, mind esitletakse, annan naisele kätt. See on Ursula võõrasema. Siis läheme hütti, kus on Ursula tõeline ema.

Ta lamab. Ta ei ole terve. Ta tõuseb vaevaliselt, ei tee minust väljagi ja räägib tütrega tasakesi keeles, mida ma ei mõista. Aiman õhus konflikti. Kas ema on kuri, et Ursula ilmub ootamatult koos külalisega? Nuputan, millal on õige hetk võtta välja kompvetikarp, mille olen pere jaoks kaasa võtnud.

Mitu minutit kõnelevad nad kahekesi mind märkamata. Aiman tütre kõnetoonis austust ema vastu, samal ajal mõistan, et ta vaidleb emaga. Lõpuks vaikivad mõlemad ja ema ulatab mulle kää:

«Jambo.»

«Jambo,» vastan ma oma tagasihoidlikus swahili keeles.

Ursula ütleb, et peab kuhugi minema. Ta peab kedagi külastama, ta ei tea, miks, aga ema on käskinud seda teha. Olgu ma niikaua ema hütis. Lubab kiiresti teha.

Ursula kaob puude vahele, ema pakub mulle taburetil istet. Temagi kaob kuhugi, ja kui tagasi tuleb, on tal ananass käes. Ta istub ukselävele ja koorib ananassi ära. Siis paneb ta viilud plekktaldrikule

ja pakub mulle. Otsin kommikarbi välja.

«Asante sana,» ütleb ema. Saan aru, et ta oskab inglise keelt vähe või ei oska üldse. Katsun juttu ajada, aga ta raputab ainult pead ja laiutab käsi ning pakub mulle veel ananassi.

Istume vaikides. Teine naine läheb mööda, nuga käes ja väike põngerjas kannul. Kaks naist vahetavad paar sõna.

Istume veel veidi aega.

«Ursula?» küsin umbes tunni aja pärast.

Teine kehitab õlgu.

Lähen auto juurde ja toon sigaretipaki, mille jätsin armatuur-lauale. Ursula istmel lebab džakarandaõis. Lähen tagasi, süütan suitsu, vanem naine küsib mult midagi, millest ma aru ei saa, siis naeratab ta esimest korda ja süütab hütis väikese lõkke. Ta keedab teed.

Joome teed ja naeratame kohmetult teineteisele, väljas hakkab pimenema.

Veel tunniajalise ootamise järel tuleb keegi mees. Arvan, et see on Ursula isa. Ta vaatab mind imestunult, teretab sõbralikult ja kuulab naise selgitust. Tema nägu läheb tõsiseks, peaaegu pahaseks.

«Ei tasu oodata,» ütleb ta inglise keeles minu poole pöördudes.

«Miks ei tasu?» küsin.

«Ta ei tule tagasi.»

«Miks ei tule?»

Ta paistab kohmetuvat, jätab vastamata. Läheb oma teed, teise naise hütiti.

Vaatan Ursula ema, aga ei suuda hütiti pimeduses tema näoilmet eristada. Ta teeb jälle tuld, ilmselt hakkab valmistama õhtusööki.

Tõusen taburetilt. Panen sigaretipaki kotti. Astun paar sammu teise hütiti poole, kuhu mees kadus. Ta tuleb jälle välja, läheb auto juurde ja silitab kapotiplekki.

«I am sorry,» ütleb ta.

Siis jätab minuga kättpidi hüvasti.

Istun pikkamööda autosse. Sõidan pikkamööda platsilt välja.

Järgmisel päeval otsin üles Raymondi ja räägin talle, mis Kiambus juhtus. Ta ajab oma suured tumedad silmad pärani, minu jutt ei meeldi talle.

Mul on ikka veel kollane mõlkis «Datsun», ta küsib selle laenuks, tahab minna järele uurima, mis juhtus.

Hilja õhtul on ta tagasi. Näost hall ja morn.

«Ma ei joo tavaliselt,» ütleb ta.

Läheme alla ja leiame minu hotelli baaris väikese laua. Tellin endale ühe campari ja temale viski. Ta tühjendab oma klaasi ja viipab veel ühe. Käed värisevad kergelt.

«Ma olen ta kaotanud,» ütleb Raymond.

Ta räägib nii tasa, et mul on raske sõnu kuulda.

«Ma olen ta kaotanud. . .»

Ta kummardab ja peidab pea käte vahele. Ootan kannatlikult, ei esita küsimusi. Lasen pilgul libiseda üle naaberlaudade: aafrika naised ilusates rõivastes, aafrika mehed, euroopa, aasia mehed. Paar meetrit neist eemal daamike, üleni täis punaseid säravaid litreid.

«Nad panid ta mehele,» ütleb Raymond.

Naaberlauas purskab keegi valjusti naerma.

Ursula isa on pannud ta mehele, keda Ursula ei tunnegi, mehele, keda ta ei taha. Selle mehe juurde oligi ta eelmisel päeval läinud. Teadmata ise, mispäras.

«Ja kui ta sinna jõudis, sai ta teada... sai ta teada, et see on pruudiluna ära maksnud. Ursula kuulus talle.»

Võib-olla Ursula katsus mehe juurest ära joosta, tagasi vanemate juurde... Võib-olla mees hoidis teda kinni, lõi teda. Raymond näeb seda kõike vaimusilmas, jagab minuga. Lugu sellest, kuidas tema pruuti vangis hoitakse, vägistatakse, ikka ja jälle, kuni mees on kindel, et ta on rasedaks jäänud.

Raymond tellib veel ühe dringi. Ta on vihane ja kohutavalt kurb. On juba kesköö, kui me lahkume; tema läbi öö oma üüritoa-pugerikku, mina üles hotellituppa.

Järgmisel hommikul lähen üüriautot tagasi viima. Kõrvalistmel lebab džakarandaõis. Närtsinud ja kuivanud.

HIINA BUKETT

WANG WEI
Mägedes sügisõhtul

Tühjad on mäed kui
hiljani tibutab vihma
Sügavast taevast
läheneb sügisõhtu
Mändide vahelt
valgust valab ere kuu
Puhta allika
vesi kividel voolab
Bambuse häälel
pesijad tulevad jõelt
Kiigutab lootost
mööduv kaluripaad
Olgu peale et
kevadõied on läinud
Kui ainul Wangi
see kõik ümbritsema jääks

王 維

山 居 秋 暝

空山新雨後，天氣晚來秋。明月松間照，清泉石上流。
竹喧歸浣女，蓮動下漁舟。隨意春芳歇，王孫自可留。

Linnulaul mägioja kohal

Kõik on puhkamas
langeb kaneeliõisi
Õö on nii vaikne
tühjad kevadised mäed
Välgatab kuu ja
ehmatab linnuparve
Hetkeks hõikama
mägioja kohale

Põdrasalu

Mäed on kõledad
inimest pole näha
Siiski on kuulda
kellegi kõne kaja
Loojangukuma
kadunud metsa taha
Pegeldub jälle
rohetava sambla peal

Teineteisele mõelda

Punaseid ube
kasvab lõuna pool kõikjal
Saabub kevad ja
oksad on tulvil neid täis
Palun teid: palju
koristage neid salve
Teaneteisele
meid nad aitavad mõelda

MENG HAO-RAN Kevade koidik

Kevadel uni
koidust midagi ei tea
Kuni kõikjal on
kuulda laulusädinat
Kogu öö kestis
tuule ja vihma sahin
Langevad õied
kui palju on neid kes teab

鳥鳴磧

人閒桂花落，夜靜春山空。月出鷺山鳥，時鳴春澗中。

鹿柴

空山不見人，但聞人語響。返景入深林，復照青苔上。

相思

紅豆生南國，春來發幾枝。勸君多採擷，此物最相思。

孟浩然

春曉

春眠不覺曉，處處聞啼鳥。夜來風雨聲，花落知多少。

Sügisel tõusen Wan-Shani mäele. 秋登萬山寄張五

Läkitus Zhang viiendale

北山白雲裏，隱者自怡悅。相望始登高，心隨雁飛滅。
愁因薄暮起，興是清秋發。時見歸村人，平沙渡頭歇。
天邊樹若蒼，江畔舟如月。何當載酒來，共醉重陽節。

Põhjamägedes

valge pilve varju all

Peitupugejat

rõõmustab sügav rahu

Tõusen tippu et

mõte sinuni jõuaks

Süda kaob lendu

mööda hanede rada

Kurb on et tõuseb

hämärus kõige üle

Samas peenena

ilmub sügise puhtus

Vaatan sel hetkel

külasse naasvad mehed

Juba üle jõe

liivaluitel puhkavad

Taevarannal on

puud nagu põõsakribu

Jõe kaldal on

lootsik kui kummuli kuu

Millal sa tuled

kaasas rohkesti veini

Koos ennast purju

joogem sügise pühal

HE ZHI-ZHANG

Värsid kodukülla jõudes

Nii noor olin lahkudes kodunt
tagasi tulles vana

Sünnimaa hääled on endised
mul vaid juuksed on hallid

Poisid kiikavad üksteist kuid
mind nad ära ei tunne

Küsid naeratades mu käest
keda otsid oh võõras

賀知章

回鄉偶書

少小離家老大回，鄉音無改鬢毛催。兒童相見不相識，笑問客從何處來。

LI BO
Mõtted vaikselt ööl

Voodi ette on
 langenud kuu särav helk
Näib nagu oleks
 siin lausa härmatis maas
Tõstan pilgu ja
 imetlen eredat kuud
Langetan pilgu
 kohe meenub mu kodu

LIU ZONG-YUAN
Lumi jõel

Tuhandel mäel on
 katkenud lindude lend
Kümnelt tuhandelt
 rajalt hajunud jäljed
Üksik vanake
 rohukuuves ja kaabus
Õngitseb külmal
 lumisel ja jäisel jõel

BO JIU-YI
Igatsen lõuna poole jõge

Lõuna pool jõge on hea
Sealseid maastikke tean ammusest ajast
Päike tõuseb ja jõed on õites tulest ergavamad
Tuleb kevad ja jõed on rohekassinist värvi täis
Kuidas võikski lõuna meelest mul minna

Luuletus õhtuse jõe ääres

Oma teel katab loojuv päike
 endaga vee ning upub
Poole jõe kohal puhub tuul ja
 pool jõge supleb punas
Kes teab tunnet üheksanda kuu
 kolmanda päeva õhtul
Kaste on nagu kalliskivid
 kuusirp on nagu vibu

李 白

靜 夜 思

牀前明月光，疑是地上霜。舉頭望明月，低頭思故鄉。

柳 宗 元

江 雪

千山鳥飛絕，萬徑人蹤滅。孤舟蓑笠翁，獨釣寒江雪。

白 居 易

憶 江 南

江南好，風景舊曾諳：日出江花紅勝火，
春來江水綠如藍。能不憶江南？

暮 江 吟

一道殘陽鋪水中，半江瑟瑟半江紅。誰憐九月初三
夜，露似真珠月似弓。

LI SHANG-YIN

Läkitus põhja poole vihmasel ööl

Küsid millal taas tulen koju
veel pole lootuse aeg
Ba-shani mäel on vihmane öö
tiikides tulv ja sügis
Millal me põlema paneme koos
küünlad su lääneaknal
Räägime juttu Ba-shani mäest
ning sellest vihmasesest ööst

Pealkirjata

Raske on kui oleme ühes
sama raske on lahus
Idatuule jõud on hääbumas
närtsivad sada lille
Kevadel siidiusside surm
katkestab mõtteniidi
Vahaküünla taht kustub tuhaks
tahkub viimane pisar
Peeglist hommikul nukrus mind kaeb
lokid on pilve värvi
Öösel loen luulet valmis on vaim
kuu on nii särav ja külm
Peng-shani mäele kuigi ei vii
siit just sagedaid radu
Sinilind on minuga lahke
aitab mul otsida teed

REIN RAUD

Saateks

Esimene küsimus, mille iga hiina luule tõlkija peab enda jaoks ära lahendama, on värsmõõt. On täiesti selge, et hiina värsi silbiarvu ei ole Euroopa keeltes võimalik säilitada, ometi tundub mulle, et rütmil ja värsi pikkusel on kanda tähtis osa hiina luule mõjust. Esiteks on täpse silbiarvuga lühikeses reas teksti sisu ja lauseehitus enam kui mujal seotud värsiõpetuse piirangutega ning tihedas rütmis omandab iga kirjamärk intensiivsema tähenduse kui sidumata tekstis. Kujundite kaaluvahed on tabatavad juba ka 5- ja 7-silbilisi värse omavahel võrreldes.

李商隱

夜雨寄北

君問歸期未有期，巴山夜雨漲秋池。何當共剪西窗燭，却話巴山夜雨時。

無題

相見時難別亦難，東風無力百花殘。春蠶到死絲方盡，蠟炬成灰淚始乾。曉鏡但愁雲鬢改，夜吟應覺月光寒。蓬山此去無多路，青鳥殷勤為探看。

Teiseks on iga hiina luuletus nagu pisike maastik ja värsiõpetus määrab kindlaks tema kõrgemad ja madalamad punktid, mis omavahel seostudes moodustavad kindlakuulise struktuuri. Näiteks kui neljast 5-silbilisest reast koosnevas luuletuses on 1. rea 3. kirjamärk «neiu» ja 3. rea 3. märk «vana naine», on tegemist selgelt väljendatud vastandusega, kui aga rida oleks 7-silbiline, siis vastandust ei oleks. Hiina keele eripära tõttu ei väljenduks kumbki aspekt minu arvates piisavalt ei tõlkimisel mingisse tõlkekeeles käibivasse seotud värsistruktuuri ega ka es-

mast sisutasandid järgivasse vabavärssi. Seetõttu olen proovinud luua sellist mõõdustikku, kus silpide arv igas värshireas või -segmentis sõltuks kindlalt algteksti silbiarvust: n silbile reas vastaks $2n+2$, segmentis $2n+1$ silpi. Et hilisema aja «reglementeeritud» luule toonivastavuste ülekandmine meie rõhkudesse või väldeesse muudaks tõlke ülemäära kunstlikuks, siis olen ma püüdnud järgida ainult üht üldist põhimõtet — püüdu mitmekesisuse poole.

Hiina luule õitseae, Tang-dünastia võimuperiood, ei ole eesti lugejale enam sugugi võõras. Jaan Kaplinski tõlked Li Bo ja Du Fu luulest on ilmunud valimikus «Täiskuu-taeva all» (LR 1985, nr 10/11) koos tema põhjaliku eessõnaga, mis avab ajastu taustu ning selgitab hiina värsiõpetuse põhimõtteid. Ka käesoleva valiku luuletajad esindavad selle luulekultuuri eri tahke. Mõned neist olid viljakad ja tuntud autorid, keda on seatud Li Bo ja Du Fu kõrvale, mõned aga juhuluuletajad, ainult paari värssi autorid, kellel on sellest hoolimata oma koht kirjandusloos olemas.

WANG WEI (699?—761?) oli ühtviisi andekas nii luules, maalikunstis kui muusikas. Ta oli pärit alamast aadlist ning jõudis elus edasi just tänu oma vaimuannetele. 721. aastal sooritas ta kõrgemad riigieksamid ning töötas esialgu kõrvalistel kohtadel, aga alates 734. aastast algas tema kiire tõus. An Lu-shani mässu ajal ei õnnestunud Wangil pealinnast põgeneda ning teda hoiti vangina ühes budistlikus templis, kus ta püüdis ennast tappa. Hiljem sundis An Lu-shani režiim teda enda heaks töötama ning see oleks võinud talle pärast mässu lõppu isegi elu maksta, kui ta ei oleks templis vangistuses kirjutanud luuletust, mida võis tõlgendada ka kui meelekibedust mässajate edu pärast. Wang sai aegamööda oma endised ametid tagasi ning tema edasine elu oli rahulik.

Veendumustelt oli Wang budist ning tema luule jaguneb kahte ossa. Tuntum on hiina üldist kaanonit arvestav ja põhiliselt kirjeldav luule, milles Wangi peetakse paljude eeskujuks. Lisaks on ta kirjutanud ka filosoofilist luulet budistlikel teemadel.

«Punased oad» viitavad mälestusele — neid kuivatatakse ja lükitakse helmekeedeks, mida on kombeks sõpradele lahkumisel kinkida.

MENG HAO-RAN (689—740) on samuti tuntud elukõige maastikuluuletajana. Väliste sündmuste poolest on tema elukäik kaunis vaene. Peaaegu kogu elu veetis ta

erakuna, käies ainult 728. aastal korraks pealinnas riigieksamil, kus ta läbi kukkus ega võinud seega riigiametisse asuda. Sellest hoolimata pidasid kõik selle aja tähtsamad õukonnaluuletajad, sealhulgas ka Wang Wei, Mengi sõprusest lugu.

«Peitupugeja» on loomulikult erakust luuletaja ise. Kui ta tõuseb mäetippu, võib kaugel viibiv sõber teda näha ning sedakaudu tema mõtteid tunda. «Sügise püha» on üheksanda kuu üheksas päev.

HE ZHI-ZHANG (659—744) ei kuulu Tang-aja kõige kuulsamate luuletajate hulka, aga tema «Värvid kodukülla jõudes» toob ära pea iga suurem hiina luule antoloogia.

LI BO (701—762) elu kohta võib asjata huvitatu leida põhjalikumalt teavet J. Kaplinski eessõnast juba nimetatud valimikus. «Mõtted vaikel ööl» on aga hiina luule tõlkijate nii-öelda kohustuslik repertuaar, mistõttu olen selle luuletuse ka siia valikusse võtnud.

LIU ZONG-YUAN (773—819) on eelkõige tuntud proosakirjanikuna ja teda on seatud isegi Tang-aja proosauuenduse liidri Han Yu kõrvale. Liu oli veendumustelt budist ja töötas mõnda aega õukonnas, aastal 815 saadeti asumisele lõunasse. Suurem osa tema luuletusi ongi kirjutatud seal ja pühendatud Lõuna-Hiina loodusele.

BO JIU-YI (772—846) on Tang-aja tähtsamaid luuletajaid, keda enamasti nimetatakse kohe Li Bo ja Du Fu järel. Osalt on ta tuntud ka ehk tänu hämmastavale viljakusele — temalt on üle 2800 luuletuse, tähtsamad neist on pikad ja kirjeldavad värssjutustused ning moraalile pühendatud mõtisklused. Ta on kirjutanud ka hetkemeeloludele rajanevat päevikulist luulet. Bo Jiu-Yi kuulsus levis juba varakult ka Jaapanisse, kus teda peetakse teistest Tang-aja suurkujudest isegi tähtsamaks.

LI SHANG-YIN (813—858) on üks oma ajastu kõige keerulisemaid autoreid. Eraelus oli ta väikeametnik, keda teenistus järjest Hiina ühest otsast teise paiskas. Temalt on säilinud umbes 600 luuletust, mis käsitlevad kõige erinevamaid teemasid, alati rikkas ja intensiivses kujundikeeles, mida on sageli raske üheselt lahti mõtestada.

«Siidiussid» on traditsiooniline kujund kirgliku armastuse väljendamiseks — kaks siidiussi ühes kookonis on teineteisele surmani truid. Peng-shani mägi on öieti Peng-lai, mütoloogilise taoismi järgi surematuse saavutanud tarkade elupaik.

VAPPU VABAR

TAEVANE JA MAINE ARMASTUS II

Võllahuumori foonil imponeerivadki Priit Pangsepa taolised naljahambad, kes annavad fantaasiale vaba voli ja teevad seda pealegi nauditaval kunstilisel tasemel. «Kass, kes tahtis lennata», «Edasi» ja «Jänku» olid maalid, mille autori käsutuses on kirev kunstiline, kirjanduslik ja poliitiline pärand ning kes manipuleerib sellega hellitatud lapse üleannetusega, lisades kõigele, mida ta puudutab, oma loomuliku ilumeele ja harmooniatunde sära. Ehsat postmodernistlikku süüdimatust näitas üles ka Antti Kekki, kelle «Njuu-jorklases» oli aga juba karm annus satiiri. «1001 S» sisaldas sama viidet kosmopolitismile — tõsi küll, ainult sildis, sellal kui žanristseen ise õige tuttav ette tuli.

Meie verisulis «uute metsikute» hulgas eendusid oma temperamendiga Maris Pabut, Jaan Toomik, Peeter Pere. Neist esimese maali «Rebened» kujund on huvitav leid. Figuur esineb siin märgina, samal ajal on J. Toomiku maalitud inimesed eeskätt energiliselt funktsioneerivad organismid. Kolmanda võimaluse — figuur kui pelk ettekäanne puhtaks värvistuudiumiks — töid esile Katri Kiik ja Maire Koll. Viimase vabalek maalikonventsioonidest on ka varem pilku köitnud. K. Kiige akt kui värviplekk andis tunda juba eesti kunsti jaoks tähendusliku Pariisi kooli vahetut lähedust. Noortenäituse võrratum kolorist teist aastat järjest oli aga Ove Büttner. Kolmikmaalina eksponeeritud suurtel lõuenditel «Küünlapuhuja ei tereta ega vasta teretusele», «Assamblee» ja «Lohetapja» oli ta viinud lõpuni oma ammuse liikumise abstraktsuse suunas. Hämmastav oli ka väikese maali «Kes ei kurvasta» koloriit: värvid olid omapäraselt kumama pandud nagu looduses eneses, kus need ühtaegu on ja ei ole puhtad toonid.

Noortenäitusega langes ajaliselts kokku maalikunstnik P. Pere näitus Tallinnas Võidu väljaku salongis. Siiski jätkus teda ka Lauulava alla lõuendiga «Juht» — aktuaalsega nii teemalt kui lahenduselt. Noortenäitusel oli veel palju ilusaid abstraktsed ja poolabstraktsed maale, näiteks Tiina Viirelaiu minimalistlikult klaar «Mõned triibud» ning Anne Parmasto karge roosa ja rohkekasinine «Burgundia piisad». Suurejoonelise rütmiga mõjus Valeri Vinogradovi süngevõitu hele-tume-hele-tume-hele epopöa. Oma varasemast lopsakusest oli midagi kaotanud Tiina Tammetalu. Mõttelt olid intri-

geerivad, ent teostuselt nigelad Mall Parise tuhmid maalid. Temale vastandus värvikas, kuid sisulise ambitsioonita Kaja Kesler. Omaette nähtuseks töötab kujuneda Airi Luige maailm, mis balansseerib magususe piiril, nagu ka autori ilmse sümpaatia J.A.D. Ingres'i oma, ning supleb matisselikus värvikuses («Kohtumine trepil»).

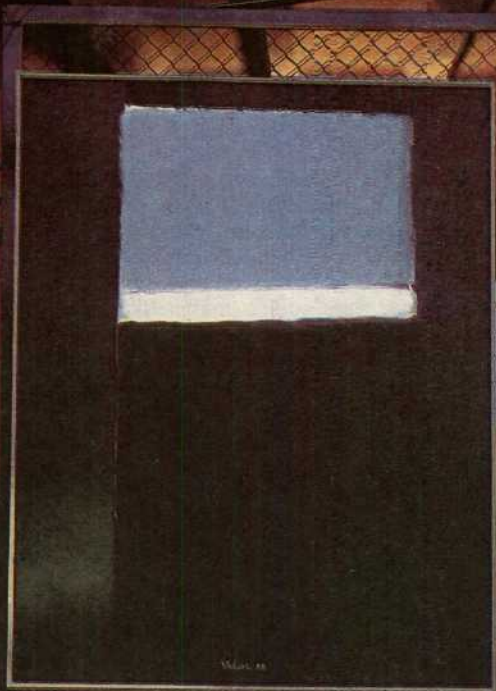
Kollaažikunsti ootamatu vohamalöömine tekitas vastakaid tundeid ja kahtlusigi — mitte küll põhimõttelisi, vaid seoses konkreetsete eksponaatidega. Et materjal sellises kunstis informatsiooni peab kandma, on üks põhiprintsiip P. Picassost ja K. Schwittersist kuni neodadani. Kui kasutatakse palju erinevaid materjale üksteise kõrval, ka siis peaks igaüks neist midagi väljendama, andma kogusummas loetava sõnumi. Suurema osa «Neoekspreposti» liikmete piltidel hajus keskse kujundi tähendus vahendite liigse kuhjumise tõttu. Kõige enam pääses maks-vusele Paul-Mario Vingi «Narkomaani» teade. Igaühele mõistetava huumori pinnal suhtles vaatajaga Proomet Torga «Rahva kalender».

Graafikas on enese kromaatileine väljalamine rohkem tehnikate tundmise ja valdamise küsimus kui maalil. Pikaajalisem traditsioon on siin siiditrükil, mille puhtad värvid oli mustal kõlama pannud Anu Juurak. Aastaid oleme juba tuttavad Tiina Reinsalu ilusate värviliste litograafiatega. Ent sel näitusel ei leidunud võrdset Eve Kase särtsakale ümberkäimisele värvilise linooliga. Elegantse kujundi pani helisema popilik võte: erinevais värvikombinatsioones seeriatrükk («Erekollane naine», «Ere-roheline naine», «Eresinine naine»). Mustvalgena sõltub väljenduslik vabadus rohkem hoogsast žestist, mis aktiveeris Anu Kalmu naiivpuhtaid kujundeid («Peni» lito), ent näiteks ka Liina Siibi abstraktsed kombineeritud tehnikas lehti.

Kõige traditsioonilisema näoga oli noortenäitusel graafika süvatrukitehnikas, neist kütkestavamim äsja diplomeeritud Virge Jõekalda küps ja peen kuivnõelaleht «Kandja» — M. Mutsu mõtte nõtkede edasi-viija. Reti Laanemäe kujundiilma oleme tänaseks omaks võtnud; seevastu Epp Marguste, juhul kui ta asub läbi viima oma väga isikupärast joont, peab selle kandvust alles tõestama.

Eriti olemuselt väheekspressiivseis tehni-

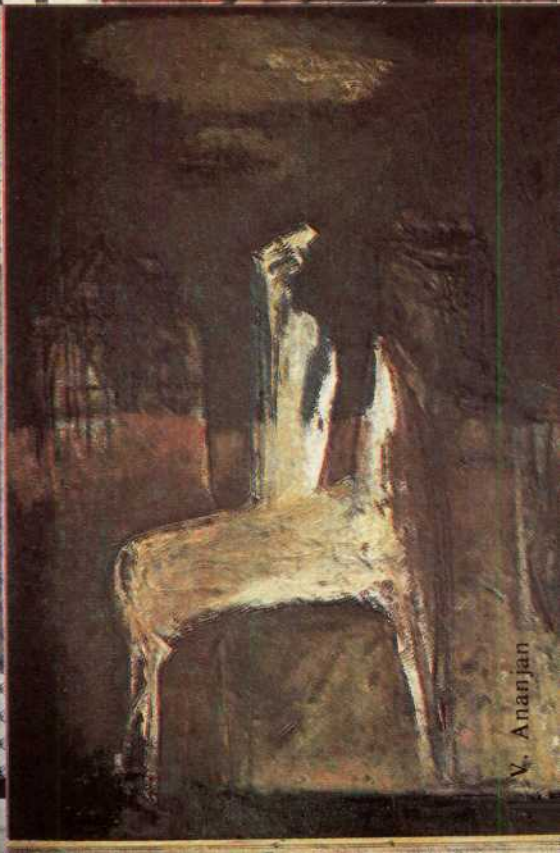
V. Vinogradov

A. Kekki

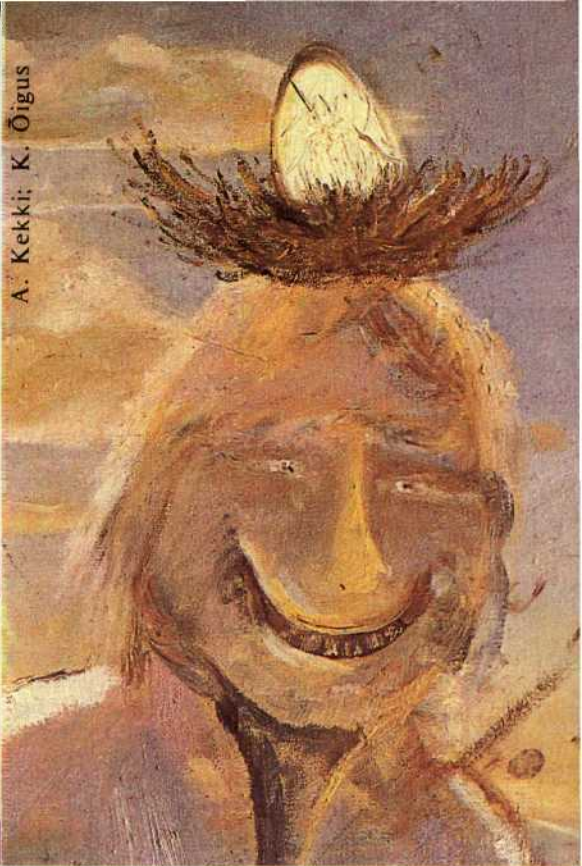
V. Sarapik

V. Ananjan

T. Jónsson

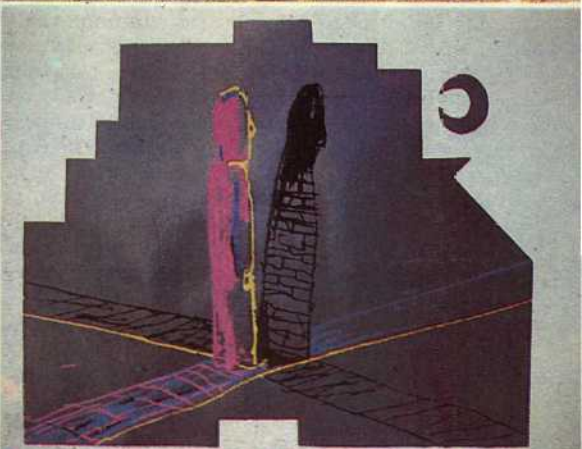
A. Kekki; K. Öigus

R. Kurvits

M. Pabut

J. Eiken

Ekstra Hödelin

kais on üheks veel täielikult avamata re-serviks grotesk, mille ulatuslik viljelemine torkab silma näiteks saksa nüüdiskun-stis. Meil olid väljas tarbekunstnik Kristel Kannu-se šaržiliku portreed («Raudteetööline», «Autoportree» guašid). Koduselt tundis end omas laadis ja mõjus seetõttu pigem sõbrali-kult kui mürgiselt Juss Piho («Grotesk» I—III). Erinevalt temast võttis Albert Gulk oma suureformaadilistes joonistustes («Seatalitajal on palju tööd») pähe üle auto-didakti juures loomulikest tehnilistest proble-lemidest. Läbi totaalse iroonia tundus see ka võimalik.

Skulptuuriväljapaneku materiaalne külg püsib meil enam-vähem muutumatu: põhili-selt kips. Üldiselt õigustab seda materjali ai-nult eriti hoogne ja visandlik modelleerimine nagu Aivar Ennetil («Papagoi», «Narri-taja»). Hannes Starkopfi raidvormilisest «J.M.K.E.st» ja Villu Jaanisoo plastmassi-lisest «Oraaklist» saavad kindlasti šedöövrid, kui õnnestub nad materjali viia. Rohkem kui imitatsioonid pakkusid huvi eksperimen-did skulptorite käsutuses olevate mitme-suguste vahenditega. Sellistena olid vormiga ühtsed Kalju Õiguse värvitud puuskulptuurid (hele-kolla-roheline «Metsavahi tütar Meer-ri») ja Jüri Ojaveri teravnurkne vaskplekist «Roheline katusekatja», samuti Tauno Kang-ro improvisatsioonid betoonile, ehkki viima-sed seisid juba ühe jalaga installatsioonivald-konnas. Siia kuuluvaid seadeldisi oli näitusel palju ja enamik neist esitas teavet tabavalt. Ometi jäi puudu vajalikust särast. Seda ei loo enam üksnes fakt, et ollakse žanriga väljunud tavapärase kunsti piiridest. Aeg läheb kiiresti edasi ja suureneva tempoga eemaldume esimestest installatsioonikatsetus-dest meie kunstis. Nüüd on tekkinud vajadus uue tasandi järele, mis eeldab aga kontseptuaalset mõtet — mis meie noores kunstis peaaegu et puudub.

Näitusel oli üks objekt, mille autorid tarbekunstnikud, ent sõnum sellest kunsti-alast ambitsioonidelt väljapoole püüdlev: Eve Koha, Ingrid Alliku ja Heldur Pruuli klaasist, metallist ja kahlist õilisele oli paigutatud ta ilu võimendavale kohale aknast paistva eemalduva allee telgjoonel mere sinisel foonil. Kui sellele kuskilt mõtte-kaaslust otsida, siis ehk S.-T. Annuse õhutorvide linnadest. Tervikuna oleks kujund muidugi võitnud, kui kristalli puhast sära ülespoole sirutav pjedestaalgi olnuks kaetud mõne siredamata materjaliga kui kahhel-kiivid.

Tarbekunstiväljapanekutest jättis kõige parema mulje kangamaalijate poolt septemb-ri sisustatud ruumisopp, üldiselt ei saa aga öelda, et käesolevki kujundus oleks ta-

banud selle kunstiliigi spetsiifikat, mille esi-letoomine kujutava kunstiga kooskõpsoneeri-mise korral teda üldmõjus ainsana reha-biliteerida võiks.

Meie noorest kunstist kiirgava arutu elu-jõu lõõsas ei ole jõudnud tekkida kontseptuaalset liini, mille keskmise põlvkonna loomingu on kindel koht. Antud näitusel täitis seda tühikut mingil määral Soome kunstirühmituse «MUU ry» sisustatud sekt-sioon. Siin puutusime kokku hoopis teise mõttemaailmaga, mille suhteliselt suur sõl-tumatus stereotüüpidest esimesel pilgul üllatas. Domineeris fotograafika, milles mängiti seeriaprintsiibis mitmete assotsia-tiivsete kujunditega. Aktuaalsusele oli pa-nuse teinud Kimmo Cawen oma Stalini-epopöas. Kuigi too jäi kaugeks sellest reaalsusest, mida teame meie (ehkki ka juba suurelt osalt vaid retrospektiivsete mater-jalide vahendusel), andis ta võimaluse jälgida fenomeni hajumist ja muundumist vahen-datud (poliitilise) informatsiooni müras. Sellised variatsioonid nagu H. Larjosto ümberpaiknemised ruumis («Siirtyä/Huo-ne») ja Mox Mäkelä «Time pum» on eesti kunstis veel põhiliselt avastamata maa ja olid seepärast põnevad. Eesti fotograafide väike näitus toimus teises vahetuses septembris ja oli kantud küllaltki erinevast, tugevalt romantilisest meeleolust. Siit jäid eredamalt meelde eksperimentaa-torid Mart Viljus («Sõnum» I—III foto, xerox) ja Peeter Linnap («Tuhmunu ja haljas» ning «Pimesikumäng»).

Soome kriitik Y. Levanto on pidanud minimalistlikku kunsti areneva kontseptua-lismi üheks võimalikuks alaliigiks.¹ Tema kaasmaalase M. Blomsteri seadeldised mater-jalis minimalismi ühele levinumale motiivile, maleruudustikule, «Seitsmes käik» ja «Vii-manek käik» («Seitsemäs siirto», «Vii-meinen siirto») olid selle mõttekäigu üheks rakendusvahendiks. Keijo Kansose anti-põrmitsevad «hingesugulased» («Sielun Vel-jet») mõjusid aga vaatamata hirmutavaile mõõtmeile ja tumedusele pigem plakatlikult kui keskendavalt-ähvardavalt. M. Liulia suured fotoseaded aknail ületasid vist samuti inimsilma vastuvõetavuse piiri ja tänu suhtelisele monotoonsusele lasid peamisel sõnumil kaotsi minna. Kogu «MUU ry» väljapaneku vormistus oma taotlusliku lohakuse, jõhkra *graffiti* ja värvipritsmelise žestikuleerimisega vastandus teravalt üle-jäänud näitusekujunduse mõõdetud võtetele.

Kõige eredamalt jäigi noortenäitusel kõlrama kontrast: ühelt poolt isepäine komp-leksivaba mõte — soome kunstnikerühma tööde looja (arvestamata nende kunstilist ta-

set, mis oli tegelikult ebaühtlane); teiselt poolt meie kunsti, ka noorte kunsti *status quo*, seda ankurdav reeglistik, millest vabanemine on tänaseni küllalt tõsine probleem. Kannatus, armastus — need on alati olnud tõelisest kunstist lahutamatud mõisted. Ent nende avaldamise vabadus sõltub suurel määral kunsti ümbritseva demokraatia suurusest tõekspidamiste süsteemis, mis on juurdunud seda kandvas ühiskonnas. Renessansiajal — suurte ümberhindamiste ajastul — maalis Tizian pildi «Taevane ja maine armastus», mille sõnum oli muidugi peamiselt religioosse ja ilmaliku tunde vastandamisest. Et religioon on üks vanemaid ühis-

konda ja kultuuri teatud süsteemi surumise vahendeid, tekkis siin võrdlusmoment. Võibolla saabub kord päev, mil sõnum sünnib ka eesti kunsti vahetu ja katmatuna, avaldades oma paremaid tundeid valjuhäälselt nagu soomlaste *graffiti*. Ees seisev teekond viigileheni ja edasi ei oleks vaesem sellest, mida käib meie praegune küllaltki varavana noor kunst, mis on ligipääsmatult relvastatud oma paljudelt õpetajatelt kaasa saadud näpunäidetega.

¹ Y. Levanto. Käsitetaide — ajatuksien Atlantis. ARS 83, Helsinki, 1983, lk 28—30.

MART NUTT

ETNOS

I. Etnose olemus

Argiteadvuse tasandil ei teki tavaliselt raskusi etnose kui termini mõistmisel. Iga inimene suudab tuua hulgaliselt näiteid, loetleda mitukümmend etnust ja leida neil ühisjooni ning erinevusi. Etnose kui ühiskondliku kategooria teaduslikuks määratlemiseks jääb aga argiteadvuse tasandist ilmselt väheks. Asjasse süvenemisel oleks otstarbekas vaadelda erinevaid etnose olemuse kohta käivaid definitsioone nii läänest kui idast. Alljärgnevalt esitame neist mõned.

Saksa etnoloog W. Mühlmann nimetab etnoseks inimeste üksust, kes on seotud ühise eneseteadvusega; prantslase M. Maget' järgi on etnos ühiste väärtushinnangute ja iseloomujoontega inimeste rühm.¹ Anglosaksi maades vaadeldakse etnos enamasti kui rassilist staatust, millel on ühine päritolu, keel ja kirjandus.² Põhjamaades on käibel seisukoht, et etnos on inimeste rühm, mis erineb ümbrusest ühiste kommete, käitumishinnangute, eesmärkide, ühise päritolu ja enamasti ka keele poolest ning on teadlik enda omapärast.³ Umbes samuti piiritletakse etnos (rahvust) Eesti Entsüklopeedias.⁴

Sarnaselt käsitlevad etnos ka Lääne-Euroopa marksistlikud etnoloogid, toetudes R. Springleri ja O. Baueri väljatöötatud austro-marksistlikule kontseptsioonile. R. Springleri järgi on etnos (temal rahvus) ühesuguselt mõtleivate ja ühes keeles kõnelevate inimeste liit, kultuuriline ühtekuuluvus, mis ei ole maaga seotud.⁵ O. Baueri arvates aga suhteliselt ühise iseloomu, füüsiliste ja vaimsete omaduste kompleks ning tunnuste summa, mis eraldab teda teistest rahvustest; iseloomu määrajaks pidas ta saatust. Rahvus on seega O. Baueril ühise saatuse alusel ühise iseloomuga inimeste rühm.⁶ Etnose seost klassiühiskonnaga austro-marksistid ei tunnistanud.

Hispaaniakeelseste maade etnosekäsitlust iseloomustagu Mehhiko sotsioloog C. A. Echanove Trujillo. Tema järgi määrab etnilise üksuse rassiline kuuluvus; keel, traditsioon ja tavad ning arengutendentsid on teisejärgulise, rassitüüpi täpsustava funktsiooniga.⁷ Siinjuures tuleks märkida, et rassi all mõistetakse anglosaksi ja hispaaniakeelsetes maades sageli kultuurilist, mitte bioloogilist kriteeriumi, samuti ei kasutata nendes maades mõistet etnos enamasti samas tähenduses kui meil. Etnos samastatakse suugaruga.

Nagu näha, domineerivad lääne etnoloog-

¹ Бромлей Ю. В. Этнос и этнография. Москва, 1973, lk 26.

² The Encyclopedia Americana, v. 19. New York—Chicago, 1944, lk 765.

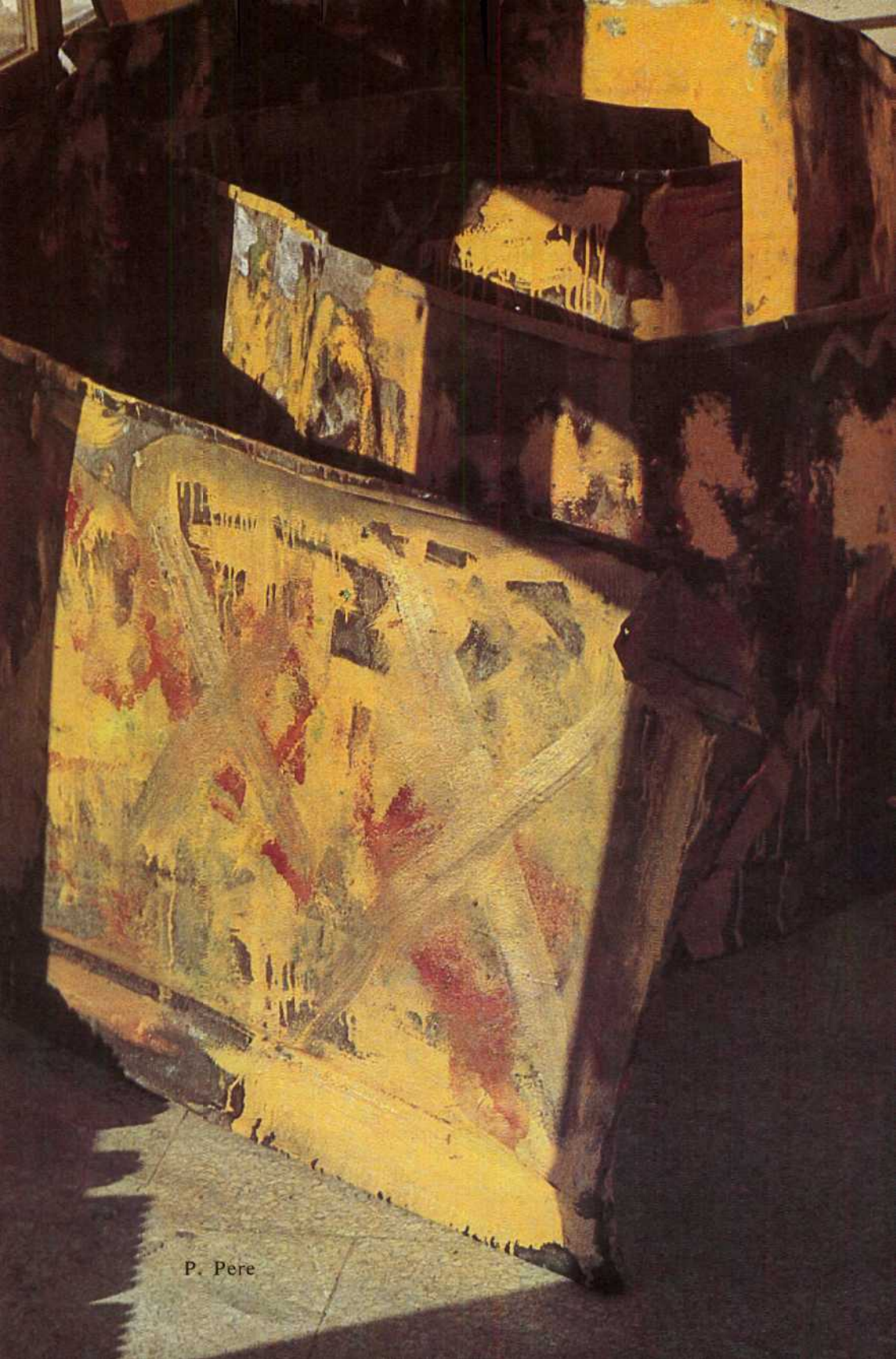
³ Nordisk Gamiljebok, d. 14. Stockholm, 1931, lk 739. Fokus, 3. osa. Helsinki, 1973, lk 1612.

⁴ Väike Entsüklopeedia. Tallinn-Tartu, 1938, lk 1248.

⁵ История философии V т. Москва, 1961, lk 214—215.

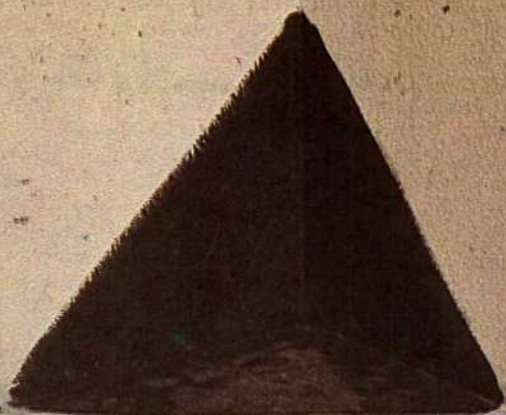
⁶ Op. cit., lk 213—214.

⁷ Бромлей Ю. В. Этнос и этнография, lk 30.

P. Pere

MUU ry.

9. P. Intrin
89

BLACK
BEUYS

gias seisukohad, mille järgi etnose määravad peamiselt kultuurilised ja psüühilised tunnused. Seejuures tuleb veel kord rõhutada, et etnose-problematika on olnud seal teisejärguline ja ükski neist definitsioonidest ei pretendeeri teaduslikule tõestusele.

Kultuuri ja psüühikanähtuste primaarsust etnost piiritlevate tunnuste kompleksis on rõhutanud ka mõned NSV Liidu etnoloogid. Juba 1921. aastal uurimusi avaldanud S. Širokogorov pidas etnoseks inimeste rühma, kes kõneleb ühte keelt, tunnistab ühtset päritolu ja omab ühiseid kombeid ja tavasid.⁸ N. Kušneri järgi on peamised etnose tunnused keel, kultuurinähtused ja eneseteadvus.⁹ V. Kozlov ja G. Šelepov peavad etnilist eneseteadvust kõige tähtsamaks faktoriks.¹⁰ L. Gumiljov aga rõhutab bioloogiliste faktorite olulisust ja neil baseeruvaid kultuuri- ning psüühikanähtusi.¹¹ Ametliku etnoloogia nurgakiviks kujunes loomulikult J. Stalini seisukoht. Oma teoses «Marksism ja rahvusküsimus» rõhutas ta vulgaarmarksismile toetudes ühtse territooriumi (hiljem samastati riigiga) ja eriti majanduselu tähtsust rahvuste määratlemisel.¹² Seejuures eraldas Stalin rahvuse kunstlikult etnose varasematest vormidest ja eitas tema etnilist olemust.¹⁴ Veel hiljuti vaidlesid paljud autoriteetsed nõukogude etnograafid selle üle, kas rahvus on etnos. Sellega on seletatav ka majandusliku ja poliitilise külje ületähtsustamine etnose defineerimisel. Esitame mõned sellelaadsed definitsioonid.

Kõige ustavamalt on Stalini juhtnõoridest kinni pidanud S. Tokarev. Tema järgi kujutab etnos endast ühtsel territooriumil elavat, ühtse algupära ja majanduseluga ning ühtse riikkondsusega inimeste rühma. Kultuur, eriti religioon olevat tänapäeval igasuguse tähtsuse kaotanud, keele osa ta häbelikult tunnistab, kuid etnilist eneseteadvust ja psüühikat eitab täielikult.¹⁴ Toetudes V. Lenini teesile, et igas rahvuses on tegelikult kaks rahvust, kodanlik ja proletaarne,¹⁵ on S. Tokarev püüdnud koguni väita, et klassiühiskonnas kuuluvat etnosesse vaid eksploateeritavad kihid. Feodaalid, kapitalistid ja orjapidajad polevatki rahvuse osad. Seega eitab S. Tokarev sisuliselt üldse

etnose olemasolu, ta samastab selle ühiskondlik-majandusliku klassi mõistega.

Momendil tunnustatuim nõukogude etnoloog ja praeguse ametliku teoreetilise etnoloogia isa J. Bromlei on hoolimata oma mahukatest monograafiatest etnose ja etnograafia kohta defineerinud etnost väga ettevaatlikult, tunnistades küll kultuuri, eeskätt keele, samuti eneseteadvuse tähtsust, kuid jäänud siiski seisukohale, et ühtne majanduselu ja territoorium on esmaolulised.¹⁶ Tema väitel pole universaalset etnost määratlevat kriteeriumi leitud. J. Bromlei seisukohtadel põhineb ka NSV Liidu ametlik etnose definitsioon Suures Nõukogude Entsüklopeedias: etnos on inimeste ajalooline grupeerimisviis — hõim, rahvas, rahvus, mille tunnusteks on ühine territoorium ja keel, ühine religioon, rassiline lähedus, majanduslik ühtsus, sarnased looduslikud olud, nii materiaalse kui vaimse kultuuri ja olme ühtsus ning ühised psühholoogilised jooned, rahvuslik eneseteadvus ja etnonüüm, mis eraldavad teda teistest etnostest.¹⁷

Lisaks kohmakusele pole see definitsioon ka universaalne. Aluseks on siin võetud keskmine etnos. Tõepoolest, suur osa maailma etnostest täidab selle definitsiooni tingimused, kuid palju on ka etnosi, millel esinevad vaid üksikud definitsioonis loetletud tunnused. Ida- ja läänesakslased, samuti Volga, Tirooli, Austria, Šveitsi jt sakslased kuuluvad kõik ühte ja samasse etnosesse, kuid ühtne majanduselu, territoorium ja religioon neil puuduvad, looduslikest oludest rääkimata. Brasiillased on etnos, kuid rassilisest lähedusest ei saa juttugi olla, samuti pole neil ühist algupära; iirlastest, šotlastest (sh gaelidest), kõmridest, bretoonlastest ja baskidest kõneleb emakeelena oma rahvuse keelt väiksem osa inimestest, kuid ega sellepärast veel inglise keelt kõnelevad iirlased või kõmrid ei lakka olemast oma etnose liikmed. Juutidel ja mustlastel ei esine peale etnilise eneseteadvuse peaaegu midagi, mis neid ühendaks. Kohati on nõukogude etnoloogid oma definitsioonide tõestamiseks läinud teadlaste eetika seisukohalt täiesti lubamatut teed: on hakatud eitama mõnede etnoste olemasolu, mõned etnosed aga juurde avastatud. Veel hiljuti levis meil seisukoht, et juudid, araablased jmt polevatki etnosed, vaid äärmisel juhul rahvaste rühmad, viimase poole sajandi jooksul on avastatud sellised etnosed nagu austerlased, moldaavlased, Šveitsi sakslased

⁸ Op. cit., lk 26.

⁹ Op. cit., lk 96.

¹⁰ Op. cit., lk 55.

¹¹ Бромлей Ю. В. Современные проблемы этнографии. Москва, 1981, lk 15.

¹² J. V. Stalin. Teosed, 2. kd, lk 291.

¹³ Op. cit., lk 296.

¹⁴ Токарев С. А. Проблемы типов этнических общностей. «Вопросы философии» 1964, nr 11, lk 43.

¹⁵ V. I. Lenin. Teosed, 20. kd, lk 15.

¹⁶ Бромлей Ю. В. Этнос и этнография, lk 96—110.

¹⁷ Большая Советская Энциклопедия. Т. 30. Москва, 1978, lk 298.

(Küprose kreeklased jäid etnosena avastamata, see polnud poliitiliselt kasulik, meie etnoloogia tunnustab neid endiselt osana kreeka etnosest), mõned usinad riigitrüüd teadlased on hakanud rääkima idasaksa etnosest. On hakatud korrigeerima reaalsust, et see sobiks teooriaga. Otsides eneseteadvuses idealismitontitoni tegelik idealism kahe silma vahele jäänud. Seega pole praegu NSV Liidus ametlikult tunnustatud definitsioonid välja toodud tunnust või tunnuste kompleksi, mis etnose olemust täpselt määratleks. Märgitud on ainult etnostele iseloomulikud jooned, mistõttu pole alust pidada neid definitsioone teaduslikeks.

Kui vaadelda kõiki maailmas eksisteerivaid etnosi ühtse parameetri läbi kui ühetasandilisi nähtusi, siis on selge, et ainsaks ühendavaks kriteeriumiks võib olla etniline eneseteadvus. Etnose põhitunnuseks saab olla ainult selline nähtus, mis määratleb etnose igas tingimuses. (Väide, et etnose puhul pole sellist leitud, ei vasta tõele — seda pole tahtudki leida.)

Samas on selge, et etniline eneseteadvus ei saa tekkida iseenesest: tal on konkreetsed objektiivsed põhjused, needsamad, mida eespool loetletud definitsioonides rõhutati. Kuid nagu erinevate etnoste võrdlemine näitab, võivad need põhjused olla vägagi erinevad ja mitmesugustes vahekordades. Etniline eneseteadvus õieti ainult koondab need põhjused ühise nimetaja alla. Niisiis võib eneseteadvust etnose määravaks tunnuseks pidav teooria olla täiesti materialistlik: inimühendust saab lugeda etnoseks hetkest, mil ükskõik millised objektiivsed põhjused on saanud küllaldaseks etnilise eneseteadvuse kujunemiseks ja vastupidi, ühendus lakkab olemast etnos, kui objektiivsed põhjused, sh kultuur ja traditsioon on sedavõrd kadunud, et neist tingitud subjektiivne eneseteadvus lakkab olemast või ununeb.

See ei tähenda, et majanduse, poliitika ja loodusolude mõju etnose eksistentsis ja eriti etnogeneesis võiks ignoreerida. Selline kohati isegi tugev mõju on olemas siiski ainult sedavõrd, kui võrd ta avaldub kultuurilise ja psüühilise vahendusel eneseteadvuses — seega on mõju kaudne.

Etniline eneseteadvus on eelkõige etnose võime end identifitseerida, tunnetada oma kultuurilist ja psüühilist ühtsust, seostada etnost ühtse etnonüümiga ja osata oma etnost vastandada teistele samalaadsetele.

III. ETNOSE HIERARHILINE STRUKTUUR

Etnos on terviklik süsteem, mis koosneb alaosüsteemidest (etnose elemendid) ja on ise

elemendiks suuremates süsteemides. Seejärel on hierarhilise struktuuri uurimine käinud käsikäes etnose kui inimühiskonna struktuuri põhilise väljendaja uurimisega.

Nõukogude Liidu etnoloogias on etnilise hierarhilise struktuuri käsitlemisel aluseks J. Bromlei jaotus, mille järgi eksisteerib kolm erinevat hierarhilist tasandit:

1) põhiline etniline üksus — etnos — s.o inimeste ühtekuuluvus, kes on seotud enamiku etniliste tunnustega;

2) elementaarne etniline üksus — mikro-etnos — etniliste üksuste väikseim osa, millel on tingimata ühtne territoorium ja looduskeskkond, eesti keeles võib sellist rühma nimetada rahvusgrupiks;

3) makroetniline üksus — koosneb mitmest etnosest (\approx rahvaste rühm).¹⁸

Kuid ühiskonnas eksisteerib mitmeid niisuguseid etnilisi üksusi, mida J. Bromlei jaotusse pole võimalik paigutada. Isegi niivõrd oluline etniline üksus nagu murderühm (see on, tõsi küll, keeleteaduslik termin) ei mahu antud klassifikatsiooni. Põhimõtteliselt peaks murderühm olema tüüpiline mikroetniline üksus, kuid ühtne territoorium ja looduskeskkond ei ole sugugi alati murderühma eksisteerimise tingimuseks. J. Bromlei mikroetnos on pigem kompaktselt elav osa ühest etnosest, spetsiifilised erijooned ei oma erilist tähtsust (nt Rootsi eestlased).

Võrdlemisi ebamäärane on ka mõiste «makroetniline üksus». Selle all võib mõista mitmesugustel tasanditel kultuurisaranasusel või keelesugulusel baseeruvad etnose ühendusi. Püüame neist mõningaid välja tuua.

1. Superetnos — selle etnoloogias seni mittekasutatud termini all on mõistetud ühest tüvest, ühise algupära ja kultuuri-traditsiooniga, enamasti ühte keelt või selle erinevaid variante kõnelevat väga lähedaste etnoste rühma. Superetnos on säilitanud tavaliselt ühtse psüühilise laadi, tal on võrdlemisi tugev etniline eneseteadvus ja ühtekuuluvustunne, mis on aga võrreldes oma etnose eneseteadvusega teisejärguline. Seega ei valmista superetnosesse kuuluvate etnoste liikmetele erilisi raskusi kohaneda sama superetnose teise etnose keskkonnaga ja ühtesulamine toimub ühe põlvkonna jooksul. Superetnos on kujunenud ühest keskusest lähtunud, etniliselt valdavalt ühtse rahvastiku migratsiooni tulemusena maadesse, kus aborigeenne elanikkond on hävitatud või assimileeritud, hilisem poliitiline ja geograafiline eraldatus aga on sidemed keskusega katkestanud või neid oluliselt nõrgestanud. Tüüpiline on anglosaksi superetnos — sinna kuuluvad inglased, uusmeremaalased, aust-

¹⁸ Бромлей Ю. В. Этнос и этнография, lk 125.

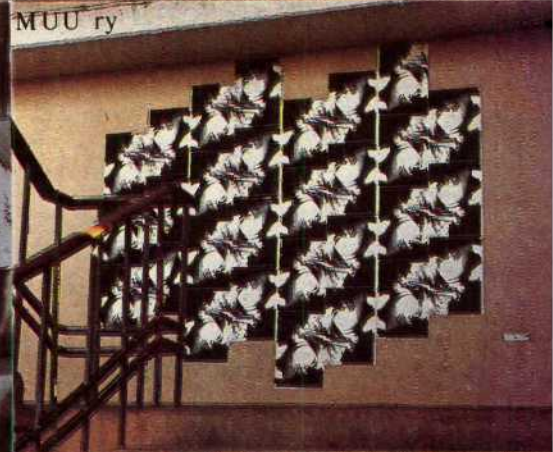
MUU ry

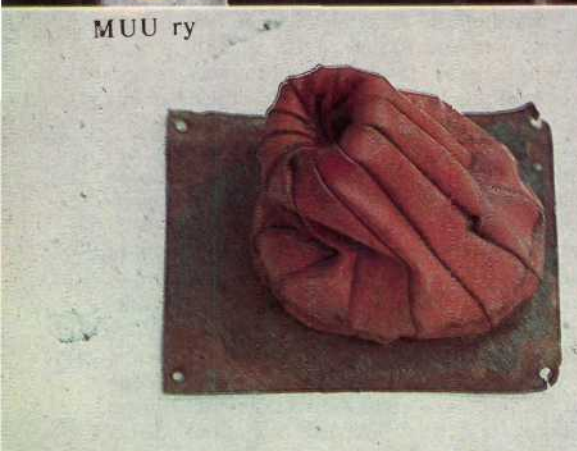
MUU ry

MUU ry

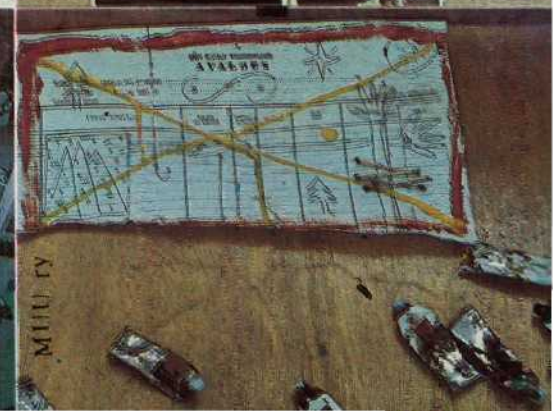
MUU ry

MUU ry

MUU ry

MUU ry

KIVA NAINEN. OLETKO KAI-
VANNUT SEURAA KONSERT-
TEIHIN JA TAIDENÄYTTELY-
HIN? Täällä t-koimaton, 40, va-
paa herra. Vast HS-KESKUSTAN
K. nimim. "Romantic"

raallased, kanadalased, anglo-lõuna-aafrikalased. USA ameeriklaste, samuti šotlaste ja iirlaste kuulumine sellesse on vaieldav, sest ühtekuuluvustunne on neil teiste inglise keelt kõnelevate rahvastega nõrk. Ka latinod (Ladina-Ameerika hispaaniakeelne elanikkond) kujutavad endast võrdlemisi tüüpilist superetnost. Mehhiklasi ja peruulasi on raske üheks rahvaks pidada, kuid hispaaniakeelne perulaane peab end siiski lähedasemaks hispaaniakeelsele mehhiklasele kui Peruu ketšua indiaanlasele.

2. Sugulasrahvaste rühm — need on ühest tüvest pärinevad, lähedasi sugulaskeeli kõnelevad ja sarnast kultuuri valdavad, kuid ühtse psüühilise laadi, ühtekuuluvustunde (üldjoontes) ja ühise etnonüümi mineetanud rahvad. Seejuures kauget sugulust tuntakse. Tüüpilised sugulasrahvaste rühmad on germaani, romaani, läänemeresoome, türki-tatari jt rahvad.

3. Sugulaskeeli kõnelevad rahvad — siin on tegemist kauges suguluses olevaid keeli kõnelevate, kuid sarnase kultuuri, psüühilise laadi ja ühise eneseteadvuse kaotanud rahvastega (indoeuroopa, altai, soome-ugri rahvad). Alarühmana kuuluvad sellesse gruppi ka võõrvõimude poolt assimileeritud, hiljem aga omaette etnoseks kujunenud kreoliseerunud rahvad — LAVi värvilised, amerikalibeerlased, haittilased ning indoeuroopa keeli kõnelevad etnosed.

Arusaadavalt võib etnilisi üksusi hierarhiliselt veelgi täpsemalt defineerida.

III. ETNOSE ARENGUSTAADIUMID

Teooriad, mis tunnistavad etnose arengut ajaloos, jagavad etnose vastavalt ühiskonna arenguetapile või mingite etnose spetsiifilistele ajaloolistele iseärasustele arengustaadiumidesse. Seda on teinud ka teooria, mis pretendeerib materialistlikule (marksistlikule) etnosekäsitlusele.

Esimeseks etnose staadiumiks on nõukogude etnoloogia pidanud sugukonda, rõhutades tema olulist sõltuvust bioloogilisest faktorist ja klassijaotuse puudumist. Ometi tunnistatakse etnose kõrgemaid vorme käsitledes etnose olemuse tugevat sõltuvust ühiskonna klassistruktuurist, mistõttu tekib küsimus, kas saab sugukonda ennast kui vaieldamatut rahva eellast pidada etnose vormiks. Sugukonna olemust analüüsides selgub, et majanduslik, kultuuriline, bioloogiline ja poliitiline struktuur ei ole veel eraldunud, sugukond on võõrandumata ühiskonna nähtus. Etnost vaadeldes nägime, et tegemist on eeskätt inimeste kultuurilise kokkuuluvusvormiga, nii nagu perekond on bioloogiline ja klass majanduslik kokkuuluvusvorm. Seega tingimustes, kus majan-

duslik, bioloogiline ja kultuuriline ei ole veel eraldunud, ei ole õige rääkida ei perekonnast (mõeldud on perekonda tänapäevases, eeskätt nukleaarses tähenduses), klassist ega etnosest. Etniline eneseteadvus kattub siin täielikult bioloogilise ühtekuuluvustundega. Sellest lähtudes pole õige pidada sugukonda etnoseks (kuigi anglosaksi maades terminit «ethnos» kasutatakse just sugukonna tähenduses, on siin asi ainult terminites, mitte sisus), samuti mitte klassiks, perekonnaks ega riigiks. Sugukond on etnoseelne nähtus, nii nagu klassi- ja riigielnegi.

Ürgkogukondlike suhete lagunemist ja varafeodaalsete suhete kujunemist seostatakse hõimudega. Nõukogude etnoloogias kujutatakse hõimu etnose teise staadiumina. Kuid hõim on üleminekuvormiks ürgkogukondlikelt tootmissuhetelt orjanduslikele või feodaalsetele, eel etapiks riigile, inimühenduseks, milles tekib klassistruktuur. Kui lähtuda seisukohast, et sugukond ei ole etnos, vaid etnose-eelne inimeste ühtekuuluvuse vorm, siis ei saa etnoseks pidada ka hõimu — hõim on üleminekuetapp mitteetniliselt ühiskonnasuhetelt etnilisele, etnose kujunemise etapp. Seega on etniline struktuur omane võõrandunud ühiskonnale.

Niiviisi osutub etnose esimeseks staadiumiks rahvas. Etnoloogias peetakse rahvast hõimust eraldavateks kriteeriumideks bioloogilise faktori nõrgenemist ja territoriaalkogukonna väljakujunemist. Kuivõrd õige on rahva seostamine kogukondliku majandamisega, on küsitav, sest rahva kui etnose hulka kuulusid ka kogukonnavälised inimeühmad, kuid agrarühiskonnale omane vorm tundub rahvas tõesti olevat. Rahva etnilises eneseteadvuses domineerib etnilise rühma tasand, etnose liige seostab end eelkõige oma kogukonna või murderühmaga ja teisejärguliselt terve etnosega. Seda näitab ka etnonüüm: inimene seostab end eeskätt oma piirkonnaga (nt paar sajandit tagasi elanud eestlane tutvustas end kui saarlast, virulast või setut, ühtne etnonüüm «eestlane», mida kasutasid sakslased, oli peaaegu tundmatu). See näitab, et etniline konsolideerumine on rahva staadiumis kujunemisejärgus. Etnilise ja majanduslik-poliitilise struktuuri vastuolu ei ole muutunud määravaks teguriks riikide kujunemisel, rahvusriiki ei seata veel eesmärgiks. Feodaalriigid on sageli paljuetnoselised, samuti on etnosed jaotatud mitmete riikide vahel ja see ei tekitanud erilisi probleeme.

Rahvusel, mille tekke seostamine vabamajanduslike suhetega on võrdlemisi loogiline, on etniline eneseteadvus kujunenud primaarseks, etniliste rühmade erinevused

on jäänud tagaplaanile. Rahvus vastandab end võõrale etnilisele rühmale kui tervik. Rahvuse konsolideerumiseks on vajalik ühtne kultuur või mõni domineeriv kultuurielement (nt kirjakeel). Rahvuse staadiumis on etnilise ja majanduslik-poliitilise struktuuri vastulu teravnenud kohati konfliktideni, rahvuse loomulik poliitiline väljendus on rahvusriik, mistõttu iga elujõuline rahvus seab selle oma eesmärgiks. **Rahvus, kes on loobunud rahvusriiki taotlemast, on assimileeruv, manduv rahvus, tema normaalne areng on häiritud.**

Seega tundub olevat õige eraldada etnose arengus ainult kaks staadiumi — rahvas ja rahvus. (Mis puutub sotsialistlikku rahvusesse, siis selle vaatlemine ei tasu vaeva, kuna tal ei ole ühtki spetsiifilist tunnust.)

IV. ETNOSTE TULEVIK

Etnoste kadumine kauges tulevikus on iseenest täästi reaalne. Kõik, mis kunagi on tekkinud, kaob. Kui etnos osutub võõrandunud ühiskonna inimeste kultuuriliseks ühtekuuluvusvormiks, nagu mitmed eespool vaadeldud faktorid lubavad oletada, siis viib etnose kadumisele ühiskonna võõrandumise ületamine, ühiskonna arenguaste, mida Marx nimetab kommunismiks ja Toffler infoühiskonnaks, Aron, Rostow ja Kahn aga post-industriaalseks ühiskonnaks. Ometi on tõe kriteeriumiks praktika, kindlalt võib väita etnoste kadumise seisukoha õigsust alles kauges tulevikus.

NSV Liidus on teooriat etnoste paratamatust kadumisest kasutatud väikerahvaste assimileerimise poliitika õigustuseks. Leninile toetudes ei ole väsitud rõhutamast assimileerumise paratamatust ja progressiivsust. Ometi näitab elu, et assimilatsioonil võivad olla mitmedki soovimatud negatiivsed tagajärjed nii assimileerijale kui assimileeritavale etnosele.

Massiline assimilatsioon on endaga alati kaasa toonud pikaajalise kultuurilanguse. Suur rahvasterändamine paiskas Euroopa mitme sajandi võrra tagasi. Bütsantsi vallu-

tamine türklaste poolt andis tugeva hoobi sealsele kultuurile, ka ei või mongolitatarite ekspansiooni Venemaale eriti viljakaks lugeda. Kaasaegsed assimilatsiooniprotsessid tõestavad sama: Siberi väikerahvad on muutunud kroonilisteks alkohoolikuteks, venestunud volgalased, ukrainlased ja valgevenelased on suurimad assimilatsioonipoliitika õigustajad, olles ise kaotanud oma kultuuri, kuid jäädes kõrvale ka vene kultuuripärandist. Ilmselt vajab praeguseni levinud seisukoht kultuuride segunemise viljastavast mõjust ülevaatamist.

Samas ei saa eitada, et etnilised protsessid on maailmas alati aset leidnud ja tänapäevane Euroopa etniline struktuur, mis väljendub kaasaegsetes kõrge kultuuriga rahvustes, on samuti etniliste protsesside tulemus. Eeldades, et etniline struktuur ei ole igavene, on selge, et mitmesugused kokkusulamisprotsessid peavad ka tulevikus aset leidma. Siin tuleks etnoloogiasse tuua **sünteesi** mõiste. Süntees ei samastu assimilatsiooniga. Assimilatsioon on selline etnoste kokkusulamine, kus üks etnos või selle osa kaotab oma kultuuri ja eneseteadvuse ning võtab üle teise etnose kultuuri. Seega uut kvaliteeti ei teki, sulamine toimub teise olemasolevasse etnosesse. Süntees on aga protsess, mille tulemusel tekib uus kvaliteet, näiteks etnoste puhul mitte-etniline inimeste ühtekuuluvusvorm, mis ühendab endas kõikide komponentide (etnoste) kultuuripärandi. Kuivõrd reaalne on süntees tänapäeva või tuleviku maailmas, näitab aeg, selge on aga see, et selline protsess võib aset leida ainult konkreetsetes ajaloolistes tingimustes isearengu tulemusena. Meie mõningate teoreetikute põhjendus, et kuna etnosed niikuinii kunagi kaovad, siis on nende sundassimileerimine igati õigustatud, on samalalaadne seisukohaga — kuna maakera niikuinii kunagi, kas või 100 miljardi aasta pärast peab lakkama olemast, siis on õige ta juba praegu puruks lasta.

HENRIK VISNAPUU

PÄIKE JA JÕGI

III. Siuru

Eessõna ja märkused: Kajar Pruul

«Memuaarid on isiku eneseõigustus, isiku-
raaman. /— — / Moraali konventsionaal-
sus keelab kõnelemast asjadest, mis inimelus
on primaarsed, nagu söömine, magamine,
sugukihud jne. /— — / Kui mina oma
mälestustega esinen, siis valetan ma teadli-
kult, see on, ma jätan kõnelemata asjadest,
mis on olulised, kuid nn. intiimsed. /— — /
Memuaare ja päevikuid peetakse ja kirjutat-
akse kättemaksuks vastastele. Need on õe-
lad memuaarid. Lugeja otsustagu ise, kas
minu vale on tingitud õelusest või enese-
õigustusest.»

Nii selgesõnaliselt juhatas Henrik Visna-
puu oma mälestusteraamatu sisse. Pärast
seda võib tekkida huvi küsida, mida
siis tähendab õieti see, kui Endel Sõgla
peatoimetatud «Eesti kirjanduse ajalugu»
(IV, 1; 1981) astub teosest üle vaid ühe
epiteediga — «tendentslik», või kui Ralf
Parve 1958. aastal «Päikese ja jõe» ning
Artur Adsoni «Siuru-raamatu» kohta väidab:
«Ja see nende tendents sunnib nähtavasti
unustama igasuguse objektiivsuse, kuigi nad
end sõnades «erapooletuks» ja «apoliitilis-
teks» püüavad kuulutada.» Jätkem seekord
siiski kõrvale «Päikese ja jõe» retseptioon
Kodu-Eestis. Selles on liiga palju — Visna-
puu omast lahknemas mõttes — «sõõmist,
aga salgamist», mis tegevuste lõpp-produktid
pole just healõhnalised. Valigem mõni rahu-
meelsem vaatekoht. Raamatulooline näi-
teks.

1951. aastal alustas Lundis kirjastuslikku
tegevust Eesti Kirjanike Kooperatiiv. Kolm-
kümmend aastat hiljem oli see asutus maa-
ilma saatnud 350 raamatut, 79 658 lehekülge
eesti kirjandust, tänaseks muidugi rohkem.
Kõik «tiibhobuse märgi all», samal ajal kui
siinpool Läänemerd ilmunud trükisõna pida-
nuks õigupoolest ehtima looga ja rakmetega
hoiatumärk (sulaselgest tagasihoidlikkusest
asendab seda teatav tähe- ja numbrikom-
binatsioon impressumis). Esimene EKKi
kirjastusel ilmunud raamat oligi «Päike ja
jõgi». Ja nagu deklareeritakse järelsõnas,
polnud see valik juhus. Siin ja praegu võiks
see raamatulooline seik ehk mõjuda deli-
kaatse vihjena märkamaks Henrik Visnapuu
võtmerolli muu hulgas ka eesti kirjandus-

kultuuri järjekestvuse säilitajana läbi rajuste
1940. aastate: kirjanduslike koguteoste «Am-
mukaar» I ja II toimetajana 1942—43 Ees-
tis, Ülemaailmse Eesti Kirjanduse Seltsi
asutajana ja koguteoste «Koguja» I (koos
Harald Parrestiga) ja II toimetajana
Saksamaal; lõpuks on tema nime seostatud
ka ajakirja «Tulimuld» ja kooperatiivkirjas-
tuse enda algmõtetega. On aeg seda rolli
meilgi tunnustada — laskmata end segada
mitte ainult lähiminekivaid vaid ka «Vara-
mu»-aja aatevõitluste järellainetusest.

«Päikese ja jõe» kirjapanekut alustas Hen-
rik Visnapuu Saksamaal, kus ta 1949. aasta
sügiseni viibis Geislingeni põgenikelaagris,
Saksasse uhtunud eestlaste keskses koond-
miskohas, ja jätkas New Yorgis, kus «Vikati-
mehe vari langes nendele lehekülgedele
veel enne, kui tint oli neil kuivanud» (kir-
jastuse järelsõna, «Päike ja jõgi», lk 349).
Tegelikult oli mälestusteraamat kavatsatud
kahekõitelisena, teokssaanu jõuab vaid 1919.
aasta kevadesse. Selleski osas on lõplik vii-
mistlus jäänud andmata ja ka trükkitoimetajad
pole pidanud võimalikuks/vajalikuks
konarusi (k. a mitmed sisukordused) silu-
da. Raamatu esimene pool on traditsioo-
nilisemas mõttes hingelooline ja ehk ka
ühtlasemalt läbi kirjutatud. Mida aeg edasi,
seda enam hakkavad jutulõnga juhtima väli-
sed — ühiskondlikud ja kultuurielulised
sündmused. Eriti viimast, «Siuru»-osa elav-
davad rohked publitsistlikud kõrvalepõiked
kirjutamisega ja mõtisklused eesti rahva
ajaloolisest saatusest. Kahekordne vaatenuk,
korraga I Vabariigi sünni- ja surma-ajas
olek, teeb need leheküljed aga kahekord-
selt huvitavaks. Mitmed siinsed peatükid
on juba enne raamatut ilmumist artiklikeis
vormistatud: nii näiteks «Siuru» kevad aja-
kirjas «Kauge Kodu» (1947, nr 3/4), «Kirja-
saatjana Vabadussõjas» koguteoses «Koguja
I» (1949) ja luuletaja vaimset testamenti
kujutat lõpupeatükk «Millaal sünnib inime-
ne?» juba ajakirjas «Tulimuld» (1951, nr 2).
Peale minimaalsete keeleliste kohenduste
ja ümberpaigutuste nood publikatsioonid
raamatu-variantid ei erine.

«SIURU» KEVAD

Eraldatuna maast ja rahvast, raamatute ja ürikute ringist, on mulle jäänud järele ainult mäluvaramu, millest ammutada. Aga kas selleski varamus pole aja jooksul tekkinud palju lünki, lahtisi maalibisemisi ning peidetud sisselangenud käike? Kuidas küll vajaksin abiallikate maakaarte ja kompassi, mille abil avada kolmekümneaastase vahemaa taga puhkavaid aardeid!

«Siuru» kevad. Kas meile, tolaegsele kirjanduslikule noorusele, ei saanud tõesti osaks kolmekordne kevad? Aastaaeg rühkis talvest kevadesse. Olime noored ja oma õnnes kevadiselt ülemeelikud.

Kes meist küll tolle lootusrikkal «Siuru» kevadel oleks võinud aimata, et kolmekümne aasta pärast neli siurulast kuuest ühingu liikmeist elab maapagulastena Rootsis ja Saksamaal! Kes aimas siis, et Marie Under, meie üllas «Siuru» printsess, astub kolmekümne aasta pärast ränka sõnasilda mööda Rootsis, saadetuna oma ustavast paažist Artur Adsonist, uljast Sänna trubaduurist, kes lohutab nüüd oma kurba meelt Võrumaa mälestustega... Siis õitsesid Underile lilled, kleidid, kevad- ja süvipäike ning armastus, siis võidi kirjutada:

«Ei täna elumõtet küsi ma, ei päri:
seks aega küll, seks aega sügisel
ja kurval, külmal, kainestaval talvel.

Nüüd elu jaoks ma värisedes valvel:
kui kirsipung mus õitsma puhkeb veri,
nüüd ainuvalitsus mu hullul südamel.»

(«Sonetid.»)

Vaevalt kujutlesime seda sügist ja talve nõnda, nagu see on nüüd saabunud. Aeg on me hullule südamele veeretanud raske veskikivi ja oma elumõtet peame küll otsima hoopis mujalt, kui me seda arvasime varem otsida.

Kes peiar on küll ajakerilaud löönud nõnda türtlema, et August Gailit, «Siuru» Mister Ge, oma leegitseva südame on pidanud panema jahtuma Rootsi külmadele kaljudele? Leegitseva südame suur valulik pihtimine, ons see juba lõikuskuu raamat? Kas kunst ei ole tähendanud ei «võitu ega loobereid, vaid Issandalt pealepandud kooramat, mida oli masendavalt raske kanda ning mis pani sageli ahastama ja karjuma», «kui iga andekat loojat on sada andetud kirpu puremas, kadetsemas, närimas — küll raputad kõigest jõust, kuid oma särki sa neist puhtaks ei saa,» nagu pihib Gailit ise «Leegitsevas südames».

Kuid minu enesegi tuuline teekond, ons see olnud üks viisakas teekond «Siuru» võrsile Visnale, mis mind on Saaremaa ranni-

kult paisanud Vindavi ja Saksamaa kaudu Austria mägedesse ja säält taas Švaabimaa südamesse?

Me olime tollal noored ja uljad. Ideed ja mõtted kujunesid ühisvaraks. Kes õieti teab, kelle algatusi ja kelle mõtteid teostati. Me ei koonerdanud vaimukusega. Iga kirjanduslik uljus leidis üldist tunnustamist ja poolehoidu. Me ei vajanud välist tunnustamist. Aga ometi oli nii mitu maailma, kuipalju isikuid. Under, Gailit, Adson ja mina olime peaegu valged lehed. Tuglas, «Siuru» Felix Ormusson, oli mees minevikuga «Noor-Eestist». Asm, kodanliku nimega Johannes Semper kuulus ka nooreestlaste hulka.

Kuigi tol «Siuru» kevadel meie teadvuses kujunes ühtlane kunstideaal, siiski tuli erinevus peagi nähtavale, mitte üksnes kirjandus-kunstilistes tõekspidamistes, vaid ka maailmavaatelistes tajumises. See erinevus on nüüd kujunenud nii suureks, et Asmist on saanud rahvuslikele ideaalide ja inimõiguste kuulutamise reetur.

Kuidas kasvas eesti rahva kultuuriline ja poliitiline iseteadvus ja kuidas teostus täisealiseks saanud rahva enesemääramine ja eneseteostamine, seda on meil õnn olnud kaasa elada.

Vene 1917. aasta veebruarirevolutsioon oli Tartu perspektiivilt pigem Peterburi ja Moskva sündmuste äraootamine kui aktiivne kaasategemine, välja arvatud viimasest üldstreigist osavõtmine. Revolutsioon ise arenes aste-astmelt. Sõja kaotamine viis frondi segadusse. Nikolai II astus troonilt ära troonipärija kasuks. Sõjavägi minetas kuulekuse, sandarmeeriast ei saanud enam isevalitsusliku korra kaitsjat. Duuma astus kokku, deklareeris trüki-, sõna-, koosolekute ja usuvabaduse ning moodustas vabameelse valitsuse konstitutsioonilistest monarhistidest kuni sotsiaalrevolutsionäärideni Lvovi, Miljukovi, Kerenski ning Viktor Tšernoviga eesotsas. Aga kogu aja töötasid soldatide ja tööliste nõukogud.

Ma olin 1916. aasta sügisel astunud Tartu ülikooli ajaloo-filoloogia teaduskonda.

Pärast lõplikku vabanemist sõjaväeteenistusest, milleks mul tuli Peterburis käia, pöördusin tagasi oma liistude juurde, astusin Korp! «Sakalasse» ning jätkasin Aidniku progümnaasiumis eesti keele ning Tartu üldhariduslikele kursustel ajaloo õpetamist. Kaldusin poliitiliselt usna vasakule ning valgustasin ajalugu ka klassivõitluse seisukohalt. Mul oli eriti häa meel tuua oma tundi kaasa võrske uudis Nikolai II troonist loobumise kohta ja seda olukorda kuulajatele valgustada. Muide, mu kuulajate hulgas viibis ka Juhan Sütiste.

Aga siis saabus ka põhjalik pööre mu enese ellu. Aprillis otsiti «Tallinna Teataja» juurde suveks ajakirjanikku. Ma otsustasin õpetajakutsest loobuda ja suvel raha teenida, et sügisel täie jõuga stuudiumile pühenduda. Kirjutasin «Tallinna Teatajale» ja sain mai alguses August Gailitilt toimetuse ülesandel jaatava vastuse 180-rubla kuupalga mainimisega. Maikuu 9. päeval sõitsin Tallinnasse ja valmistasin Gailitile oma välimusega suure pettumuse. Olin märksa lühem, kui tema oli kujutelnud. Mul oli nimelt lallepoeg Peeter Visnapuu, pikk ja sihvakas poiss, mitte palju Gailitist lühem. Gailit oli seda Visnapuu näinud ja pidas mind, «Rohelise momendi» luuletajat, selleks Visnapuuks. Üldse oli selle pikkusega palju tegemist. Ma olen Gailitist täpselt 20 cm lühem, aga nagu Gailit ei mahtunud karikatuuris ühele leheküljele, vaid järgnes, nõnda küündis ma Otto Krusteni ja Peet Areni karikatuurides Gailitile püksitaskuni.

Oli sellega kuidas oligi, kuid mina hakkasin «Tallinna Teatajas» toimetama Venemaa teadete osakonda, Gailiti käes oli kohaliku reportaaži toimetamine. Post Venemaa ajalehtedega jõudis parajasti siis pärale, kui Gailiti hommikune töö oli tehtud. Mõistagi, et läksime kohvikusse ja lõunale. Pääle lõunat kirjutati siis särgiväl Venemaa metsapõlemistest, raudteeõnnetustest, kolmikute sündidest jne. Poliitika minusse ei puutunud. Seda tegid päätoimetaja Eliaser ja tegevtoimetaja Eduard Hubel, alias Mait Metsanurk. Meil oli toimetuses paar suurt tööarmastajat. Varsti leidsin, et ühte neist huvitasid väga venekeelsed lehed, ja ennäe, ka vene küla- ja metsapõlemiste kohta olid sõnumid valmis kirjutatud. Varsti polnudki nii oluline, et mina ka neid vene lehti loeksin. Ma võisin joonealust täita, millele Peet Aren omalt poolt lisa andis. Muidugi karikatuuri näol.

Joonealuse eest hoolitsesid Hubel ja Gailit. «Tallinna Teataja» oli vabameelsem leht «Päevalehega» võrrelduna. Meil õnnestus saada Eduard Vildelt kaastööd ja siis olime võistlejast kõvasti üle. Gailit oli ju ise võrratu följetonist ja võib-olla kukkus kogemata kivi ka naabri kapsaaeda. Asusid ju toimetused ja talitused ühe ja sama Rae-koja platsi ääres. Me saime eriti hästi läbi talitusega. Ühe «Päevalehe» omaniku tütar töötas naabertalituses, polnud ime, et lilled siirdusid vastamisi ühest perest teise, eriti kui ühel või teisel poolel oli põhjust lepitust otsida.

Aga säälsamas «Tallinna Teataja» toimetuses läks ka Siuru-lind hauduma, et Pikast tänavast, Artur Adsoni kambrist, lendu tõusta. Kuid selle vaheajal juhtus mõndagi, millest

tuleb kõnelda.

Vabaduse kõrglaine oli kandnud Tallinna rea kirjanikke. Vilde oli juba juubeldatud, kui mina Tallinna jõudsin. Siis tuli Tuglas. «Tallinna Teataja» toimetust külastasid ka teised kirjanikud, kes varemini kuulusid Tallinna Kirjanduse Seltsi. Nendest olgu nimetatud Jaan Lintrop ja Marta Lepp (Sophie Vardi). Majanduslik Tallinn töötas tollal kujuneda ka kirjanduslikuks keskuseks, mis oluks igati normaalne ja tervendav. Meid kõiki tiivustas tunne, et vaibunud kirjanduslikus elus tuleb midagi ette võtta. «Noor-Eesti» kirjanduslikust liikumisest oli kujunenud «Noor-Eesti» kirjastus ja seegi oli peagu lakanud tegutsemast. Tallinna kirjanduslik sõpruskond oli 1914 esinenud kirjandusliku koguteosega «Voog», kuid selle sõpruskonna diametraalselt erinevad kirjanduslikud tõekspidamised ja maitseid ei lasknud «Voost» tõusta jätkuvat lainetust. Tartus samal ajal ilmunud «Moment I» ja «Roheline moment» oli samuti vaid katsetuslik nähtus. Tuli seepärast otsida midagi täiesti uut.

On mõistetav, et kui kõik ümberringi organiseerus, siis ka kirjanikkond hakkas organiseerumise moodust otsima. Organiseerumine oli ju koguteose väljaandmise eeltingimuseks. Mõlemad küsimused jooksid rööbiti ja erilist agarust osutasid ses asjas endised «Voo» kaastöölised. Organiseerumisküsimuses löid tulisel kaasa ka Peterburis elanud kunstnikud, kel sääl oli ilmunud «Ritsikate Klubi». Nendest olgu mainitud August ja Helmi Jansen.

Kirjandusliku koguteose väljaandmise asjus peeti Eduard Hubeli eestvõttel paar suuremat koosolekut «Tallinna Teataja» toimetuses, millest võtsid osa kõigi voolude esindajad. Hubeli kavandatud koguteos pidi kujutama kirjanduslikku parlamenti, milles kõrvuti esineksid realistid, naturalistid, sümboolistid, romantikud ja kõik ismid, muidugi arvestades nõutavat kirjanduslikku taset. Esimesel nõupidamisel ei vaieldud põhimõtteliselt sellele seisukohale vastu, sest väljaande vajadus oli silmaga nähtav. Mind ja Gailitit ning mõnda teistki ei veedelnud eriti lai kirjanduslik parlament. Minu uued kirjanduslikud tuttavad Hubel-Metsanurk, Lintrop, Marta Lepp ja teised olid ju väga armastusväärsed inimesed, kuid minu mõttes mõlkus kitsam, edasiviiv kirjanduslik rühmitus. Vastav mõttekääk ei olnud võõras ka teistele tulevastele siurulastele, kuni uus rühmitus end leidis. Kuid see ei toimunud mitte päevapäält.

Sellel revolutsioonilisel kevadel olime ju kõik väga armastusväärsed inimesed ning tutvumised ja sõprumised käisid kiiresti.

Aga ometi liitus sellest suurest tutvuskonnast ainult üks väike laudkond tihedalt. Selle väikese laudkonna peäorteriks kujunes Artur Adsoni tuba Pikas tänavas number 34. Adson keetis oivalist kohvi ja vana tallinlasena oskas ta hankida sinna juurde ka mõndagi vajalikku. Adsoni lugupidamine ja armastus kuulus Marie Underile ja seega kujunes Adsoni tuba kohaks, kus õhtuti kohtusid Gailit, Tuglas, Under ja nende ridade kirjutaja; Tallinnas viibimise puhul ka Semper.

Millal ja kuidas ma tutvusin Marie Underiga, see on juba mäletatavalt kustunud. Väga võimalik, et see sündis Tuglase vastuvõtuõhtul, kohvik «Feischneris» või mõnes muus kohas. Underilt oli tolle hetkeni väga vähe ilmunud. «Ema laulu» ma tundsin, kuid see ei äratanud mu suuremat tähelepanu. Aga seda luuletajat, kes «Voos» avaldas paar kaunist sonetti, kus ta end kujutab labavana heinas, kutsudes mesilasi oma kaunist alastust imetlema, seda poetessi tahtsin ma küll näha. Marie Under oli siis 34-aastane, kahe rõõmsa tütarlapse ema, nimeliselt proua Hacker, ning elas oma lastega Tartu maanteel. Ma ei ole oma elus just vähe naisi tundnud, kuid kolme suurt kunstnikku tahaksin nende hulgast küll esile tõsta, kes oma tugeva vitaalsuse ja sünnipärase peene intelligentisusega on igasuguses boheemlikus olukorras jäänud daamiks. Üks neist on Marie Under. Ja teised on Isadora Duncan ja meie tantsija Ella Ilbak. Ma olen nelja kuu jooksul võinud Moskvas lähedalt kokku puutuda igas võimalikus ja võimalikus olukorras moodsa plastilise tantsu rajaja Isadora Duncaniga, kes pidas mind oma nimivennaks; olen võinud jälgida ja tõdeda selle naise tõelist suurust inimesena vene laostunud kunstnikja kirjanikkonna keskel.¹ Marie Underit kõrvutan ma meeleldi selle suure naisega. Under oli tollal elumeelne luuletaja, kes vastandina minule võis laulda armastuse õnnest. Ta ei olnud oma esimesel loomingu- perioodil eriti viljakas, pigemini hää asjaarmastaja, nagu seda arvab ka Tuglas oma arvustuses «Sonettide» kohta. Underile oli kahtlemata kasulik teiste spontaansus. «Siuru» omavahelised uute teoste ettelugemised ja arvustused, vahel koguni võllanaljalised. Ka hilisemas elukäigus ei ole Underil eriti

vaja olnud luuletustest enesele ega perekonnale leiba teha. See on tulnud kasuks tema luule üldkvaliteedile.

August Gailitit tuli sõna pääle võtta, et ta kirjanik on. Tema esikteost «Kui päike läheb looja» oli ehk mõni üksik siurulane lugenud, mina mitte. Tegin seda tükk aega hiljem. Üldiselt oli aga Gailiti mainitud teos vaid sõbraliku tögamise aineks. Gailit oli terava sulega kriitik ja följetonist. Aga kui ta «Siuru» omavahelisele olemisele tõi kaasa fantastilisi novelle tulevases «Saatana karusellist», siis ei kahelnud küll keegi, et sellest perust fantastist tuleb kord suur kirjanik. See tõdemine ei ole meid petnud, kuigi osa tooniandvat arvustust on kaua aega keeldunud andmast täit tunnustust ühele originaalsemale eesti kirjanikule, kelle teosed on esmakordselt kasvanud üle Eesti kitsaste kirjanduslikkude piiride. «Nipernaadi», «Karge meri», «Ekke Moor» ja «Leegitsev süda» on rajanud enesele tee maailmakirjandusse. «Leegitsev süda» on kallilt ostetud pihtimusraamat sellest, millist rasket kannatusrada peab käima eesti kirjanik ja teinegi kunstnik, et jõuda enese ja tõeliselt eestilise olemuse tunnetamisele ja selle tunnetuse kujutamisele euroopaliku tasemega loomingu. Esialgu oli Gailit eesti rahvale vaid tavalisest pikem mees, kes laskis kuulda oma üleolevat lustakat naeru «Feischneris» ja «Lindenis». Mis selle naeru taga peitus, seda teadsid vaid üksikud. Oma õrna ja sentimentaalse südame varjamine.

Friedebert Tuglas oli ainus tunnustatud kirjanik, kelle seljataga seisis «Noor-Eesti» rajamine, nõudliku kunstikultuuri istutamine eestlaste teadvusse ja selle nõudlikkuse teostamine oma loomingu. Tuglase pää kohal hõljus vabadusvõitleja ja maapagulase oreool. Ei ole sugugi lihtne ja endastmõistetav, miks Tuglas liitus tunnustamata debütantidega «Siuru» rühmas, kuna ta ometi oleks võinud teha katset «Noor-Eesti» elluäratamisega või liituda Mait Metsanurga üritatud kirjandusliku parlamendiga.

Meil on nii mitmelgi korral olnud imestada Tuglase instinkti, eriti kui see on puutunud uue kirjandusliku ande avastamise või mõne muu kirjandusliku seiga liikvele tulekusse, mis võis kuidagi riivata tema positsiooni. Teadagi, Tuglas ei olnud ilmeksimatu. «Noor-Eesti» esivõitlejana oli ta nooruse uljuses «tundnud ainult santi meeleolu» Ernst Enno «Uute luuletuste» puhul, ja Eduard Vildele oli ta õigustamata ägedusega kallale kippunud, mis kogu eluajaks jättis jaheda varju nende kahe mehe vahele. Ainult kolm aastat lahutas ka Tuglase «Üht momenti paberist labürindis», mis oli pühendatud minu toimetatud ja minu luule-

¹ Isadora Duncaniga puutus H. Visnapuu kokku 1921. aasta sügisel Moskvas vene imazinistide seltskonnas liikudes (vt sellest nt: Ingi ja Visnapuu kirjavahetus. «Keel ja Kirjandus» 1968, nr 4, lk 234–235; R. K r u u s. Remizov, Kussikov, Pilnjak ja teised. «Keel ja Kirjandus» 1983, nr 6, lk 307–310).

tusi sisaldava «Moment esimese» naervääristamisele, Tuglase tunnustava arvustuse ilmumisest «Amorese» kohta «Postimehes» 1917. aasta sügisel. Kui Tuglas liitus uue üritusega, siis võis otsust mõjustada võimalik juhtimisele minek andekate debütantide keskel, aga veel enam see uus looming, mis kanti ette meie omavahelistel olemistel, kuigi see esialgu oli määratud ülevaateks sellest materjalist, mis võiks kõne alla tulla Hubeli algatatud koguteoses. Neil uusloomingu õhtutel oli määrav tähendus «Siuru» esimese ilmingu andmisel. Minul isiklikult oli Tallinna kaasa tuua kümnepoognaline käsikiri, mis sisaldas muu hulgas enam-vähem valmina tulevase «Amorese».

Tulles tagasi Tuglase juurde maksab tõde, et me andsime Tuglasele, mis Tuglase kohus, ja loomingule, mis loomingule kohus.

Tuglasega tutvusin ma ta maapaost tagasitulekul, aga ma olin teda juba varem mitmel korral näinud. Esimest korda nägin teda 1905. aasta revolutsiooni päevil Tartu ülikooli sissekäigu juures rahvale kõnelemas. Tuglas oli tollal Tartu linnakooli vilistlane. Ma tulin alles sügisel linnakooli ja päälle jõulu heideti mind säält välja. Tuglas oli siis juba linnakoolist lahkunud. Gailit pidi siiski säält olema, kuid ma ei mäleta teda sellest ajast.

Edaspidi nägin Tuglast paaril korral Eesti Kirjanduse Seltsi koosolekul ja siis Näituse tänavas ta vanemate kodus, kus mul oli tuba üüritud. Ei ole vist kedagi elus nõnda taga nutetud kui Tuglast ta ema poolt. Et Tuglase ema teadis minu kirjanduseharrastamist, siis võisin ma kergesti jälgida ema informatsiooni kaudu Tuglase teekonda maapaos. Tuglase isal oli Näituse tänaval kaks maja ja ta ehitas kolmandat. Ema üüris tube välja ja pidas pansioni ja nõnda korjatud raha saatis ta Tuglasele välismaale. Tean juhust, mil ema saatis viiskümmend rubla ja ahastas seejuures, et nii harva ja vähe saab saata. Minu nädalaelarve oli tookord õnnetuseks vaid 50 kopikat, ja mul kujunes arvamine, et Tuglase maapagu nii trööstitu ei olnudki, päälegi, kui ta sai honorari ja auhindu ka oma teoste eest.

Jah, ajad, olud ja maapagu! Lausa hull oleks see, kes praegu võõra nime all katsumaks kodumaale minna ja osa võtta mõne Karotamme kirjanduslikust aastakoosolekust või külastada oma vanemate kodu, viibides säält nädalate viisi. Kas oleks üldse mõeldav, et minu või mõne teise maapagulase teos ilmuks «vabas» Eestis või et mina või mõni teine maapaos olev kirjanik toimetaks siit Eestis ilmutavat «Loomingut» või mõnda albumit, nagu tegi seda Tuglas neetud

tsaarisandarmite ajastul. Külma higi ja värinatega ärkaks see, kes nüüd uneski eksiks Eesti radadele.

Vahel on uni reaalsem kui ärkvelolek. Ma jutustan siinkohal ühe sellise unenäo. Mul oli välispass ja sellel suure kodumaa ametlik viisum edasi-tagasi sõiduks. Seisin piiripunktis ja säält arenes järgmine dialoog:

Mina: Soovin Lääne-Euroopasse tagasi sõita.

Piiripunkti ülem: Milline naiivsus! Nagu läheks siit keegi tagasi.

Mina: Aga mul on selleks vastav pass.

Piiripunkti ülem (irooniliselt): Milline naiivsus! Teie pass on võltsitud.

Mina: Sellist käitumist ma kartsin. Et ma istuma ei jääks, lasksin teha notariaalse ärakirja tarviliste tõenditega.

Piiripunkti ülem (hetke vaikuse järel): Milline naiivsus! See notar oli valenotar.

Mina: Ei! Ka see notar oli teie esindaja poolt ametlikult tunnustatud.

Piiripunkti ülem (tüki pineva vaikuse järel, irooniliselt): Milline naiivsus! Kui notar õige oli, siis oli meie esindaja vale.

Mina: Seda võis karta!

Piiripunkti ülem (rebib passi puruks ja viskab ära, vihaseks): Milline naiivsus! Tahate ilma loata salaja üle piiri minna! (Käsklus): Arreteerida salakuulaja!

Mida oleks siia veel lisada?

Johannes Semperi siurueelseist luuletustest ei mäletanud ma midagi, seda enam meenusid Semperi artiklid kirjandusest. Ühe kõne puhul futurismi üle Tartus tuli «Roheisel momendil» keelata Semperil kõnelda ja kirjutada futurismi üle. Semper oli teravmeelne ja lõbus seltsiline, harrastas Jaan Oksa, kuid «Siuru» saamises oli ta vähem tegev. Ta tuli ja läks, olles Sõjaväelaste Ülemkomitee liige, ja kandis ohvitseri pluusi. Kord tsviilriietuses viis ta Adsoni kohvikannult viltkübara, mis oli üks väga vajalik rekvisiit «Siuru» istungitel.

Artur Adson oli algul lahke võõrustaja ja klubi peremees, kes keetis oivalist kohvi, omas Jaan Oksa ilmumata käsikirju ning oli Underile erasekretäri eest. Millal Adson luuletama hakkas, seda ma täpselt ei tea. Kui «Siuru» albumist asi hakkas saama, selgus, et ka Adson oli luuletajate hulgas. Kummale ta enne oma luuletuskatseid näitas, kas Underile või Tuglasele, ka seda ma praegu ei tea, aga kui ta Tuglaselt oli saanud kiitva ja pooldava hinnangu, tuli ta oma Sanna lauludega klubis lagedale. «Siuru» «ülemkokast» oli saanud Sanna trubaduur. Adson teenis kuskil linnavalitsuses.

«Siuru» nähtamatu külaline oli Jaan Oks, kes ise veetis viimaseid päevi Tallinna

haiglas. Peagu kõik saavad Jaan Oksa käsikirjad, mis leiti autori enese juurest või ajalehtede arhiividest või paberikorvidest, loeti «Siuru» olengutel suure häämeelega ja vastavate kommentaaridega läbi. Toorkordsele siurulaste harrastusele võlgname küll, et selle haiglaselt originaalse **natura-**listliku romantiku, võiks öelda koguni esimese eesti neorealisti teosed päästeti hääbumisest ja ilmusid eri raamatutena.

Siurulaste lähemasse tutvuskonda ei kuulunud heliloojad, sest muusikute noorpõlv ei olnud veel esile tunginud, küll seltsisid aga siurulastega kunstnikest Jaan Koort, Nikolai Triik, Ado Vabbe, Otto Krusten ja Peet Aren. Nikolai Triik tegi «Siurule» esimese kaanejoonistuse, mis kujunes «Siuru» embleemiks ja ilutses «Siuru» uhkel kollasest siidist lipul. «Siuru» lipu hävitas vististi Konrad Mägi, kelle kätte lipp hoida oli antud, kas kommunistide Tartusse saabumise hirmul või Saksa okupatsioonil kartusel. Ado Vabbest sai «Siuru» kunstnik, keda siurulased otsustasid käiku lasta. Otto Krusten jälgis oma ületamatutes karikatuurides siurulaste elu kuni oma haiguse ja surmani. Kui ma teda viimast korda Tallinna keskhaiglas külastasin, kannatas ta suuri valusid karikaturisti üleoleva meelega. Ta oli mees, kes hääs mõttes võitles edasiviival kunstiareniil. Kui sellele mälestuskirjale oleks lisada Otto Krusteni suurepäraseid karikatüre, hakkaksid surnud trükitähed elama. Kui vaesed me siin oleme, isegi mitte August Gailiti «Klouni ja faune» pole siin, milles oli nii palju tolleagset pildimaterjali! «Siuru» lähemasse tutvuskonda kuulus ja tegi kaasa ka üks noor tantsitar. See oli Ella Ilbak, kes nüüd Peterburist tulnuna valmistus oma esimeseks iseseisvaks debüüdiks. Ma olin «Momendi» päevil võinud jälgida Ella Ilbaku tantsitari-teenkonna algust proua E. Partsi õpilasena. Õpilaste õhtul «Vanemuises» ei paistnud ta eriti silma, kuid ta rütmimeel, haruldane intelligentsus ja veel suurem sihiteadlik kunstitahe olid temast kujundanud meie suurima tantsitari.

See ongi suurem ja lähem kogudus, kes seisis Siuru-linnu sünni juures. «Siuru» ei olnud mingi kirjanduslik koolkond, vaid pigemini sõpruskond, kuid ta andis toorkordse kirjandusliku tuumiku, mille ümber liitusid aegamööda teised noorema generatsiooni kirjanikud ja kunstnikud. Hilisemal arengustmel, kui puritaansem seltskonna osa kõlbelist hädakisa tõstma hakkas, ühines siurulastega ka osa seltskonda. Kokkupõrked ei jäänud tulemata, isegi kuni käisiti kokkuminekuni «Vanemuise» teatris Maggie Grip-
penbergi puhul Vabadussõja päevil. Kuid siis oli saanud juba «Siuru» sügis.

Laudkonna liitudes ja üksteisele oma teoseid ette lugedes tõusis üha uuesti üles küsimus, kas võtta osa laialdase kogutööse väljaandmisest, kuni ühel õhtul küpses otsus asutada uus kitsam ühing ja anda välja album nõudlikuma valikuga. Albumi toimetamiseks olid Tuglasele vastuvaidlematud kogemused ja ta võttis selle enese pääle. Kuid ühingul ja albumil puudus nimi. Nime otsimisel jäädi peatuma Tuglase esitatud rahvaluule-ainelise Siuru-linnu nime juurde, kelle munast kord oli saanud taevas ja maa. Lõpuks istus koos ka «Siuru» pääkoosolek täies koosseisus, et anda ühingule põhikiri. See põhikiri sai ühepunktiline: ««Siurul» ei ole põhikirja.»² Samal pääkoosolekul valiti Marie Under «Siuru» ühingu presidendiks.

Nüüd algasid toimetamise ja kirjastamise mured. Maailmasõja ajal olid lakanud töötamast kõik kirjastused. Raamatuturg oli täiesti tühi. Nagu öeldud, jäi toimetamine Tuglase mureks. Tuglas tõmbas kaasa rea nooreestlasi Aino Kalda, Villem Ridala ja Aleksander Tassaga eesotsas. «Momendist» tuli kaasa Richard Roht.

Kirjastamisega aga oli lugu palju raskem. Kuigi oli ette teada, et kogutööse levitamiseks ei tule raskusi, tegi siiski päävalu paberi ja trükikilude küsimus. Aga mis paistis siis võimatuna! Otsustati korraldada ehtboheemlik loterii ja kirjandusõhtu «Estonia» teatrisaalis. Selle loterii korraldamise tähe all kadus suvi. Loteriivõitudeks oli muu seas Erna Villmeri suudlus, Marta Lepa pats, rendez-vous Ella Ilbakuga, August Gailit ja Henrik Visnapuu veerand tundi käsutuseks, üks kapsapää, üks hobune, üks lehm, üks siga jne. Muidugi mõista võisid loomad olla martsipanist või šokolaadist. Looside levitamise, mida oli paar tuhat, läks suure bravuuriga. Kes keeldus seda boheemlaste uljast tempu mõistmast! Mäletan, kuidas me Gailitiga läksime Tallinna rahvaülikooli loengule ja kuidas Gailit auväärsest kateedri-
rilt pakkus vahetunnil «Siuru» loose suudluste ja rendez-vous'dega. Ega olnud katki kedagi. Eriti agaralt aitasid loose müüa Jaan Koort ja ta kaunid naiseõed.

«Siuru» õhtu toimus koos loteriiga «Es-

² «Tõelisel koostasime siiski põhikirja ja seaduses ettenähtud reeglite järele: kõigi õiguste, eesmärkide ja organitega, nagu juhatus ja revisjonikomisjon. /- - / Põhikirja viisin Toompeale Eestimaa kubermangu komissari Jaan Poska kantsleisse ja registreerisin seal meie ühingu», kirjutab A. Adson (Marie Underi eluraamat, Lund, 1974, lk 53). «Siuru» põhikiri leidub KM KO f. 180, m. 26:1, ja on ära trükitud ka N. Andreseni rmt-us «Terendus» (Tln, 1979), lk 298—299.

tonia» teatrisaalis. Suured müürilehed kuulutasid seks õhtuks päälle siurulaste oma-loomingu veel August Kitzbergi uut, seks puhuks kirjutatud viievaatuslikku draamat. Selleks draamaks ma võtsin Kitzbergi loaga «Veli Henu ja Henu velje» dialoogi Kitzbergi «Külajuttudest», varustasin selle commedia dell'arte teadustajaosaga, ning «Estonia» näitlejad Paul Pinna ja Eduard Türgiga eesotsas kandsid selle suure hooga ette. Ma vaatlesin kõrvalt «Päevalehe» toorkordse autoriteetse teatriarvustaja Karl Menningi nägu. Ta vaene ei teadnud müstifikatsioonist midagi. Asus tõsisena kuulama ja vaatlema, kuni lugu selgus. Saime talt etteheiteid Kitzbergi pärast. Mul aga oli Kitzbergi luba. Õhtu teises osas tuli ameerika oksjonile Konrad Mäe maastik. Gailit pakkus. Me olime Adsoniga valmistanud kolm pikka latti, mille otsas olid kiriku korjamiskotid. Ei saanud ju muidu rõdu päält pakkumissummat kätte. Mina ja Adson käisime lattidega saali mööda ringi. Kolmas latti oli määratud Tuglasele. Tuglas ei tulnud välja. Loterii ja õhtu õnnestus üle lootuste. Tuju oli täiesti laulupidulik. Üks inglise mereväelane peksis teisele endataolisele kapsapäga sõbralikult pähe ja andis talle aegajalt kapsajuurikat närida. Kapsalehti oli kogu fuajee täis. Piirituspudeli väljapakumisel läks pakkuja segamini. Hans Kruusi laudkond haaras varakult pudeli, kuna viimast pakkujat polnud tähele pandud. Tuli anda lepituseks teine pudel teise lauda. Enampakkumine tõi siiski tervelt tuhat rubla sisse. Kokku tulu oli vististi kuue tuhande ümber. Ei kuulnud, et keegi hiljem oleks võiduloosiga käinud Erna Villmerilt suudlust norimas või teisi võite nõudnud, päälle nende, mis kohal kätte anti. Ma kaldun arvama, et siurulaste populaarsus Tallinnas põhines suuresti sellel loosimisel ja õhtul. See populaarsus kanti linnast maale laiali, nõnda, et Otepää karjapoisski võis järgmisel suvel oma sigu nuhelda sõnadega: «Kuradi siurulased!»

Kirjandusliku õhtu ja loterii tulud moodustasid «Siuru» ühingu põhikapitali. Adson, kes hakkas «Siuru» asjaajajaks, ostis soodsail tingimustel hulga hääd paberit, mis pärast osutus palju kallimaks kui trükitud raamatud. Nüüd saabus aeg, mil võidi asuda luuletuskogude koostamisele. Siirdusin seks ajaks Toila mereranda. Enne seda aga oli vaja leida põhjus «Tallinna Teataja» toimetusest lahkumiseks. Murdsime Gailitiga kõvasti pääd, kuidas oleks viisakam lahkuda. Käes see meil viimaks oligi. Otsustasime esineda juhatusele selliste nõudmistega, mida ei võidud täita. Nõudsimel nimelt palga kahekordistamist ja tegevtoimetaja Hubel-Metsa-

nurga lahkumist. Suur aga oli meie imestus, kui juhatusele saabus vastus, et meie nõudmised rahuldatakse, ainult me peame andma kohustuse, et jääme vähemalt üheks aastaks toimetusse, sest kui Hubel lahkub ja meie ka tagantjärele, jääb toimetus lagedaks. Viimase tingimusega me ei leppinud ning lahkusime kuu lõpul. Nõnda lõppes mu ajalehemehe-karjäär. Ma olin tulnud Tallinna ülikooliraha teenima, aga sügisel lahkusin ma Tallinnast, kaks tuhat rubla võlgu kukil. «Siuru» kirjastuse likvideerimise järel sain küll osa raha tagasi.

«Siuru» esimese albumi ilmumine oli meie suureks sündmuseks. Selle valmimise tähe all oli elatud augustikuuni. Nüüd oli ta laual, suur lehviv Siuru-lind kaanel, mida hiljem hakkasime kutsuma «Siuru» ingliski. See album ei vastanud küll eriti minu maitsele, sest ta oli olude sunnil ja toimetaja tahtel kujunenud liiga noor-eestiliseks, kuid ta oli siiski asitõend sellest, et me polnud mitte ainult nõndasamuti santlaagerdanud, vaid ka tööd teinud. Muide, sõna santlaager tuli meie keskel kõiku distsiplineeritud boheemluse ja vaba loova vaimuse tähenduses; vastandmõiste sellele oli sõna prokurör, mis tähendas kitsarinnalist vilistlast. Sellega austasime oma vastaseid. Hiljemini sai tuttavaks kuulus «Siuru» santlaagrite polk August Gailiti hiilgavas kroonikas. Aga see oli juba Eesti Vabadussõja alguses.

«Siuru» kevad kestis «Siuru» albumi, «Sonettide», «Amorese» ja «Saatana karuselli» ilmumiseni. Siis siirdus osa siurulasi — Tuglas, Gailit ja mina — Tartusse. Oleme Gailitiga nii mitmelgi puhul seda sammu kahetsenud. Meie isiklik saatust ja ka kirjanduslik toodang oleksid Tallinnas kujunenud sootuks teiseks. Üldse pidanuks kirjanduslikuks keskuseks kujunema Tallinn. Veel suurem viga oli «Siuru» kirjastuse likvideerimine ja üleandmine «Odamehe» kirjastusele. «Siuru» kirjastusel olid kõik eeldused kujuneda suuremaks kirjastuseks. Kuid meie ei tahtnud kirjastamisega tegelda. «Siuru» ühing andis oma vara «Odamehele» üle tingimusega, et «Odamees» kirjastab kõik «Siuru» ühingu väljaanded. «Odamehe» kirjastus sai seega jalad alla, aga kui «Siuru» ühing oma lao ja paberi eest raha kätte sai, ei olnud sellel rahal enam suuremat väärtust. Puhta paberi hind oli vahepääl juba mitukümmend korda tõusnud. Selles toimingus olin ma üks pääsüüdlasi, sest ma tõin Carl Sarapi kui oma vana koolisõbra «Siuru» ringi koos uue kirjastuse asutamise plaaniga. Aga eks ole? Kõik lootused, mis loomingu vabadust töötavad, ei too seda kahjuks mitte.

«Siuru» kevad oli tõesti kaunis, uljas ja romantiline, nagu kogu revolutsiooni-ajastu. Omavahelised vaimustused kordaläinud värssidest ja proosast vaheldusid lõbusate olengutega Adsoni kambris ja kohvik-restoran «Lindenis» Narva maanteele ning olenguile järgnevate varahommikuste jaltuskäikudega Kadriorgu «Russalka» juurde. Kes mäletab veel neid kõnelusi, teravmeelseid paradokse ja üksteise sõbralikke tõgamisi, kas või sellest, et Marie Heiberg ihub nuga ühe tõsise mehe jaoks vastu «Russalka» alust. Aimub nagu läbi une, kuidas Tuglas eksis Nõmmel kolme puu vahele ja et me sellel hommikul kella 11 paiku sõitsime lauluga üle Raekoja platsi, istudes üksteise süles. Vististi küll «Lindenisse» oma laua juurde seltersit või kohvi jooma. Seisis ju «Lindenis» siurulaste ja nende sõprade jaoks alati vaba laud kaheteistkümne inimese jaoks «Siuru» lipuga keset lauda. See aeg oli meile antud õnnelik olla, joo-buda vabadusest, armastusest, ja looduse- ning kunstilust, sest kurjal päeval pole seda üpriski mitte.

Me eksisime väga, kui jääksime kujutelmade juurde, et «Siuru» oli ainult pillerkaar. Ei, see oli vaid üks «Siuru» avalikke aspekte. «Siuru» elurõõm oli puhas ja seda polnud vaja varjata. Selles seisabki vaba ja distsiplineeritud santlaagri-boheemlase olemus vastandina vilistlasele, kes oma musta suuga sööb ja salgab. Otsitagu vahest siitki «Siuru» opositsiooni algallikat! Meilgi tuli vahel mõnda oma auväärt sõpra kasvatada ja korrale kutsuda. Ärgem unustagem loomingu, mis sündis nähtamatult publiku silmade eest, ärgem unustagem nelja raamatu väljaandmist ja ärgem unustagem rahvuspoliitilist tausta ja revolutsioonilisi soldatite ja tööliste nõukogusid. Ei tule üpriski mitte unustada, et «Siuru» kevadel väljaantud teosed olid enamikus valminud juba enne seda kevadet. Järsk murrang siurulaste loomingu, mis järgnes nende esimestele raamatutele, on pandud saksa ekspressionismi mõju arvele. Kuid kas saab ühe tõelise looja meelsuses ja toodangus ainult välismõjude ajel tekkida järsk murrang? Oleks samasugune lugu, kui keegi väidaks, et ööbik hakkas ümbruse mõjul üle öö vihmakullina kräunuma! Ei. «Siuru» inimesed elasid pidevalt kaasa revolutsiooni käigule ja rahvuspoliitilistele taotlustele. Ja selleks olid neil

kõik eeldused. Tuglas oli vana vabadusvõitleja ning sotsiaaldemokraat, Semperit tõmbas juba siis poliitika ning Eesti Asutavas Kogus esines ta sotsiaalrevolutsionääride parteis. Mina isiklikult olin 1906/1907 Saadjärve pedagoogikaklassis saanud põrandaaluseliselt korraliku algkursuse sotsiaaldemokraatlikust kui ka sotsiaalrevolutsionääride õpetusest.³ Ma kaldusin viimase partei poole, sest see partei lubas föderatiivset Venemaad. Mul oli hiljem juhus tihedamalt kokku puutuda ka selle partei juhi Viktor Tšernoviga, kellest ilma kommunistliku revolutsioonita oleks tulnud Vene vabariigi esimene president, sest Vene Asutava Kogu katkestatud valimistel sai Tšernovi partei absoluutse enamuse. Viktor Tšernovi naine Ida Sõrmus oli eestlanna. Minu võimaluste juures läks see tutvus mulle aineliselt kalliks maksma.

Ma võtsin teistele siurulastele täiesti teadmata osa ka ühest väga kinnises ordukapiitlist, kuhu kuulus paar tulevast pastorit, üks nooremaid «Postimehe» päätoimetajaid, üliõpilasi, sõjaväelasi, kunstiniimesi. See oli üks rahvusromantiline episood, mis sobiks pigemini poisike- ja lüpmürgiks. Selle romantilise ordukapiitli liikmetootuse kohaselt ei ole sellest kolmekümne aasta jooksul midagi kirjutatud. Kapiitli loosung oli: «Ära!»

Kust selle ürituse algatus tuli, seda võin ma ainult aimata. Ja mul on põhjust arvata, et selle juuri tuleb otsida Balti hertsogiriigi taotlejate juurest. See selgus mulle alles hiljem.

Kapiitli liikmeks vastuvõtmine oli seotud suure müstikaga. Künnapalvalgusel tuli kandidaadil anda verega allkirjutatud töötus, et ta vastuvaidlematult täidab ordukapiitli poolt temale pandud kohustused, kuigi see maksaks tema elu. Vaidlematu oli ka vaikimise töötus. Kes murdis truudust kapiitli otsustele, see pidi surema. «Ära!» mõiste oligi surm.

Kapiitli esimene otsus 1917. aasta sügisel oli Eesti lahkulöömise otsus Vene riigist. Selle otsuse tegemise juures selguski, kust poolt võis tulla ordu asutamise inspiratsioon. Nimelt käisid kaks kapiitli liiget pääle, et koos selle otsusega võetaks vastu ka otsus ühineda Saksa krooniga. See oli sama käik, mis pandi kevadel ette vallavanematele Riias. Kapiitel lükkas kõigi sugereerimiste ja peibutuste pääle vaatamata Saksamaaga ühinemise tagasi ja asus iseseisvuse mõtte eest võitlema igas olukorras, kus see oli

³ Oma mälestustermtu Saadjärve-ptk-s märgib H. Visnapuu ms, et matemaatikaõpetaja Dankers ja vene keele, kirjanduse ja ajaloo õpetaja Nelepko «pidasid salaja ärksamatele õpilastele poliitilisi kursusi, Dankers sotsiaaldemokraadina, Nelepko sotsiaalrevolutsionäärinaa. — Nõnda siis selgusid mulle

aasta pärast 1905. aasta revolutsiooni enam-vähem revolutsiooni ajal lendupaisatud mõisted kapitalist, lisaväärtusest ja parteiprogrammidest, vabariigist, Erfurti programmist ja sotsialistlikust manifestist» («Päike ja jõgi», lk 184—185).

võimalik. Okupatsiooni ajast võtsid kapiitli liikmed osa omakaitse loomisest ja relvade hankimisest Narva kaudu.

Ometigi leidus kapiitlis isik, kes Venemaast lahkulöömise puhul propageeris liitumist Saksamaaga ja Saksa vägede appikutsumist. See mees oli mainitud sihiga läbi fronti käinud Saksa poolel ühendust võtmas. Selle isiku kohta tehti kõrvaldamise otsus. Tagasitulekul valvati teda otsusetäitjate poolt jaamas. Ta põgenes käest ja kadus seejärel ka Eesti elust. Oli revolutsioonijastu üks politseikomissare. Liisu läbi määratud otsusetäitjatest oli üks noor pastor, teine tulevane kirjastaja.

Kapiitel organiseeris võitluseks iseseisvuse eest rakukesi Lõuna-Eestis ja Virumaal, muretstes Narva kaudu Venemaalt relvi jne. Sulas pärast Kaitseliiduga kokku. Julius Kuperjanov võeti kapiitli poolt sõduriks vastu. (Ordu koosnes kapiitlist ja sõdureist. Teatava prooviaja järel võis sõdurist saada kapiitli liige.) Tookord puudus sõna «sõdur». Seda sõna tuli ordu põhikirja juures vaja, sest sõjamees ei sobinud meile. Kas niisugust vormi varem kasutatud oli, meie ei teadnud. Mina lõin selle sõnavormi siis ja «Postimehe» kaudu levis see üldiseks kasutamiseks.

Nii olid lood selle romantilise orduga. Aga kes ütleb, et Julius Kuperjanovi ja teiste kapiitliliikmete kaudu, kes hiljem võtsid osa Vabadussõjast, ei kandunud seda «Ära» vaimu meie vabadusvõitlustesse? Romantika küll, aga maksis verehinda. Kas kogu meie iseseisvuse saamisen ei mänginud kainete meeste kaalutluste juures suurt osa ka rahvusromantika? Millega seletate nähtust, et üks Vabadussõja kangelasi Karl Parts esines ühel vastuvõtul Laidoneri juures ainult «Siuru» santlaagrite polgu poolt annetatud mälestusristiga? «Siurul» oli neid märke ka ainult kaks, minu ja Gailiti käes, ja need ristid (valge jasinisel emailil) olid algselt mõeldud sõjakirjasaatjate märgiks. Minu oma sai Partsile. Romantika ja tõsielu segamini. Gailiti «Isade maale» on selle romantika ja tõsielu segipaiskamise pärast tehtud kibedaid etteheiteid. Aga Vabadussõjas oli seda ometi kõike, ja verehinna eest.

Kapiitel ise suikus loomulikku surma Vabadussõja alguses.

See oli minu ja vist ka teistegi poisikese-ea «Tasuja»-kompleksi viimene avaldus. Kas ma olin siis juba sündinud? Küllap vist inimene sünnib sel hetkel, mil ta sureb.

Siurulased jälgisid revolutsiooni arengut ja rahvuspoliitilist võitlust pinevalt ning kasvasid ise ses keerises. Me jälgisime reporteritena Gailitiga koos suurt seltskondlikkude organisatsioonide vaidlust Eesti autonoomia

nõudlemisel Vene Ajutise Valitsuse voliniku Sokoloviga Tallinnas. Ma ei ole hiljem ialgi kuulnud meie viimase presidendi Konstantin Pätsi suust julgemat ja ägedamat kõnet kui tookord. Siis pörutati tõepoolest rusikatega lauale ja nõuti. Pätsile sekundeeris vahvalt Jüri Vilms.

Eesti polkude formeerimine, Maapäeva kokkutulek ja laialipeksmine kommunistide poolt, kõik see sündis «Siuru» silmade all ja sellega elati tihedalt kaasa. Ma pole loominguilise vabaduse säilitamiseks vandunud truudust ühele poliitilisele parteile, vaid oma sotsiaalsele südametunnistusele. Mäletan üht nõupidamist Lui Oleski eestvõttel «Noor-Eesti» kirjastuse ruumides, millest võtsid osa pääle Lui Oleski veel Minni Kurs-Olesk, Hans Kruus, August Alle, vististi ka Tuglas jt. See kitsas läbirääkimine oli pühendatud küsimusele, kas ei oleks võimalik tööerakonnast kujundada tööliste partei, andes tööerakonnale radikaalsema programmi. Minni Kurs-Olesk (sots.) ja Hans Kruus (sots.-rev.) vaidlesid sellele vastu. Ühtlustamisest ei tulnud meie vastuseismisel midagi välja.

Kuni «Tarapita» asutamiseni 1920. aastal, mis rühmituse ideoloogia oli ära vaatatud prantsuse eluvõõralt salongikommunistlikult «Clarté't», ei olnud kirjanike peres sotsiaalega rahvuspoliitiliselt suuri erinevusi. Laiendatud «Tarapita», kuhu kuulusid ka 2^{1/2} internatsionaali mehed Hans Kruus ja Johannes Barbarus ning teisi, pani juba mõtlema. See, mis prantsuse salongi ja vene legendikkudele võib sobida, ei kõlvanud ilmselt mitte eesti tõelusse Baltimaade tõmbtuultes. Enese ja rahva alalhoiu instinkt dikteeris siin teissuguse hoakiu. Tuli mõelda rahvusliku olemuse säilitamisele ja sotsiaalse õigluse teostamisele üheskoos. Neist eeldusist lähtudes valmis ka minu «Maarahva, talupoeg vaba maa». Aga tuli sõna võtta ka kaines artiklis. Oma lähema mõttekaaslase Gailitiga seisukohad läbi kaalunud, kirjutasime 1921. aasta alguses kumbki omaette «Päevalehes» kolm pikka joonealust kirjandusliku t ä n a küsimuste üle, milles võeti seisukoht «Tarapita» ja kirjaniku ning kirjanduse ülesannete kohta antud hetkel ja edaspidi.

Mida tol ajal karta võis, see saabuski hiljem. Eputamine salongikommunismiga sai paarkümend aastat hiljem reale kirjanikest saatuslikuks. Aegamööda libisesid nad tegelikkuse pinnale ning nõnda tulid Barbarusest, Semperist ning järele küpsenud Jakobsonist ja Jürnast isamaa ja rahva reeturid. Tõsised anded nagu Gustav Suits ja Friedebert Tuglas tulid «Tarapitast» puhtalt välja. Semperile on minu arvates luule ja

poliitika ikka olnud spordiks. See on kummaline paradoks, et kaks kõige väikekodanlikumate eluviisidega ja nõuetega kirjanikku, Barbarus ja Semper, asusid Eesti riigi ja rahva likvideerimisele. Saatuse iroonia ja kättemaks! Ma ei vihka neid õnnetuid inimesi.

Mida tähendab kirjaniku isiksus ja ta anne, kirjaniku tõsiselt võetud kutsumus ja vastutusteadvus oma talendi ja oma rahva ning inimkonna ees, seda näitab selgesti siurulaste saatuse. «Siuru» ei olnud kirjanduslik koolkond, vaid sõpruses liitunud loovate isiksuste koondis. Tookord pidasime meie Marie Underit ja Tuglast ja Semperit esteetideks, kuna mina ja Gailit tegime sellele opositsiooni. Olime meie kahekesi naturalistlikud romantikud, futuristid või midagi muud, see ei loe nüüd palju. Võib olla õige, et kogu «Siuru» teostas vaid oma-riikluse rajamispäevil soodsamais oludes «Noor-Eesti» kunstikultuurilisi loosungeid. Ka see ei ole nüüd enam oluline. Kolmkümmend aastat hiljem seisab nüüd iga tõeline looja omal jalal ning aeg on langedanud oma otsuse. Tõenäoliselt pidas paar siurulast tollal päevikut. Kui neis ajakeerises on midagi säilinud, siis tuleb kunagi avalikkuse ette fakte ja daatumeid, mille kohta võib oletada, et need ei ole soodsad mulle ega Gailitile, sest need põlvnevad tookordsest vastastiivast. Minu märkmed ja kirjavahetuse hävitasid saksa sõdurid Tallinna vallutamise järel, lootes vist väikesest kohvrüst leida kulda ja hõbedat. Pettumusest põletasid nad kõik. Sääl läksid kaduma ka kaunid Underi kirjad värsides, millest mul on tuline kahju. Lõpu tegid nüüd vene sõdurid. Pole enam kirjutatud minevikku, vaid ainult tulevik, millele elame ja milleks kannatame.

«Siuru» sügis saabus Vabadussõja päevil. Gailiti ja minu väljaastumise järel võeti «Siurusse» vastu Barbarus ja Alle, et oleks ikka koos kuus krüsanteemi.⁴

August Alle oli tõeline talent, diletantlik ja kitsapiiriline. Ta jooksis maailma-vaateliselt ja loominguiliselt ummikusse just «Tarapita» mõjul, mis ummikust ta enam väljapääsu ei leidnud. Alle on mulle omal ajal, mil seisime teineteisele lähedal, mitmel korral pisarates pihtinud oma hingehäda, väljapääsematust sellest ummikust. Alle oli lahingumees teiste juhtimisel. Ummiklaine-
test viis Semperi sõprus ta veel suuremasse

ummikusse. Aga ometi on Alle «Carmina barbata» eesti luule üks paremaid raamatuid.

Inimliku nõrkuse ja üksinduse silmapilkudel olen ma enesele sagedasti asetanud küsimuse, kas meie massiline maapagu on õigustatud, kas see tee, mida me käime, on ainus õige tee? Ja ma olen ikka jõudnud ühe ja sama küsimuse juurde: kas võib olla vale see tee ja saatuse, mille on valinud enese isiku, oma kirjandusliku ja kunstilise kutsumuse, oma talendi ja rahva saatuse ees vastutust kandvad kirjanikud ja kunstnikud? Kas võib olla vale see siht, mida taotlevad rahva suurvaimud? Ma ei saa mõelda, et see vale oleks, sest siis peaksin kogu inimkonna kultuuriajaloo pää päälle pöörama. Sellest vastusest tuleneb minu kindlus, mu ustavus ja usk.

Milleks tallavad maapagulase okkalist rada neli siurulast 30 aastat päälle «Siuru» kevadist päikesepaistet? Milleks kannatab suureandeline luuletaja Gustav Suits maapao raskusi juba teist korda? Ons esimene Eesti Töövabariigi nõudja sotsiaalreetur ja fašist? Või ehk endise prantslase Semperi vene noaga ümberlõigatud silmade ees koguni Ameerika kapitalismi apoloogeet? Ma tahaksin väga teada, kus asuks praegu töö ja õiguse suurmeister Tammsaare. Kas saaks ta luua geograafilises Eestis? Aga miks rändab Eduard Wiiralt välismaa radu oma kunstnikukutumust teostades? Ons meie suurimast naisluuletajast Underist saanud ehk äkki sõjasüüdlane, et ta oma emaliku varjava ja õnnistava käe on pannud eesti sõduri pää päälle? On siis maameeste, talupoegade, tööliste ja merimeeste vaba maa laulik, kes «Maarjamaa lauludes» julges kirjutada:

«Kõne on väraval! Kõne on Maarjamaa õuen: Julgeda ise! Tahta ja võtta ise!

Võtta võitähviiekannalise!
Saatuse kõne on meeste kumavan põuen.»

(«Maarjamaa laulud 7») nüüd fašismi julgusetu ketikoer? Aga Gailit, Adson, Krusten, Kangro, Kivikas ja Ristikivi ning teised, ons need mustajalased?

Ei! Küll mitte! Kui kirjanikkonna ja kõigi kunstide esindajate paremik on valinud maapao kitsa raja, siis peab see valitud tee õige olema. Sellest leidku ka rahvas usku, julgust ja lohutust jääda ustavaks ja pidada lõplikult vastu.

On see aga nõnda, on tõeliselt loovate isiksuste liitumine laialdaste pagulasmassidega selle tee õigeoleku kinnitus, siis tuleneb sellest konsekventne kohustus nendele vastutavatele isikutele, kes on lasknud endid valida pagulasorganisatsioonide etteotsa või on võtnud enesele ülesandeks tegelda kirjastamisega. Kirjastamine ei ole pagulas-

⁴ Veel kaua hiljem peab A. Adson vajalikuks vaielda vastu «omaaegsele müüdikesele «kuuest krüsanteemist», millega taheti märkida, et me kõik krüsanteemidega uhkusime. Peale Gailiti ja Visnapuu ei kandnud meist keegi krüsanteemi, ei nõbpaugus ega käes» («Marie Underi eluraamat», lk 50—51).

konnas mitte ühe isiku või mõne organisatsiooni äraelamisküsimus, vaid vastutav võitlus Eesti tuleviku eest. Kirjaniku raamat pole selleks sisetuleku allikaks, millega kaetakse esinduste jooksuvald kulusid. Ühine vastustusrikas võitlus eestluse olemasolu eest nõuab, et tekiks autoriteetne ülemaailmne kultuurikeskus, mis seisaks valvel, et tõelistel loovisikutel oleks võimalus jätkata oma loomingut ka pahul päevil, mille nad on

valinud koos kannatava rahvaga. Paraku kestab vana traditsioon: kirjanik külmetab väljajaateta ja päikesepaisteta toaubrikus ja kunstniku katusekambris jääb pintslipese-mise vesi. Nõnda on Rootsi fjordide ja järvede taustal ning mõnes Saksa või Austria viiemäe- või viieoru-linnas. Aga võib olla, et loovate inimeste kannatuste mõõt ei ole veel lõplikult täis, nagu poleks täis rahva kannatuste karikas.

(Järgneb)

REIN TAAGEPERA

MIKS JA KUIDAS EESTIST ÄRA

Loeng Kotkajärve Metsaülikoolis (Kanadas) 1986

Mulle on avaldet soovi, et seletaksin, mis põhjusel ja mis olukordades «meie vanemad» Eestist lahkusid. See «meie vanemad» on muidugi umbkaudne. Mõnele tähendab see vanavanemaid, mõnele iseennast. Enamusele tähendab lahkumine Eestist sügist 1944, aga erandid on palju arvukamad, kui tihti arvatakse: lahkuti ka palju varem ja märksa hiljem, nii et põhjust on lühidalt vaadata kõiki viise, kuidas ja miks Eestist üldse lahkuti selle sajandi jooksul.

Kindlasti teab kuulajaskond läbilõikes päris palju oma pere Eestist lahkumisest, ent siiski kaugelt vähem, kui seda arvavad mõnedki vanemad. Vanemad usuvad, et perekonna-ajalugu kandub edasi osmoosi teel, ilma et sest oleks vaja lastele rääkida. Siis aga, kui vanemad kaatsuvad rääkida, ei ole lapsed tingimata kuulamistujus, ja see ükskõiksus võib vanemal väga kiiresti julguse ära võtta katset korrata. Huvi perekonna-ajaloo vastu kerkib tihti alles siis, kui on hilja. Nii et soovitsaksin teil kõigil küsida oma pere vanemaid liikmeid, kuidas **nemad** lahkusid, nende võib-olla segased vastused kannatlikult ära kuulata — ja peapunktid ka kirja panna ning kõigile pere liikmeile koopiad teha. Oma juurte tundmine annab mõnikord jõudu.

Võtan alguses läbi kõik peamised eestlaste Eestist lahkumise viisid viimase saja aasta jooksul ja pöördun siis tagasi nn «suure põgenemise» juurde sügisel 1944.

Ülevaade 1800—1986: kui palju ja miks Eestist ära?

Vene tsaarivalitsuse ajal (kuni 1850) oli vähe väljarändamist. 1850—1914 siirdus aga üle 10 000 majanduslikel põhjusil Venemaale. Paar tuhat läks ka Ameerikasse jne majanduslikel, aga peale 1905. a revolutsiooni ka poliitilisel ajendil.

Sõja-aastail 1914—1919 (I maailmasõda ja Eesti Vabadussõda) mindi Vene tsaari-

ja hiljem punaväkke ning eesti sõjaväkke: tuhanded ei naasnud. Oli ka poliitiline väljaränd: eesti kommuniste siirdus Nõukogude Venemaale.

Iseseisvuse aastail (1920—1938) tulid nn «optandid» tagasi N. Venest 1920—1922 majanduslik-poliitilisel kaalutusil. Seejärel käis aastas Eestist sisse-välja oma 200 000 inimest. Ära läks kokku ehk 10 000; Lääne-Euroopasse, Brasiiliasse, Põhja-Ameerikasse. Ajandid olid majanduslikud.

Oktoobris-novembris 1939 tuli «ümberasumine» — umbes 13 000 sakslast ja 500 eestlast läks Saksamaale (paljud tegelikult hõivatud Poolasse). Miks lahkuti? Hitleri-Stalini salaleping augustis 1939 jagas Ida-Euroopa ja andis Stalinile vabad käed Eestis. Stalin surus sakslased «koju». Seega oli surve Saksa poolt ja hirm Vene ees. Segaperekonnad tõmbasid kaasa ka eestlasi.

Juunis 1940 hõivasid N. Liidu väed Eesti, mis liideti augustis N. Liiduga. Algas esimene vene okupatsioon. Algas ka «täppterror», kus poole aasta jooksul u 1000 inimest kadusid. Täppterror selles mõttes, et ohvreid valiti mingil alustel: rahvusliku eliidi liikmed ja vastupanus kahtlustatud. Otseseid hukkamisi oli suhteliselt vähe; enamasti hoiti vangis ja viidi hiljem Venemaale.

Jaauarist märtsini 1941 toimus «järelümberasumine» Saksamaale. Lahkusid ülejäänud 3000 Eesti sakslast, aga ka 4000 pseudosakslast: eestlased saksa ristimis- ja koolitunnistusega jne. Miks nad läksid? Uus Saksa-Vene sobing andis kordumatu võimaluse ja hirm täppterrori ees tõukas.

14. juunil 1941 vallandus massterror nn «suurküüditamise» näol. 10 200 inimest aeti öösel üles ja viidi paari kohvriga 490s loomavagunis Venemaale. Mehed eraldati töölaagrisse, naised-lapsed pandi Siberi kolhoosidesse. 30 % olid alla 16 aasta vanad. Miks neid küüditati? N. Vene oku-

patsioonivõimud tahtsid eesti mitte-kommunistlikku eliiti hävitada, see oli selektiivne genotsiid. Üle poole küüditatuist suri nälga ja külma, ehk veerand tuli 20 aastat hiljem Eestisse tagasi.

1941. a esimesel poolel, eriti juunis-juulis vangistasid N. Liidu võimud veel 4000 inimest. Umbes 2000 tapeti ja 2000 viidi Venemaale. Vangistamised ja küüditamised kokku moodustasid nn «punase terrori».

Juulis 1941 viidi Eestist ära endine Eesti sõjavägi (nüüd 22. territoriaalkorpus) ja 33 000 «kutsealust», kes käsutati N. Liidu sõjaväkke. Oli alanud Saksa sõda Vene vastu. Eestlastest ei loodetud võitlejaid NSVLi eest, kuid ei tahetud jätta noori eestlasi sakslaste kasutada. Miks nõustuti minema? Kardeti, et «mopist» kõrvalehoid võib tuua sugulaste vangistamise. Ligi 10 000 kutsealust suri vene töölaagris talvel 1941/42, 10 000 hiljem sõjaväes. Tagasi Eestisse jõudis pärast sõda ehk 10 000. 4000 tuli rindel üle sakslaste poole augustis 1941 (endisest Eesti sõjaväest) ja umbes 1000 detsembris 1942.

Juulis-augustis 1941 evakueerus Venemaale 30 000 inimest — osalt kohustuslikult töökoha alusel (raudteelased peredega, haiglapöetajad jne), osalt oma tahtel (juudid saksa terrori eest, «roosaks» peetud saabuva «valge terrori» eest ja enamus kommunistidest). Umbes 20 000 tuli pärast sõda tagasi.

Venelased taganesid Eestist põhiliselt juulis-augustis. Tihti oli võim eesti «metsavendade» käes mitu päeva, varem, kui saabus Saksa sõjavägi ja algas Saksa okupatsioon (kuni 1944). Pärast venelaste taganemist läks hoogu nn «valge terror», kus paar tuhat inimest omakohtu korras tapeti. Keda tapeti? Kelle peale vaid keegi näpuga näitas, et see on punane. Vähehaaval toimus üleminek saksa «pruunile terrorile». Kokku tapeti valge ja pruuni terrori poolt umbes 5000 ja teine 5000 viidi Saksamaale koonduslaagrisse (KZ), kus kõik surid. Viidi kommuniste, rahvuslasi, juute, salakaebuste ohvreid.

A 1941—44 läks Saksa sõjaväkke oma 70 000 meest. Miks? Alguses oli viha vene terrori vastu, hiljem segu sundusest saksa poolt ja soovist takistada vene võimu naasu. A 1943 põgenes 5000 üle lahe Soome ja üle poole neist astus Soome sõjaväkke («Soome poisid»). Miks mindi Soome? Taheti vältida koostööd sakslastega, ilma et venelased sellest kasu lõikaksid. Saksa ja soome sõjaväes suri 15 000, 10 000 jäi pärast sõda Läände, oma 50 000 jäi või naasis aga Eestisse.

Samal ajal võeti Saksa tööväkke 15 000.

Miks mindi? Sunni, osalt poolsunni («tööteenistus») oli ülikooli astumise eeltingimus) tõttu ja hoidumaks sõjaväest. Osa tuli tagasi Eestisse, osa jäi Läände ja osa suri.

1943—44 evakueeriti Rootsi 8500 eestirootslast (ja ka eestlasi segaperedes). Saksa-Rootsi kokkulepe võimaldas ja sooviti sõja jalust ära saada.

Sügisel 1944 toimus kõige ulatuslikum lahkumine pärast 1941. a. Põgeneti Rootsi otse üle Läänemere (18 000) või Soome kaudu (7000). Põgeneti ka Saksamaale (u 50 000), valdavalt vabatahtlikult (välja arvatud sundevakatsioon Sõrvest). See oli nn «suur põgenemine», mille tulemuseks olid «pagulased» Läänes. Sakslased olid taganemas ja venelased tulemas. Viimased valutasid Eesti peamiselt septembris 1944. Paljudel oli hirm Siberisse küüditamise ees, vähemusel eesti patriootliku tegevuse pärast või koostöö pärast sakslastega, enamusel vaid sellepärast, et oldi eestlane — 14. juunil 1941 näis sellestki jätkuvat. Kindlasti polnud see majanduslik väljaränd ega ka mitte aktiivselt «poliitiline». Oli lihtsalt pakkumine oodatava terrori eest. U 5000 suri põgenemisel. Kuni 10 000 viidi tagasi Eestisse (või Siberisse) N. Liidu okupatsioonitsoonist Saksamaa idaosas. 60 000 jäid Lääne-Euroopasse ja osa siirdus hiljem (peamiselt 1948—52) edasi Kanadasse, USAsse, Austraaliasse jne.

Sõja lõpuaastal (1944—45) toimus Eestis N. Liidu poolseid tapmisi (u 5000) ja küüditamisi (kuni 25 000). Uus mobilisatsioon sõjaväkke tõi tõsiseid kaotusi Kuramaa lahinguis. Narva-tagune ja enamus Petserimaast eraldati Eestist ja liideti Venega. Eesti kaotas sellega 50 000 venelast ja 15 000 eestlast.

«Sõjajärgne sõda» (1945—1953) oli Stalini sõda eesti rahva vastu. Need olid genotsiidiaastad. Vangistused ja küüditamised hõlmasid minu hinnanguil 80 000. Enne läksid need, kes töötasid mingil määral kas sakslaste poolt või siis jälle sakslaste vastu rahvuslikul alusel. **Suurküüditamine märtsis 1949** viis minu hinnanguil 60 000 inimest nädala jooksul, peamiselt taludest. Vastupanu metsavendluse näol tõi kaasa 15 000 surnut eestlaste osas: lahingud, haigused, terrori ja vastu-terrori ring. Umbes 100 000 Venemaa-eestlast naasis Eestisse — 1850.—1920. a väljarändajad või nende järglased.

1955—1985 lahkus Eestist üsna vähe eesti keelt kõnelevaid inimesi. Majanduslik väljaränd Venemaale hõlmas mitu tuhat. Põgenemise teel või N. Liidu võimude loaga siirdus Läände ehk 2000, eriti viimasel 10 aastal. Põhjused olid perekondlikud, poliitilised, usulised ja majanduslikud.

Mindi väga mitut moodi. Käsitlen siin vaid ühte juhtumit, kus peeti päevikut, nii et ajad ja kohad on õige täpsed. Teie aga uurige välja, kuidas teie pered asju ajasid ja võrrelge.

Oli kord üks väike poiss, kellel oli musta-valgelaiguline koer nimega Tahto. Poiss elas Ani talus, oli 11 aastat vana ja käis karjas kolme punase ning nelja musta-valge lehmaga. See on täpselt teada, kuna ta pidas päevikut, ja siin on mõned väljavõtted sellest päevikust.

Kolmapäeval, 16. VIII 44. Eile tuli Koolile sakslasi, kes ütlesid, et nad hakkavad siia punkrite liini ehitama, juhuks kui vene-lane Võru juures läbi murraks. See oleks esimene liin peale Võrut. Õhtul tuli isa linnast Omakaitse valvest ühes prof. Lajaga. /Omakaitse oli saksa hõivangu ajal politsei-abiorganisatsioon, sinna kuulumine oli paljudele kohustuslik. Poisi isa tegevus seisnes valvamisest jne. Hr. Lajal olid kindlad teated, et on välja antud evakuatsioonikäsk Tartumaale lõuna pool Emajõe. Sunduslik, 48 tunnise tähtajaga täna kl. 18st arvata. Oh, kus nüüd läks lahti pakkimine, kl. 12 läksime magama. Hommikul jäin mina kauem magama, teised aga tõusid juba kl. 3.

Poisil oli 16aastane vend Arvo, kes oli just saanud kutse saksa nn lennuväe-abiteenistusse. Järgmisel päeval pidi isa ta ära viima; nüüd midugi loobuti sellest. Pere-kond jäi kokku.

Reedel, 18. VII 1944. Kl. 9 lahkusime Anilt. Tahto jäi Anile. Nüüd, õhtul oleme paar km lõuna pool Saadjärve Reinu talus /peremehe nimi/, lang. 21. VIII 44. Enne lõunat jõudsime Põltsamaale. Siis läksime Pajusi vallamaja juurde ja säält (saadeti) Alliku talu. Talu värava ees läks (hobuse) Manni koorem ümber.

Mindi kahe hobuvankriga ja 5 inimesega: vanemad, kaks poega ja vanaema. Koormas katkiläinud moosiga, kus võis olla klaasikilde, jõid nad mitu nädalat teed. Nad jäid Alliku talu 18 päevaks, umbes 40 km kodust. Niisiis ei olnud kodust lahkumise otsus seotud Eestist lahkumisega, küll aga sooviga mitte jääda venelaste kätte. Evakuatsiooni eest oleks kergesti võinud metsa minna, samuti lahingutegevuse eest. Kas lootust oli, et Punavägi Tartusse jõuab, aga Põltsamaale ei jõua, selle üle on tagantjärele hea targutada, aga sel ajal ei tehtud pikki plaane. Olukord muutus päevast päeva, nii et olevikuga oli küllalt tegemist. Põltsamaalt läks sõjategevus mööda ja pere olekski jäänud Punaväe tagalasse, kui juhus poleks mängu tulnud. Poisi isa taheti panna koha-

likku Omakaitse, mis oleks edaspidise liikumise raskeks teinud. Ainult sellepärast lahkusid nad 9. septembril Alliku talust ja liikusid oma kahe hobuvankriga Tallinna poole.

Nädal hiljem jõudsid nad Lohule, 40 km Tallinnast lõunas, ja peatusid. Teisip., 19. sept., sõitis poisi isa rongiga Tallinna mingit väikest asja ajama ja avastas, et sakslased on Eestist lahkumas. Järgmisel päeval sõitsid vanemad lastega Tallinna Rootsi sõidu, hädakorral ka juba Saksamaale sõidu võimalust otsima. Nüüd ei olnud enam küsimust, kas kodust lahkuda — oldi juba ammu liikvel. Oli vaid küsimus, kas edasi liikuda, Eestist ära. Kui kauaks, selle üle polnud aega mõtteid mõlgutada. Pidi kohe otsustama. Seda oli nähtud juba a. 1941, et Vene võimu all enam Eestist välja ei pääse mujale kui Siberisse. Kui aga lahkuda, oli hiljem aega vaadata, kuidas olud arenevad, ja otsustada, millal tagasi tulla. Taheti uskuda, et lahkumine Eestist on ajutine.

Kolmap. 30. IX 44. Käisime neljakesi Tallinnas. Ainult vanaema jäi Lohule. Kui õhtul tagasi sõitsime, siis rongid enam ei käinud. Tulime sõjaväerongis.

See oli vist viimane rong, mis lahkus Tallinnast. Mida nad ilma vähimagi kohvrita Tallinnas oleksid teinud, ei tea. Tagantjärele tarkus muidugi ütleb, et oli mõtetu niimoodi paljakäsi Tallinna sõita. Kellelgi polnud seal enam aega lubade andmisega jännata — kes saksa laevale pääses, see pääses. Rootsi läksid aga väikesed laevad saksa keelu vastaselt. Pidi suhteid või raha olema, et neile paatidele pääseda. Poisi ema katsus viimases hädas ainult poissi ühe tuttava paadile saada: kui palju siis üks pisike 11aastane ikka ruumi võtab? Aga paat oli juba niigi rohkem kui täis — ja see päästis poisi elu. See Rootsi minev paat jäi sakslaste kätte, kes põgenikud arestikorras paigutasid Saksamaale minevale laevale nimega «Moero», mille vene allveelaev torpeedoga põhja laskis. Valdav enamus põgenikest hukkus.

Neljap. 21. IX 44. Hommikul lahkusime Lohult. Lõuna ajal jõudsime Raplasse. Hilja õhtul Märjamaale. Peatusime kohaliku loomaarsti juures paar tundi ja sõitsime edasi.

Reede, 22. IX 44. Peale lõunat jõudsime Rohukülla ja läksime laevale. Hobused jäid dr. Imelikule. Öösel seisime Muhu väinas. Nägin esimest korda merd. Olin merehaige.

Alguses läksid nad hoopis Lohult Tallinna poole; aimates, et sinna enam ei jõua, tulid nad 5 km tagasi ja pöördusid lõunasse ja siis läände, Haapsalu poole. Tallinna

oleksid nad tõesti jõudnud alles siis, kui vene tankid juba sees olid. Rohukülla Haapsalu sadamasse jõudsid vene tankid vist 2 tundi pärast neid. Tallinnas oldi vist viimases rongis, siin vist viimases laevas.

Laup. 23. IX 44. Hommikul jõudsiime Heltermaale /Hiiumaale/. Inimesed laaditi välja ja veerand tunni pärast jälle sisse. Peale lõunat sõitis laev minema. Hilja õhtul jõudsiime Virtsu väina. Öösel seisis «Möwe» Kuivastu lähedal merel.

Pühapä. 24. IX 44. Päev möödus Liivi lahes. Õhtul saabusime Ventpsilsi /Lätis/.

Teisip. 26. IX 44. Kolisime õhtul «Möwe»lt teisele, palju suuremale laevale, «Lappland»ile.

Kolmap. 27. IX 44. «Lappland» sõitis Ventpsilsi minema (õhtul). Nägime sadamas allveepaati. «Lappland» sõitis öösel.

Neljap. 28. IX 44. Õhtul saabusime Gotenhafenisse /Poola sadamalinn Gdynia Saksa okupatsiooni aegne nimi/, meid laaditi kl. 10 öösel maha ja viidi autodega ühte laagrisse /Durchgangslager Grabau/.

Laup. 30. IX 44. Tulime autoga Danzigisse. /Danzig-Langfuhr, Technische Hochschule. Sellesse tehnikaülikooli koondati Eestist-Lätist saabunud ülikoolide õppejõud. Magati loengusaalides ja laboratoriumides. See oli ka koht, kus poiss esmakordselt kuulis isa tõsiselt ütlevat: «Me ei näe su Tahtot enam kunagi; meil ei ole Eestisse tagaminekut.»/

Neljapäeval, 2. IX 44. Kl. 10 tuli teade: sõidame minema. Meie, Kriisad, Niilerid ja prl. Kerles eestlastest, ülejäänud vist kõik lätlased. Pakid peavad kella neljaks õhtul valmis olema. Pakid saadetakse kella viie ajal ülikooli vankriga jaama. Homme hommikul sõidavad inimesed. Sõidame Bad Blankenburgi, in Thüringen.

(Loomaarst Kriisa pere siirdus hiljem Rootsi ja tollal 10aastane Agu Kriisa avaldas hiljuti eestikeelse raamatu N. Eesti kohta. Kehakasvatus-teadlase Niileri pere siirdus USAsse ja nende arvukad lapsed ei käi vist eestlastega läbi.)

Reedel, 3. IX 44. Hommikul sõitsime Danzigist minema. Stettinis on näha pommi-rünnakute jälgi. Jaamahoonet on täitsa põlenud. Olime kl. 5 Berliini Stettiner Bahnhofis. Seal sõitsime Anhalter-Bahnhofi. Jaamas tekkis igavene segadus. Teised said peale, aga isa ja hr. Niiler jäid maha. Berliinist ei näinud ma muud midagi kui

kaht poolpurustatud jaamahoonet ning tükk maa-aluse raudtee liini. Halles haagiti meie vagun rongist lahti ja jäeti sinna. Läksime ööbima NSVsse. /National-Sozialistische Volkshilfe korraldas muuhulgas põgenike toitlustust ja hädamaajutust./

Laupäeval, 4. IX 44. Hommikul sõitsime Hallest minema. Kl. 11 olime Erfurdis. Erfurdi jaamas ootasime 4 tundi. Perroonil oli sääal palju šokolaadi-, kompveki-, tuletikkude-, margi- ja perroonipileti-automaate. Kõik olid rikkis päale perroonipiletiautomaadi. Jaamas oli väga hea õlu. Kl. 3 sõitsime minema. Pimedas jõudsiime Bad Blankenburgi. Sääal oli hr. Niiler meil väikse käsivankriga vastas. Nad olid tund aega peale meid Berliinist minema sõitnud ja meist 12 tundi varem Blankenburgis.

Uueks asukohaks oli Bau-Sportschule, provintsi spordikool — jällegi balti ülikooli õppejõudude koondamispunkt, et leida teid, kuidas nende oskusi ära kasutada. Erandina oli seal ka vene õigusteaduse professor Konstantinovski, kelle juudi päritolu sakslased ei aimanud. Professorid peavad igas olukorras loenguid, kas või omavahel, ja K. võrdles oma ettekandes erinevaid riigikordi. Kokkuvõtte oli, et USA oma on parim. Irooniat lisas seek, et samas spordikoolis anti ka kahehädalasi poliitkursusi natsi ehitusorganisatsiooni Org. Todt'i liikmeile, kelle Hitleri-vaimustuses lõpupeod toimusid just samas ruumis, kus juut natsi-Saksamaa südames vene keeles USAd kiitis.

28. I 1945. Kolisime Sportschulest ära. Staatliche Internatsschule.

16. II 45. /Jälle uus asukoht./ Wirbacherweg 8. Badeanstalt. Uus ruum oli supelsakste vihmaste päevade jaoks mõeldud Lesehalle, lugemisruum, mis polnud talvel kasutamiseks ette nähtud. Hommikul oli ruumis 8 kraadi. Toidunormid kahanesid, kaasatoodud toit ja keharasv olid ammu läinud, ja näljatunne oli pidev. Keha oli nii nõrk, et iga kriimustus läks mädanema ja paised tekkisid kord jalal, kord seljal, omakorda keha kurnates.

Laupäeval, 31. III 45. Homme on esimene ülestõusmispüha. Poed on homme kinni, pidin seepärast täna hommikul vara linna minema. Poeakendele on maalitud sildid: «Adolf Hitler treu bis zum Tode» jne. Igal pool on sabasid. Olin alguses kondisabas ja sain 20ne minutilise ootamise järgi (kokku sabas 115 inim). Poes oli igavene trügmine. Üks vihmavari murdus. Üle ühe leiva kellelegi ei antud.

Esmaspäeval, 9. IV 1945. Kl. 1/4 6. Vahetpidamata sõidavad lennukid. Ilmuvad Heinbergi tagant, enamik valavad oma pommid Saalfeldile ja pöörduvad madalalt üle meie tagasi. Kahe- või kolmemootorilised. Hiljem nägin, kuidas eskadrill, 7 lennukit, oma laadungid Blankenburgi kohal vallandas. Heitsin säälsamas pikali, mõtlesin aga ümber ja jooksin maja taha ning heitsin uuesti pikali. Veel natuke ootamist ja tuligi üle 20 pommi. Nagu pärast kuulsime, tabasid nad Blankenburgi lääneotsa. Väljas oli kogu krempli ajal parem olla. Heitsime maha, kui lennukid madalalt üle läksid, ja see oli kõik. Ruumides kardeti, et pommide õhusurve võib akna purustada, ning need klaasikillud lendavad hirmsa hooga. Kõik lamasid voodite pääl, tekid üle pea. Kl 1/2 4 oli kõik juba möödas, panime riided selga, toidukorvid käe otsas ja läksime Dittersdorfi suunas. Tekkis küsimus, kas mitte metsas ööbida, aga lõpuks läksime siiski koju. Voolu ei olnud, Saalfeldi elektrivabrik oli vist tabamuse saanud. Sõime küünlavalgel ja läksime riietes magama. Tunnikese pärast tuli jälle alarm. Üks pomm kukkus meie lähedusse. Kõik aeti üles ja palitud pandi selga. Enam pomme ei tulnud ja läksime magama. Esi-mesed võililled.

Kolmapäeval, 11. IV 1945. Kl. 9 läksime jälle metsa. Meist linna poole on teeveerud täis inimesi. Jääme ööseks metsa. Teest umbes 100 m haruoja ääres on meie majake. Harjaks on suur palk, säält hargnevad talad, mille pääl on present.

Neljapäeval, 12. IV 1945. Küll oli kitsas magada. Nagu kilukarp. Öösel paar konditükki. Seejärel olin veerand tundi pagari juures. Algas häire. Lähedusse kukkus üks pime pomm (ei lõhkenud). Rinne tuleb pidevalt edasi. Läänerinne on arvatavasti Tüüringi piiril. Näib, et Saksamaa on läbi.

Esmaspäeval, 2. IV 1945. Kl. 1/4 8 saime teate: tankikiilud 25 km siit. Võivad öösel siin olla. Seni pole vastupanu osutatud. Seame kõik valmis metsa minekuks, kui asi peaks halvaks minema.

Teisipäeval, 3. IV 1945. Oleme ikka veel saksa valitsuse all. Eile öösel magasime riietes, aga midagi ei juhtunud.

Kolmapäeval, 4. IV 1945. Kõikjal on sabad, ka säääl, kas neid veel olnud pole. Ja liiklus! Peatänav oli muidu ühes osas läbisõidule suletud oma kitsuse pärast, nüüd aga sõidavad kõik autod sealt läbi. On sõiduautosid, veoautosid, lintautosid ja soomusautosid. Jalgrattaid ja mootorrattaid. Haavatuid ja terveid. Püssidega ja püssideta. Vähesed panzerfauste oli näha! Peale saks-

laste oli säääl võrdlemisi palju ungarlasi. Näod on enamasti habemesse kasvanud. Juuksed kõigil tumedad. Kord kihutasid madallennukid meist üle. Sabad suurenevad, kaup väheneb. Leiba on raske saada, vorstid on täitsa otsas, piima antakse väga vähe, et järkuks võimalikult paljudele. Isa, Arvo ja hr. Niiler ei riski välja minna; kardavad, et pannakse Volkssturmi /Saksa kohalik kaitseüksus verinoortest ja üsna vanadest/.

Reedel, 6. IV 1945. Hommikul läksime emaga leivasappa. Vast 25 min. enne seitset jõudsimme poe juurde. 25 inimest oli juba ees. Esimesed olid tulnud kell kolmveerand 7. Kl. 8, kui kauplus avati, oli meie taga 90 inimest, sadas vihma. Ema ja isa läksid Blankenburgi. Istume telgis. Isa ja ema tulid tagasi. Raudteesild on õhku lastud. Kõik sil-lad on mineeritud. Inimesed seisavad kella viiest saadik leivasabas. Umbes pool 12 hakati Heinbergi nõlvalt laskma. Lamasime kõik telgis pikali. Nüüd on aga vaikne.

Kl. pool 2. 2 meest Dittersdorfist läksid mööda. Säääl on ameeriklased sees /ütlesid nad/. Olid poolakad, kangesti rõõmsad. Nad olid kohanud saksa sõdureid, kes ütlesid, et lähevad alla andma. Paar /ameerika/ tanki olevat läbi läinud Saalfeldi suunas. Paar meest on vahiks jäetud. Blakenburg on veel sakslaste käes. Sealpoolt kostab mürinat, vist õhkulaskmised. Üks /saksa/ soomusauto läks parajasti Braunsdorfi poole. Sõdureid ja naisi täis. Saksa võitlusmoraal on läbi. Läks mööda 3 sõdurit erarõiva-s. Olid amide käes olnud ja vabaks lastud. Rääkisid: ühe küla ette teele oli tehtud barrikaad. Tankid ei hakanud läbi murdma, vaid komandeerisid kohalikule Volkssturm-ile: «Koristage barrikaad, või me laseme küla lõmmi!» Ja Volkssturm tegi tee puhtaks. Tankid sõitsid edasi.

Reedel, 13. IV 1945. Ema ja hr. Niiler läksid Blankenburgi. Kõlab pauke, mis tuleks nagu Hunnenkuppe tagant. Paugud põrisevad tõredasti vastu. Lõikasin oma täie-liku teise nime lehtpuu sisse. Kl. pool 12 tuli hr. Niiler linnast. Linn on ameeriklaste käes. Ema jäi linna, säääl saavat kõike vabalt. Hakkame koju minema.

Istun jälle kodus. Aina kihutavad mööda ameerika autod ja kahurid. Majadel on kas valged lipud või valged linad akendest. 2 poola tüdrukut läksid kohe sõdurite juurde, rääkisid natuke ja läksid siis Wilde juurde jooma. Eile olid poolakad poode rüüstanud. Kaupu saab ikka margiga /kupongiga/. Sportschule juures on suurtükid üles seatud. Aina põrutavad Saalfeldi peale. Mööda voorivad sõiduautod, veoautod, punaseristi sõidukid, soomusautod ja ka 27 tanki. Eriti

palju oli sõiduaautosid. Ameerika sõiduaudot on pikikesed, allalastava katusega. Ees on kuulipilduja nii maa- kui lennuväe vastu. Sellistega on küll kerge võidelda. Meeskond on 2—3 meest. Elektrip pole jälle.

Laupäeval, 14. IV 1945. Hommikul läksin linna vaatama. Adolf Hitleri platsil on nimesilt maha kistud. Üheksanda novembri 1923 /natside võimuhaarde-katse/ mälestussambalt on parg maha kistud. Jänkide töö. Mõnes kohas on suurtükikuuli auke. Raudteesild on jões. Maantee-sild on ka pooleldi puru, aga sääl on ameeriklased juba uue silla ehitanud. Linnas on kõigil majadel valged lipud väljas. Suured poeknäd on enamasti katki. Poolakaid on linnas laialt näha. Mõnedel on juba Poola lipuke mütsil. Saalfeld on vist langenud. Mingit mürinat pole kuulda. Kuuldused on, et Leipzig on ameeriklaste käes. Nad olevat 20 km Berliinist ja Venele käe ulatanud. Roosevelt olevat südameleõõki surnud.

Sõda oli 3 nädalat hiljem ametlikult läbi. Ameeriklased andsid Tüüringi üle venelastele, ent poisi pere vantsis enne seda kahe-rattalise käruga üle Tüüringi mäeahela Baieri poole. Asuti koos paljude venelastega nn «diipii» (*displaced persons*) laagrisse ameerika halduse all. Poiss vaatas aknast, kuidas ameerika sõjaväepolitsei venelasi mööda laagrit taga ajas, et neid väevõimul koju tagasi küüditada. Baltlaste staatus oli ebakindel, ent tagasisaatmist ei tulnud. Järgnes mitu aastat diipii-laagris — närvesöövat jõude-elu täiskasvanuile, ent vägagi elamusterohket ja toredat elu poisile, kes polnud enam 11aastane.

Millal lõppes Eestist äratulemine ja algas lihtsalt olemine välismaal? Miks nad tulid, miks nad teel seisma ei jäänud ja miks nad hiljem tagasi ei sattunud?

Sellepärast, et nad olid kaotanud sõpru 14. juunil 1941 ja ei tahtnud ise Eestist ida poole lahkuda. Sellepärast, et evakuatsioonikäsk tuli — ja päev enne, kui vanem poeg lennuväe-abiteenistusse läks. Sellepärast, et pereisa taheti võõras kohas Omakaitsega siduda. Sellepärast, et ta juhtus Tallinna sõitma mitte päev varem või hiljem. Sellepärast, et rong veel Tallinnast lahkus. Sellepärast, et hobusega pärast 5 km Tallinna poole liikumist otsad ümber pöörati. Sellepärast, et laev veel Rohukülalt lahkus. Sellepärast, et laeva ei torpedeeritud, et põgenikke Danzigist edasi saadeti, et nad Tüüringist enne venelaste sissemarssi välja kõndisid ja et baltlasi diipii-laagrist tagasi kodumaale minema ei sunnitud.

Kindlasti jäi paljudele, kes soovisid lahkuda, mõni taolistest lüüdist lahti. Ja kindlasti juhtus mõnigi tulema, kes õieti ei kavatsenudki. Paljud ei teadnud isegi, millist teed eelistada, ükski polnud meeli-

tav. Päeviku alguses mainitud prof. Laja töötas vist erruminekuni Tartu ülikoolis edasi ja arvatavasti oli tal tagantjärele hea meel, et ta ei lahkunud, kuigi vahepeal pidi värisema küüditamiste ees. Mõni teine kahetses surmatunnini Siberis, et ei saanud õigel ajal teises suunas minema. Mõni tuli Siberist eluga tagasi ja mõtleb ei tea mida.

Eesti rahvas kaotas 1940ndail aastail kohutavalt inimesi, kelle asemele oli N. Liidu võimudel hõlbus venelasi sisse saata. Oma 70 000 jäi pagulusse Läänes või hukkus teel sinna. Teine 70 000 hukkus venelaste poolt küüditatuna või jäi Venemaale. Kas oli õige otsus, et tuldi Eestist ära? Väärt-otsused on tagantjärele tarkus. Praegu on mõtet vaid küsida, kas ja millistes tingimustes tagasi minna.

NB! «Vikerkaares» nr 10 ilmus R. Taagepera «30 aasta plaan». Kahjuks jõudis professori poolt kirjutatud uus eessõna meieni hilinenult. Lisame ta käesolevale artiklile.

KOLMKÜMMEND!

Kotkajärve Metsaülikoolis (Kanadas) kerkis suvel 1970 küsimus, milline peaks olema eestlaste tegevuskava järgmise paari aasta jooksul. Väitsin, et iga taoline kava on paratamatult lühinägelik, kui ei ole raamiks mitmekümne aasta kava. Mulle tehti ülesandeks selline plaan visandada. Järgmisel suvel kandsin selle Mü-s ette. Sain suulisi kommentaare toimunud arutelus ja kirja teel tuli hiljem veel oma tosin (ka kaks Eestist). Vastava ümbertöötamise tulemuseks oli tekst, millest hiljem ainult mõned sõnad maha tõmbasin enne trükis ilmumist Rootsis aastaid hiljem («Välis-Eesti», september 1977 — märts 1978). Vastuvõtt oli leige ja märgatavalt skisofreeniline: sama kriitik pidas tihti-peale plaani samaaegselt liiga paljunõudvaks («Moskva ju kunagi ei nõustuks, et...») ja liiga vähennõudvaks («ainult täielik iseseisvus...»). Eelistati hoida soovid ja reaalsus rangelt eraldi, nii et nad üksteist ei häiriks. «30!» katsus neid tasandeid kokku tuua.

Muidugi oli ka minul kell valesti seatud: ootasin perestroikat juba 1972. (Või oli minu kell õige ja hoopis kellegi teise kell seisma jäänud?) Vahepealsed aastad on maailmas mõndagi muutnud. Aga ma ei tee uut plaani, sest minu põlvkonnale ei ole vahepeal aastaid juurde antud. Kui ses plaanis midagi veel kehtib 15 aastat pärast selle koostamist, siis kehtib see arvatavasti ka veel teist 15 aastat hiljem. Aga need osad, mis niikaua vastu ei pidanud — kes ütleb, et nende nüüd tehtud parandused kauem kui 15 aastat vastu peaksid? Nii et, kui mitte «30!» siis vähemalt «15!».

KÜLLO ARJAKAS

EESTI VÄLISPOLIITIKA 1939. a. V.

XV. VALITSUSE VAHETUS, BALTLASTE LAHKUMINE

1939. a oktoobri algul, sõjaväelaste läbirääkimiste ajal, tabas Eestit uus üllatus.

6. oktoobril pidas Hitler Riigipäeval programmilise kõne. Järgmisel päeval võis Eesti lehtedest leida kõne mitteametliku redaktsiooni: Saksamaa ja Venemaa on tõmmanud selge piiri mõlemapoolse huvipiirkonna vahele. Mõlemad on otsustanud, kumbki omal poolel, hoolitseda rahu ja korra eest ning takistada kõike, mis kahjustaks teist partnerit («Rahvaleht», 7. oktoober 1939). Samas kõnes vihjas Hitler, et muudes riikides elavad rahvuskaaslased kutsutakse koju tagasi.

Mitu suurt Saksa transpordilaeva oli juba 6. oktoobril (mõnedel andmetel 7. oktoobril) jõudnud Eesti sadamate reididele. Nüüd said kaptenid korralduse lahti võtta pitseeritud ümbrikud. Seal loeti instruksioon: võtta pardale ja tuua Eestist ära baltisakslased.

7. oktoobril käis Saksa saadik Frohwein Eesti Välisministeeriumis Selteri jutul. Viimane helistas kohtumise järel kohe Pätsile ja teatas, et baltisakslastel on lahkumisega tõi taga. Lepiti kokku, et 8. oktoobril tuleb valitsuse istung uute esilekerkinud probleemide lahendamiseks. Seal loodi komisjon lahkuva saksa elanikkonnaga seotud küsimuste lahendamiseks. Komisjoni kuulusid Sise-, Välis-, Kohtu-, Majandus- ja Põllutöministeeriumi ning Eesti Panga esindajad. Kohe algasid läbirääkimised Saksa saatkonna ja kultuurvalitsuse esindajatega. Jäi mulje, et Berliinil on kiire lepingu tegemisega, sest Frohwein loobus mitmest punktist, mis sisaldasid baltlaste kava projektis.

Nii baltlaste kui Eesti elanikkonna hulgas tõusis uus ärevus ning levisid mitmesugused kuulujutud. Küsiti — kas ja kuidas on baltlaste ootamatu lahkumine seotud kõnes mainitud huvipiirkonna jaotamisega? Baltlased arutasid omavahel kujunenud situatsiooni, kolimise raskusi, võimalikke tulevikuperspektiive. Nooremad olid valmis kohe Hitleri kutsule järgnema, vanemad kõhklesid rohkem. Mitmed agarad gümnasistid jooksid majast majja, õhutades lahkuma. Lahkumine polnud enamusele kerge, sest siinse eluga võidi rahule jääda — majanduslikult elati heal järjel, funktsioneeris kultuur-autonoomia.

Põliselanike reageeringud kujunesid eri-

nevaks: imestusest (miks toimub lahkumine sellise kiirusega) kuni rahuloluni (füürer oma ainsa kõnega lahendas Eesti ajaloo 700aastase probleemi). Baltlaste ootamatu lahkumise taga olivaid tõsisemaid põhjusi kardeti just valitsusringkondades. Ärevust jätkus ka teistesse kihtidesse ning lehtedes toodi rahustavaid teateid Saksa valitsuselt, et ümberasumine pole seotud Eesti — NSV Liidu vahelise abistamispakti teostamisega.

Juba 15. oktoobril kirjutati välisministeeriumis alla protokoll saksa rahvusgrupi ümberasumise kohta. Sellega fikseeriti Eesti kodakondsusest ja sõjaväeteenistusest lahkumise kord ning varalis-majanduslike küsimuste lahendamine. Loodi Saksa Üsaldusvalitsus pikemaajaliste majandusküsimuste lahendamiseks. Hiljem koostati selleks veel lisaprotokolle.

18. oktoobril lahkus Tallinnast esimene laev ümberasujatega. Samal päeval tulid Nõukogude väed üle piiri. Oktoobri lõpuks oli Eestist lahkunud umbes 11 000 baltisakslast. Väiksemates gruppides lahkus neid kuni 1940. a kevadeni. Teatud osa lahkujatest kuulus nn kadakate hulka (saksastunud eestlased), ent paljude imestuseks hakkasid nii mitmedki arvatavad puhtaverelised maa-rahva hulgas pärinejad otsima kirikuraamatutest endile saksa soost esivanemaid, et siit lahkuda.

Läbirääkimisi kunagiste Balti riikide ning nende alamate (sh baltlaste) varanduste üle pidas Saksamaa hiljem juba Nõukogude Liiduga. Need lõppesid 1941. a jaanuaris. NSV Liit kohustus Saksamaa nõudmiste rahuldamiseks maksma 200 miljonit marka, Saksamaa omalt poolt lubas tasuda 50 miljonit marka endiste Balti riikide omandi eest, mis oli jäänud Saksamaale. Enne sõja algust jõudis NSV Liit vastavale kontole üle kanda 37,5 miljonit marka (Lipping, 81).

Vastastikuse abistamise pakti üheks tulemuseks sai vabariigi valitsuse ümberkujundamine. Ettevaatlikku kriitikat Eenpalu ja tema juhitud valitsuse kohta oli varemgi olnud. Koostööd opositsiooniga ei kujunenud.

4. oktoobril esitas Eenpalu valitsus lahkumispalve. Uue valitsuse kujundamise üles-

ande sai prof. Uluots, kes riigile ja rahvale raskel ajal nõustus hakkama peaministriks. Uluots pidas läbirääkimisi Riigivolikogu ja Riiginõukogu rühmitustega. Opositsionis olnud demokraatliku bloki ridadest tuli valitsusse välisministriks Ants Piip. Uueks sõjaministriks määrati kindralleitnant Reek. Vahetusid veel siseminister (Veermaa asemele tuli August Jürima) ja haridusminister (Jaaksoni asemele tuli Paul Kogerman). Oma kohtadele jäid majandusega seotud ministrid.

Uues valitsuses torkas silma, et mitmed võtmekohad (pea-, välis- ja sõjaminister) anti meestele, kes olid pidanud NSV Liidu poliitikute ja sõjaväelastega läbirääkimisi. Mõned ringkonnad avaldasid kahetsust, et kõrge ea ja perekondliku tragöödia tõttu ei saanud Jaan Tõnisson astuda valitsusse.

Uluotsa valitsus esitas Riigikogule oma teadaande. Selles öeldi: «Mida enam pingeid väljaspool, seda rohkem peavad olema ühendatud ja koondatud kõik rahvast ja riiki hoidvad sisemised jõud. Rahvuslik üttehoiutunne peab läbistama kõiki meie kodanikke. /- - / Eesti ühiskondlik-majanduslikus korras tahab Vabariigi Valitsus säilitada kõike seda, mis on eesti rahva õigustunde ja elukogemuste väärtuslik vara.»

XV. NÕUKOGUDE VÄGEDE TULEK BAASIDESSE

(11. oktoober — novembri lõpp)

Juba 1939. a 11. oktoobri pärastlõunal jõudis Tallinna reidile Nõukogude miiniristlejate divisjon. Külalised salupeerisid Eesti lipule 21 aupauguga, meie patarei vastas sama arvu laskudega. Ühel laeval uudistas Tallinna siluetti «Pravda» erikorrespondent Vsevolod Višnevski.

Eesti lehtedes kommenteeriti sõjaväelaste poolt tehtud lepinguid. Alles nüüd selgus lugejale, et kuna paktis määratud punktides pole elamute vähesuse tõttu võimalik selliseid väehulki otsekohe majutada, siis leppe järgi lubatakse ajutiselt võõraid vägesid kogu Saare- ja Hiiumaale ning lisaks Paldiskile ka Klooga ja Laulasmaa lähistele, samuti Haapsalu ümbrusse ning mitmele poole Läänemaale (Lihula, Palivere jm).

12. oktoobri õhtul kell 21.15 kõneles Laidoner raadios. Üldist pinevust arvestades organiseeriti keskustes kindrali kõne ühiskoolamisi. Meeleolud olid kujunenud üsna ärevaks: baltisakslased tegid kibekiiresti ettevalmistusi lahkumiseks, Vene väed aga ujutavad üle kogu Lääne-Eesti ja võtavad Eesti pihtide vahele. Pole imestada, et seda ärevust märgati ka Nõukogude saatkonnas Tallinnas. Juba 10. oktoobril vestles Botškarjov

— toonane diplomaat — Eesti välisministeeriumi administratiivosakonna direktori Kirotariga. Tulevane EK(b)P sekretär Botškarjov arvas, et on liikvel palju erinevaid arvamusid seoses sakslaste lahkumisega ning Eesti lehed võiksid teatada Laidoneri visiidist Moskvasse. Selline teade mõjeks soodsalt pingete leevendamisel (957-17-6, 55—56).

Pärast sõjaväelaste poolt allakirjutatud lepinguid jäi üle teha ettevalmistusi «meile sõbraliku riigi vägede tulekuks». Nõukogude delegatsioonist jäeti Eestisse diviisikomandör Tjurin, kes määrati siia toodavate vägede ülemaks. Ta sõitis Eesti sõjavägede staabi operatiivosakonna ülema kolonel Lutsu saatel mitu päeva ringi baaside rajoonides, tutvudes tulevaste valdustega. Samuti uuris ta vägede tulekuks määratud teede ja sildade olukorda. Koos arutati teisigi üksikasju. Mitmete eesti sõjaväelaste mälestustes iseloomustatakse Tjurinit üldiselt heade sõnadega. Isegi luureülem Villem Saarsen märkis, et Tjurin olnud võimaluste piires leplik ja vastutulelik ning ei ähvardanud kunagi kasutada surveabinõusid (Saarsen, See, 223—224).

Eesti sapöörid said käsu kiires korras parandada ja muuta läbitavaks piirilähedased teed. Omal ajal need teed purustati just vastase tõkestamiseks. Näiteks Pihkva kivitee oli purustatud kümne kilomeetri ulatuses.

13. oktoobril kinnitas Laidoner juhendi Nõukogude vägede üle piiri tulekuks. Raudteedel tulevad väed pidid liikuma Narvast Tapa kaudu Tallinna, selle raudteesõlme Ülemiste-Järve ringtee kaudu mööda sõitma ja Paldiski poole suunduma. Kagu poolt tulevad väed pidid sõitma Petserist Tartu kaudu pealinna ja sealt Paldiski poole. Maanteede põhimarsruudiks määrati: Narva—Jõhvi—Jägala—Kohila—Hageri—Paldiski; osa vägesid suunati Haapsalu ja Virtsu poole. Lõuna poolt tulevad väed pidid kasutama järgmist maanteede marsruuti: Irboska—Võru—Tõrva—Abja—Paluoja — Kilingi-Nõmme—Pärnu—Lihula—Rohuküla.

Kõiki maanteid, raudteid ja sildu pidid valvama ja julgestama Kaitseleit ja politsei, erijuhtudel ka sõjaväeüksused. Igale teelaahkemele kästi paigutada valvepost õige liikumissuuna näitamiseks. Nõukogude vägede voormise ajaks tuli lõpetada kõrvaline liikumine ja ei tohtinud lasta teede loomi. Kästi kontrollida, kas teedeäärsete talude väravad on kõik ikka kinni. Nõukogude vägede ööbimiskohtadesse tuli määrata ohvitserid koos meeskondadega, kes pidid muretsema kütetpidul, vett jms. Kõikidel mainitud marsruutidel nähti ette sisse seada kõne-

punktid, mis võimaldaksid telefoniühenduse kogu läbitava tee ulatuses. Valve kästi korraldada ka sadamais (521-1-455, 69-72).

Samal päeval kinnitas Laidoner veel täiendava käitumisjuhendi Nõukogude vägede liikumise ajaks. Mõned väljavõtted: p. 1. Nõukogude vägede liikumisel ja peatusel osutada neile «täielist lojaalset vastutulekut ning valmisolekut nendelt avaldatud soovide ja nõuete rahuldamiseks».

p. 2. Vägede üle piiri tulekul piiriäärsete sõjaväeringkondade ülemad ütlevad tervitusõnu meile sõbralikul sõjaväe juhtidele.

p. 6. Vägede liikumisel ja peatumise ajaks on keelatud inimestel tulla lähemale kui 100 m. Läbisõidetavatel teedel on keelatud koosolekul, laadad ja turupäevad.

p. 7. Keelata läbisõidu teedel ja peatusning majutuskohtades viinamüük.

p. 9. Kui mõni Nõukogude sõjaväelane maha jääb, siis tuleb ta edasi saata raudteel meie sõduri tasuta sõduripiletiga (521-1-455, 73—75).

Mõlemad juhendid koostas kolonel Richard Tomberg. Eksiili pääsenud eesti sõjaväelased on teda hiljem süüdistanud liigsetes auavaldustes uute vägede vastuvõtul. Tjurin nõudnud ainult, et teed-sillad oleksid korras ning liikluseks vabad (Luts, 121). Tombergist sai 1940. a anneksiooni järel Punaarmee 180. laskurdiviisi komandör, ta suri 1982. a Tallinnas kindralmajori aukraadis, olles üks vähestest Eesti sõjaväe kõrgematest juhtidest, kes siin niikaua elas.

15. oktoobril saatis Meretskov läkituse Laidonerile. Nõukogude armeekomandör teatas, et ta pidi kiiresti Tallinnast lahkuma. Seetõttu ei saanud ta enam kindraliga kohutada ega tõsta tema terviseks veinipokaali. Küll aga saatis ta Laidonerile mõned veinipudelid ning lubas ka ise sama veini juua kindrali terviseks (495-11-36).

15. oktoobril jõudsid Tallinna ametlikule külaskäigule Nõukogude sõjalaevad. Eskadrit juhtis lipulaev «Oktjabrskaja Revoljutsija», lahingulaeva saatis kümme väiksemat sõjalaeva. Üksust juhatas flagman Tributs. Miiniristleja «Karl Marx» komandör võttis enne retke algust ohvitserid kokku: «Me ei tohi unustada, et me läheme kodanlikku riiki, kus leidsid varjupaiga Judenitši armee jäanused, kus on palju inimesi, kes sel ajal võitlesid relvaga Nõukogude riigi vastu. See asetab kogu isikkoosseisule erilised kohustused. Peame olema valvsad» (Корпусный, У берёзов, 175).

Nõukogude Liidu maavägede tulek üle piiri algas 18. oktoobri hommikul. Piiripunkti tõkkepuu tõsteti üles ning Nõukogude ohvitserid astusid üle Eesti Vabariigi piiri. Peeti päevakohased lühikõned. Orkestri

esituses kõlas algul «Mu isamaa, mu õnn ja rõõm», siis tuli kuuldavale «Internatsionaal». Eesti suurülikvägi andis 21 aupauku ja võõrad kolonnid hakkasid valguma Eestisse.

Lõunatiival võttis tulijaid vastu diviisiülem kindralmajor Jaan Kruus. Kivitee kohalt oli traataed kõrvaldatud ja avauses seisid, näod vastamisi, kaks piirivalvurit — meie ja Nõukogude Liidu oma. Kõlasid lühikesed venekeelsed tervituskõned. Siis mängis meie orkester Eesti hümn ja «Internatsionaali», valgetel hobustel ühkeldav punaväe ratsaorkester piirdus vaid «Internatsionaaliga». Järelepärimise peale vabandas punaorkester oma ühekülgselt repertuaari nootide puudumisega. Piiri hakkasid ületama punaväe lahingumasinad, taustaks orkestri hoogsad marsid... (Lindsaar, 18—19).

Nõukogude Liidu esindajate nõudel oli Laidoner andnud määruse, mille alusel kehtestati terve rida piiranguid vägede liikumise ajaks. Nii keelati võtta ühendust välisriikidega telefoni ja raadio teel ning kasutada posti- ja telegraafisaadetiste koode, šifreid või kokkuleppemärke. Postisaadetiste tekstid tohtisid olla eesti, vene, saksa, inglise või prantsuse keeles. Keelati pildistamine ja filmimine «väljaspool kinniseid ruume» ilma kohaliku politseiprefekti loata. Samuti ei tohtinud «joonistada, maalida või muul viisil üles tähendada» sõjaväkke puutuvaid asju. Välisriikide kodanikud ja kodakondsuseta isikud võisid Tallinnas ja Lääne-Eesti maakondades viibida vaid eriloaga. Määruste rikkujaid ähvardas vanglakaristus kuni kolm kuud või rahatrahv kuni 3000 krooni, raskematel juhtumitel aga sõjaväekohus («Rahvaleht», 18. oktoober 1939).

Suurem osa «meile sõbraliku riigi» soomusjõude sõitis mööda lõunapoolset marsruuti. 19. oktoobri keskpäeval pidi kolonn graafiku järgi jõudma Pärnusse. Sinna kogunesid loa saanud välisriikide sõjaväe esindajad, kes erilise huviga ootasid just soomusmasinaid. Tankid jõudsid hilinemisega Pärnu ja liikusid peatust tegemata edasi. Uut Suursilda ületades sõideti puruks sillakaitesed (Pärnu uus sild avati 1938. a novembris). Meeleolukaks kujunes õhkkond sadamas, kus sättisid lahkuma Saksa reisilaevad baltlastest ümberasujatega. Kotsid Eesti ja Saksa hümnid, taustaks Nõukogude tankide müra (Luts, 123—124).

Kolonel Luts sõitis Pärnust Tõrvani ja veendus, et teed ja sillad on raskete lahingumasinade massilisele liikumisele võrdlemisi hästi vastu pidanud. Siin-seal nägi ta seismas punaväe tanke ja veoautosid. Sõjavägede staapi laekusid mitmesugused andmed. Teatati esimestest tähelepanekutest Punaarmee ja selle relvastuse kohta (komandöride

käitumine alluvatega on rahulik, sõimlemist polegi kuulda, varustus on korratult autodele peale laaditud (515-1-821, 281—282). Kui esimesel päeval täheldati elanike huvi ešelonide vastu, siis hiljem näis see väheneda, eriti maal. Teed ja sillad püsisid korras. «Et nõukogude autod ei sõitnud ešelonis täpselt üksteise järel, siis on maantee kohati isegi siledamaks sõidetud.» rõõmustati ühes tekkemise (515-1-821, 308).

20. oktoobril võeti valvepostid ära kogu Viru- ja Võrumaalt, osalt ka Valga- ja Harjumaalt ning liikumine muutus taas kõigile vabaks. Esimesed Nõukogude väeüksused hakkasid jõudma juba neile määratud paikadesse. Oma hirmu üle kardetud vene karu ees heideti naljagi. «Rahvalehest» võis lugeda: «Alutaguse naised joosnud karu eest sohu võsasse pakku. Vanadele naistele ei maksa seda pahaks panna. Praegusel ajal on koguni täied mehed karu eest isegi välismaale maapakku joosnud» («Rahvaleht», 20. oktoober 1939).

Enamik vägesid jõudis oma uutesse paikadesse 22. oktoobri õhtuks. Jalavägi ja mehhaniseeritud üksused liikusid baasidesse rännakukorras, osa vägesid toodi järele ka raudteedel ja meritsi. Samal ajal jõudis lõppfaasi ka vägede vedu saartele. Siin juhtus tõsisem õnnetus: 22. oktoobri õhtul valmistusid umbes 50 punaväelast õõbimiseks Põide köstrimajas. Kõeti kõvasti. Öösel aga avastati, et ühes toas on mitu meest justkui ilma elumärkideta. Abiotsijad leidsid telefoni alles 4 km kauguselt Uuemõisast, ehkki mitu telefoni oli ka 200—300 m raadiuses. Kell 5.45 kohalejõudnud Kuressaare arst tunnistas kaks meest surnuks, mitmete tehti kiiresti kunstlikku hingamist. Vahepeal suri veel üks võitleja. Hiljem jõudis kohale ka Nõukogude sõjaväearst ja koos otsustati kolm reameest toimetada Kuressaare haiglasse. Spetsiaalne segakomisjon jõudis järeldusele, et tegemist oli vingumürgitusega. Sellele osutas ka 25. oktoobril tehtud katsekütmine. Igaks juhuks saadeti üks laipadest lahkamiseks Tartusse, teine aga Leningradi (2315-2-61, 5—51). Näib, et tol ajal polnud NSV Liidu võimumeestel vajadust toimunut kuritarvitada poliitilise skandaali lõkkelepuhumiseks.

Vägede liikumise jälgimine ning juhuslikud kokkupuuted vene sõjaväelastega andsid elanikele ainet pikkadeks arutlusteks. Siiani võib toonaste pealtnägijate suust kuulda üpriski kriitilisi hinnanguid võõra sõjaväe oletatava võitlusvõime ja varustuse suhtes. Inimeste mälu on väga erinev. Ühel meelel on aga mitmed meenutajad mõningates emotsionaalsetes üksikasjades: nii näiteks ei taha meelest minna möödamarssivate

kolonnide pöörane hais. See rippunud mitu päeva teede kohal. Tõepoolest — Eestis oli ju liiklus üsnagi tagasihoidlik, mitme päeva jooksul tihedalt voorinud autod ja tankid aga pakkusid senitundmatut haistmiselamust.

21. oktoobril algasid Nõukogude sõjaväelaste ja Eesti majandustegelaste läbirääkimised vägede varustamiseks toidumoonaga ja ehitusmaterjalidega. Majandusministeeriumis loodi eriline usaldusmeeste grupp, kelle kaudu hakkasid Nõukogude sõjaväelased omi muresid vahendama. Juba 23. oktoobril hakkasid vägesid leivaga varustama aktsiaselts «Rottermani Tehased». Leiba pakkusid veel umbes 20 väiksemat Tallinna leivatööstust. Järkusid läbirääkimised kartuli, juurvilja, liha jt toiduainetega varustamise asjus.

Nagu teada, pidi siiatoodavate vägede maksimaalarvuks jääma 25 000 meest. Kasutatud allikad ei anna andmeid, palju neid tegelikult sisse toodi. Samuti pole mingeid andmeid tankide ja lennukite arvu kohta. Koosseisu järgi pidi tankibrigaadis olema 295 tanki (IBMB, 201). Lisaks tuleb arvesse võtta tankipataljon laskurdiviisi koosseisus (54 tanki) ja teatav hulk soomusautosid ja tanke mehhaniseeritud rühma juures. Seega tuleb umbes 350 tanki ja ilmselt sadakond soomusautot. Lennubrigaadi koosseisus oli 2 hävitus- ja 2 pommituslennuväepolku, igas polgus 60 lennukit (IBMB, 201). Seega paigutati Eestisse kokku vähemalt 240 lennukit. Juba sellestki sõjatehnikast piisanuks soovi korral Eesti Vabariigi territooriumi täieliku kontrolli alla võtmiseks.

Piiratud väekontingent dislotseeriti üldjoontes järgmiselt: Haapsalu rajoonis 16 000-meheline grupeering, Paldiski rajoonis 4000-meheline grupeering, Saaremaal samuti 4000 ja Hiiumaal kõigest 1000 meest. Kuna ka Lätisse toodi sisse baasiväed, siis läks ka Liivi laht kontrolli alla. Strateegilisest vaatevinklist võeti Eesti Vabariik läänekaarest täieliku kontrolli alla. Spekulaatiivsed «teooriad», nagu tahtnuks Eesti juhtkond 1940. a algupoolel alustada sival hetkel koos Läti kolleegidega agressiivset tegevust NSV Liidu vastu, ei kannata sõjalisest aspektist küll mingit kriitikat. «Meile sõbraliku riigi» tankidel ja lennukitel oli siin kahekümnekordne ülekaal.

2. novembril teatati, et Nõukogude vägede tulek on ka raudteedel lõppenud. «Sõbralikud väed» korraldavad endid ja tegevat baaside ehituseks vajalikke eeltöid. Laidoner andis käskkirja: «...avaldan tänu kõigile asjaosalistele ametiisikutele sõjaväest, kaitseliidust, politseist, sõjaministeeriumist, teedeministeeriumist ja omavalitsusasutustest», kes täitsid vägede teel olles korralikult oma

ülesandeid («Rahvaleht», 9. november 1939). Siseministeerium aga registreeris samal päeval Eesti ja Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Ühingu põhikirja.

Sõprusühingu loomine oli muidugi vajalik žest uudses olukorras. Tegelikult tõid aga sissetulnud väed meie rahvale kaela terve rea raskeid probleeme, eriti just baaside piirkondades. Juba 23. oktoobrist pärineb kiri Kuusiku ja Kehtna riigimõisate maade kohta. Kuusikul tuli venelastele üle anda 230 hektarit mõisa põllu- ja karjamaadest, ent Kehtna mõisas haarasid venelaste soovid teataval määral ka 20 talu maid. Kirjal on Reegi ja Laidoneri resolutsioonid: venelaste soovid tuleb täita (2315-2-58, 10). 31. oktoobril saatis Lääne maavanem kirja meie Lääne-Saare sõjaväeringkonna ülemale: ei saa nõustuda Nõukogude sõjaväelaste nõudmistega lennuväljade osas, sest nii saavad kannatada ca 100 talu (2315-2-58, 83).

Kuna Nõukogude vägede tuleku tõttu sai kannatada suur hulk Eesti Vabariigi kodanikke, siis 9. novembril määras valitsus eritoetuse ümberasujatele: 500 krooni neile, kes peavad talust loobuma, ja 200 krooni neile, kes peavad loobuma oma eluasemest (2315-2-52, 11). Kannatanute arv polnud sugugi väike, sest ainuüksi seitsme aerodroomi alla läks 959,2 ha hinnalist põllu- ja karjamaad, millega riivati 84 eramaapidaja huve, kusjuures kahekümnel tuli talu kas kohe või 1940. a kevadeks likvideerida (2315-2-58, 22—25). Baaside tulekuga toimunud nähtused ja sündmused vajavad kindlasti veel lähemat uurimist.

Peagi algasid ajastule iseloomulikusi saanud segadused: 1. novembril 1939. a kell 10.10 lahkusid ette teatamata Tallinna reidilt neli Nõukogude hävitajat ja sõitsid Eesti territoriaalvetes 1—2 miili rannast kuni Hara laheni. 2. novembril käis 1. järgu kapten Kosmin vabandamas Eesti territoriaalvete rikkumise pärast (495-11-36, 61—63).

Üldiselt püüti venelastega läbi saada viisaka jahedusega. Võib arvata, et punaväelasedki said politrukkidelt täpseid instruktsioone, kuidas endid ülal pidada. Sõdureid ja madruseid võis näha liikumas tavaliselt ohvitseri saatel. Partamatult juhtus pisiintsidente: üks Iisaku valla elanik tülitas joobnuna kolme võõrast sõjaväelast, kõnetas neid pealetükkivalt ja pakkus viina (Pvl, 23. november 1939). Kuressaare kaupluses aga küsinud vene daam pesu ja praakinud pakutud komplekti välja — Venemaal nii lihtsat ja odvat pesi ei kantavat. Müüjanna vihastanud, tõmmanud kleidinööbid lahti, näidanud enda seljas samasugust pesu — ta kandvat seda juba kolm aastat. Meil on väike riik ja me tarvitame odavadi asju.

Venemaa on suur ja võimalused suured, kas ostja ei tahaks oma uhket pesu näidata? Näost punaseks läinud venelanna põgenenud poest (2315-2-61, 217—218) Juhtus tõsisemaidki intsidente: 8. novembril toodi Kuressaare Maahaiglasse vene sõjaväelane, kel oli revolvri- või püssikuul lastud silma juurest pealuusse. Mõni tund hiljem sõjamees suri. Nõukogude arstid seletasid, et see olla nende väeüksuse omavaheline asi, ja palusid politseile mitte teatada (2315-2-61, 64).

28. oktoobril kõneles välisminister Ants Piip raadios: pakt on teostunud kokkulepitud ulatuses, loodud on kindel alus püsivale koostööle ja rahvaste vabale arengule. Balti mere idakaldal on alanud uus ajajärk, mis «meie parima veendumuse ja tahte järgi saab tooma rahulikku ja vaba edasiarengu võimalust meie riigile ja tema rahvastele». Tagantjärele targana võime nentida, et välisministri hinnangutest osutus adekvaatseks vaid tees alanud uuest ajajärgust. Aga Moskvas avati pidulikult 31. oktoobril NSV Liidu Ülemnõukogu 5. erakorraline istungjärk. Seal esines pikema kõnega Molotov, kus ta hindas pakke kolme naaberriigiga kui absoluutse usalduse ja vastastikuse arusaamise tulemust, mis valitseb NSV Liidu ja Balti riikide vahel. Abistamisaktid on fikseerinud nende riikide suveräänsuse puutumuse ja siseasjadesse mittevahelesegamise printsiibid. Molotovi ilukogu ei veennud realistlikult mõtlemaid poliitikuid. Nii võis saadik Rei 22. novembril teatada, et Balti riikide tuleviku väljavaadete suhtes ollakse Moskvas, eriti just erapooletute riikide diplomaatilistes ringkondades, endiselt äraootaval seisukohal (957-14-702, 184). Samal päeval teatati Pariisist, et paljude arvates leppimine Vene garantiidega tähendab Eestile protektoraati (957-14-701, 75). Midagi head ei kostnud ka Berliinist: detsembri keskel jäi Eesti saadikul üle vaid teatada, et Ribbentrop kriipsutas alla Nõukogude-Saksa «vahel sõlmitud sõpruslepingu suurt ajaloolist tähtsust. Sellest lepingust on järgnenud Balti riikidele teatavas mõttes «valu-said» muudatusi, kuid need olevat paratamatud ja pikapeale neile isegi kasulikud» (957-14-708, 23).

Omast kohast võib Saksa välisministri mõtet pidada mitte ainult küüniliseks, vaid ka ausaks. Lähtudes Suur-Saksamaa kasudest saab aastast stalinlikku hirmuvalitsust Baltimaadel pidada neile kasulikuks, sest just seetõttu võtsid paljud natse esialgu vastu kui vabastajaid. Mis aga puutub valusate muudatuste paratamatusse, siis võinuks Ribbentrop kui selle paratamatuse üks põhiautoreid ilmutada küll vähem võltstagasihoidlikkust. Mäletatavasti kõlleg Molotov esines neis

punktides märksa siiramalt. Ega tal kui veendunud marksistil ei sobinudki käegakatsutavat ajaloo protsessi ähmastada juttudega mingist fataalsest paratamatusest. Ribbentrop kui ilme kodanlik idealist võis endale säärast müstifikatsiooni lubada.

XVI. SUURRIIKLIK «PARATAMATUS» MEIE RAHVUSE TASANDIL

ALBERT ASSOR (minister) — suri kas 1943 või 1944 Krasnojarski krai vangilaagris.

HERBERT BREDE (sõjaväelane) — lasti maha Irkutski vangilaagris/ teistel andmetel lasti maha 21. sept 1942 Norilski vangilaagris, kolmandatel andmetel 1941. a Norilskis.

KAAREL EENPALU (peaminister) — suri 1942. a jaanuaris Kirovi vangilaagris.

HERBERT GRABBI (sõjaväelane) — lasti maha 1941. a detsembris Norilski vangilaagris.

LUDVIG JAKOBSEN (sõjaväeatašee) — emigreeris 1944. a läände, saatus teadmata.

AUGUST JÜRIMA (Riigivolikogu liige, minister) — suri 1942. a Kirovi vangilaagris.

NIKOLAI KAASIK (välisministeeriumi töötaja) — emigreeris 1944. a, suri 1950. a Stockholmis.

OSKAR KASK (minister) — saatus teadmata.

ELMAR KIROTAR (välisministeeriumi töötaja) — emigreeris 1944, suri 1985. a Solnas (Rootsis).

PAUL KOGERMAN (minister) — suri 1951. a Tallinnas.

JAAN KRUI (sõjaväelane) — lasti maha Venemaal 1942. a.

EDUARD LAAMAN (publitsist) — suri 1946. a Siberis.

JOHAN LAIDONER — suri 1953. a märtsis Vladimiris.

JAAN LATTIK — emigreeris 1944. a Rootsi, suri Stockholmis 1967. a.

PAUL LILL (minister) — küüditatud 1941. a, suri Põhja-Uraalides.

RUDOLF LINNUS (mereväelane) — saatus teadmata.

ALFRED LUTS (sõjaväelane) — emigreeris 1944. a.

RICHARD MAASING (sõjaväelane) — suri 1976. a Stockholmis.

HANS (JOHANNES ERNST) MARKUS (saadik) — emigreeris Kanadasse, suri 1969.

ALFRED ERICH MAURER (Riigivolikogu liige) — suri 1954. a Rootsis.

GEORG MERI (majandusministeeriumi töötaja) — suri 1983. a Tallinnas.

KURT BENNO AKSEL MOLLIN (sõjaväeatašee) — saatus teadmata.

ANTS OIDERMAA (minister) — vangistati 1940. a det. Aegviidus, saatus teadmata.

JOHANNES ORASMAA (ROSKA) — arreteeritud 1940. a, saatus teadmata.

ANTON PALVADRE (õiguskantsler) — küüditatud Sverdlovski oblastisse, suri 1944. a. **ANTS PIIP** (minister) — küüditatud Ussolje laagrisse/ Klepaja laager, Narõmi vangla üksikkong, suri 1942. a.

JOACHIM (JOAKIM) PUHK — (tööstur, Riigivolikogu liige) — suri 1942. a Kirovi vangilaagris.

MIKKEL PUNG (Riiginõukogu liige) — suri Kirovi vanglas 1941. a.

KONSTANTIN PÄTS (president) — suri 1956. a jaanuaris Kalininis.

AUGUST REI (saadik) — emigreeris 1940 (sõitis Moskvast Tallinna õnnestus teel suunda vahetada), suri 1963. a Stockholmis.

NIKOLAI REEK (sõjaväelane) — suri 1942. a Kirovi vanglas, teistel andmetel Ussolje vangilaagris.

VILLEM SAARSEN (sõjaväelane) — emigreeris 1944. a Saksamaale, suri Rootsis 1982. a.

KARL SELTER (minister) — 1939. a viidi üle saadikuks Genfi, kuhu jäi surmani 1958. a.

LEO SEPP (minister) — suri Ussolje vangilaagris.

KARL JOHANNES SOONPÄÄ (riigikontrolör) — lasti maha Eestis 1944. a Nõukogude langevarjurite poolt.

JAAN SOOTS (sõjaväelane) — suri Ussolje vangilaagris 1942. a. (?)

ELMAR TAMBEK (presidendi kantseleiülem) — emigreeris 1944. a Saksamaale, seal Kanadasse, 1985. a pidas 85. juubelit.

HARALD TAMMER (ajalehe toimetaja) — küüditatud 1941. a, saatus teadmata.

ARTUR TERRAS (riigisekretär) — emigreeris Rootsi.

AUGUST TORMA (SCHMIDT) (saadik) — oli 1940. a Londonis, jäigi sinna, suri 1971. a.

KARL TOFER (saadik) — vangistatud 1940. a, saatus teadmata.

AUGUST TRAKSMAA (sõjaväelane) — küüditatud 1941. a, saatus teadmata.

ARTUR TUPITS (minister) — arreteeritud 1940. a novembris, saatus teadmata.

JAAN TÕNISSON (Riigivolikogu liige) — arreteeritud 1940. a det., saatus teadmata.

JÜRI ULUOTS (Riiginõukogu esimees, peaminister) — emigreeris 1944. a Rootsi, suri Stockholmis 1945. a.

ALEKSANDER VARMA (WARMA) (saadik) — oli 1940. a Soomes, jäigi sinna, 1944. a emigreeris Rootsi, suri seal 1970. a.

NIKOLAI VIITAK (minister) — küüditatud 1941. a, saatus teadmata.

OSKAR ÖPIK (välisministeeriumi töötaja) — oli 1940. a Pariisis, 1942. a tagasi Eestis, emigreeris 1944. a Saksamaale, seal Norrasse, suri 1974. a Põhja-Iirimaa.

EVALD LAASI

MIS SAI EESTI KAADRIOHVITSERIDEST?

Meie rahva kaotustest ja kannatustest stalinliku terrorirežiimi aastail 1940—1953 on viimase aasta jooksul antud juba mõningane ülevaade, kuigi see pole kaugeltki täielik. Eesti elanikkond, esmajoones eestlased, kaotas neil aastail ligikaudu 200 000 inimest, kellest 150—170 tuhat langeb stalinismi südametunnistusele. Tõsi küll, kõik nad ei hukkunud, umbes 75—90 tuhat meie rahvuskaaslast pääses põgenema Läände ning paljud represseeritud said pärast rahvaste suure juhi surma võimaluse tulla oma sünnimaale tagasi. Kui paljudele see õnn osaks sai, pole praeguseks veel kindlaks tehtud ning seda oleks tarvis tõsisemalt uurida. Kuid igal juhul tuleb konstateerida, et stalinliku okupatsiooni tagajärjel sai nii või teisiti kannatada 13,5—15% ennesõjaaegsest Eesti elanikkonnast, kusjuures eestlased ei kandnud mitte ainult absoluut-, vaid ka suhtarvudes kõige suuremaid kaotusi.

Oma rahva saatust neil kohutavail aastail jagasid ka Eesti sõjaväelased. 17. juunil 1940 Eesti okupeeritud võõras võim nägi õigustatult suurimat ohtu Eesti sõdureile ning sellepärast suunati esimene löök just nende pihta. Eesti sõjaväelasi hakati jälitama juba «revolutsiooni» esimestel päevadel — enne kui jõuti asuda teiste kodanike kallale!

Selletõttu kandsid Eesti kaadriohvitserid juba esimese õnneliku 1940/41. aasta jooksul tohutuid kaotusi — neist vangistati ja hävis üle 20%.

Eesti kaadriohvitseridest on senine Nõukogude Eesti historiograafia kirjutanud ainult negatiivselt või neid lihtsalt maha vaikinud. Üldjoontes on püütud levitada arvamust, et Eesti ohvitserid pärinesid hallparunite, vabrikantide ja üldse jõukamate perekondadest. See on muidugi täielik väljamõeldis: Eesti ohvitserid pärinesid just vaesematest kihtidest, sest õpetus sõjakoolis oli tasuta, kuid rikastele memmepoegadele raske.

Eesti sõjakooli vastuvõtmisel ei arvestatud kandidaatide «klassikuuluvust», vaid ainult nende võimeid ning tublidust. (Muidugi ei võetud vastu neid, kes avalikult deklareerisid oma vaenu Eesti Vabariigi vastu.) Näiteks 1918. a Eesti punaste kütide organiseerija Jaan Sihveri poeg Viktor võeti ilma igasuguste takistusteta sõjakooli, selle lõpetamise järel ka lennukooli ja ta sai sõjaväelenduriks hoolimata sellest, et tema isa tegevus oli hästi teada. Muide, Viktor Sih-

ver ei murdnud Eesti Vabariigile antud vannet ning viibis seetõttu aastail 1944—1956 Gulagi arhipelaagis.

Eesti ohvitseride on raskelt laimanud publitsist Ervin Martinson oma raamatus «Elukutse — reetmine» (Tallinn, 1970), mis on niivõrd madalatasemeline, et tema autor väärinuks nimetust «elukutse — valetaja». Oma agaruses kallas Ervin Martinson sopaga üle isegi need Eesti kaadriohvitserid, kes sõjas võitlesid Nõukogude Armees, seal langesid, või, mis eriti häbistav, isegi sakslaste poolt hukati. Nii leidub E. Martinsoni raamatus lk 293 esitatud tendentslikus, ilma allikakriitikata avaldatud dokumendi fotokoopias üle 500 krooni võlgu olnud (kas võlgade oamine oli üldse kompromiteeriv fakt?) ohvitseride seas lennuväe major V. Post, kes oli sõjajärgseil aastail kaua juhtival majandustööl, leitnant H. Ratas, kes langes õhuvõitluses sakslastega, ja leitnant A. Kriisk, kelle okupandid 1941. a sügisel kommunistina Tallinnas maha lasid.

Kaheköitelises teoses «Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas 1941—1945» I—II (Tallinn, 1971 ja 1977), mis Eesti ohvitseride otsese mustamiseni siiski ei lange, räägitakse nendest üllatavalt vähe. Sellest teosest ei saa lugeja kahjuku aru, kes seal nimetatud eesti nimedega ohvitseridest pärinevad Eesti kaadriarmeest, kes olid reservohvitserid ning kes Venemaa eestlased.

Raamatu esimese kõite paragrahvis, kus räägitakse 22. Territoriaalkorpuse võitlustest Porhovi ümbruses juulis-augustis 1941 (lk 219—266), mainitakse Eesti kaadriohvitseri üllatavalt tagasihoidlikult. Esitatakse vaid 27 nime. Samal ajal on nimetatud 28 vene ja Venemaa eestlasest ohvitseri, kellest rõhuv enamik kuulub kaptenist kõrgemate ohvitseride hulka. Eestlastest nimetatakse ainult nooremohvitseri: 1 alampolkovnik (seegi arst O. Palu), 1 major, 6 kaptenit ning 19 leitnanti ja nooremleitnanti. Sama raamatu Velikije Luki lahinguid käsitlevas osas (lk 305—337) on nimetatud ainult 12 Eesti kaadriohvitseri ning lisaks 7 reservohvitseri, kuna samadel lehekülgedel leivad mainimist tervelt 29 venelasest ning Venemaa eestlasest ohvitseri.

Oma aja kohta heas mälestuste kogumikus «Kangelaslikud kaitselahingud» (Tallinn, 1971), mis on pühendatud 22. Territoriaal-

korpuse ajaloo 1940/41, on see vahekord eriti siltatorkav! Nii mainib polk. I. Missan (180. diviisi ülem) oma mälestustes 18 Eesti ohvitseri nime ja 34 venelase või Venemaa eestlase nime! E. Bauming vastavalt 10 ja 30 nime, A. Pusta 9 ja 23 nime ning M. Kukli 0 ja 22 nime.

Millest niisugune ühekülgsus? Kas on tegemist koguni otsese ajaloo võltsimisega? Siin võis küll olla teatud suunitlus mitte mainida Eesti ohvitseri, kuid arvame, et peamine põhjus oli siiski mujal. Selleks ajaks, kui 22. Territoriaalkorpus astus Porhovi lähistel lahingusse, polnud seal enam juhtivaid Eesti ohvitseri, pataljoniülemaid ja neist kõrgemad komandörid olid käsitatud õppustele Moskvasse, kus neist enamik saadeti vangilaagrisse. Nende asemele olid tulnud venelastest ohvitserid. Teiselt poolt ei olnud loomulikult võimalik nimetada neid nooremohvitseri, kes Porhovi ümbruses sakslaste kätte vangis sattusid või nende poole üle läksid.

Milline oli siis Eesti kaadriohvitseride saatust aastail 1940—1945? Siin oli kolm võimalust: esiteks, Eesti ohvitserid, keda stalinlik terrorirežiim 1940/41. aastal represseeris ja hävitas; teiseks need, kes a 1941—45 sõdisid Nõukogude armees, ning kolmandaks need, kes sõdisid (vabatahtlikult või sunni viisil) Saksa poolel. Siinkohal pole võimalik vaadelda Eesti kaadriohvitseride saatust pärast 1944/45. aastat. Niipalju võime öelda, et väga paljud Saksa poolel sõdinud Eesti kaadriohvitserid käisid aastail 1944—1953 läbi Gulagist ning suur osa suri sinna. Selle küsimuse selgitamine võtab veel palju aega ja tööd.

Eesti rahuaegses sõjaväes oli 1939. a detsembris 16 808 inimest, neist 1486 ohvitseri, 2391 kaadri-allohvitseri ja 11 839 ajateenijat. Lisaks neile 1092 sõjaväeametnikku ja tsiviiltöölisi-teenistujat.

Sõja korral oleks see sõjavägi kolme päeva jooksul mobilisatsiooniga kasvanud 105 tuhandele.

Kaadri osa rahuaegses sõjaväes oli seega silmapaistvalt suur — ümmarguselt iga kolme ajateenija kohta tuli üks kaadriohvitser või allohvitser. Viimaste kohta tuleb märkida, et nad olid eeskujuliku ettevalmistusega sõjamehed. Igal juhul näitasid nad sõjas, et ületavad oma oskustelt Punaarmee kaadrileitnante-kapteneid.

Hea kaader kindlustas Eesti sõjaväe ja tema reservide kõrgetasemelise ettevalmistuse. Eesti jalaväe tule täpsus ületas tunduvalt suurriikide armeede oma, meie suur-tükivägi kattis märgi juba paari lasuga. Oma kõrgeid võitlusomadusi tõestasid Eesti sõdurid II maailmasõja lahinguväljadel. Lisaks heale

väljaõppele oli Eesti sõjavägi 1939. aastal ka murdumatu võitlusmoraaliga — ta oli valmis vastu astuma ka ülekaalukale vaenlasele, et kaitsta oma rahvast vägivald eest.

Seda viimast teadis maale tunginud võõras võim vägagi hästi ega andestanud seda Eesti sõdureile kunagi. Hoolimata sellest et Eesti sõdurid, täites oma presidendi ja ülemjuhataja käsku, ei astunud võitlusse stalinismiga, asuti neid taga kiusama kohe pärast Eesti okupeerimist 17. juunil 1940. Juba samal päeval vangistati Aegna merekindluses võõra sõjaväe poolt patarei nr 1 komandör mereväe vanemleitnant J. Vendla. Kas seda tehti sellepärast, et see ülivõimas patareid oleks vastupanu korral olnud Punalaevastikule ületamatuks tõkkeks kallaletungil Tallinnale, või oli siin mingi muu põhjus, pole teada. Juba juuni lõpul 1940 vangistati Tallinnas asunud 10. pataljoni komandör kolonel Jaan Lepp, kes kadus jäljetult. Siin oli kahtlemata tegemist kätemaksuga, J. Lepp oli Vabadussõjas Soomusrongi nr 2 ülem ning seotud valitsusvastase ametiühingute kongressi 25 delegaadi mahalaskmisega Irboskas septembris 1919.

Juba kolmandal päeval pärast okupeerimist, s. o 20. juunil 1940, kui «1940. a revolutsioon» veel alanud ei olnud, vangistati Kaitseliidu Tartumaa maleva pealik kolonelleitnant Karl Soo.

Sõjavägede ülemjuhataja kindral J. Laidoner vangistati 19. juulil 1940 ja saadeti vahi all NSV Liitu. Sel ajal oli Eesti veel vormiliselt iseseisev ja iseseisva riigi kodanik saadeti vangina välismaale! Juba üksnes see fakt annab hinnangu nn 1940. a revolutsioonile!

Eesti ohvitseri vangistati ja õiendati nendega arveid nn tagasihaaravalt. Neid süüdistati tegudes, mida nad olid toime pannud Eesti Vabariigi teenistuses olles. Kindral J. Laidonerile andis kohtuväline erinõupidamine 25 aastat «за отторжение части территории СССР».

Eesti ohvitseride (sealhulgas ka kolonel Jaan Lepa) jälitamine ja karistamine oli kõige jõhkram rahvusvahelise õiguse rikkumine. Teatavasti oli Nõukogude Venemaa Tartu rahuga 2. veebr 1920 tunnistanud Eesti Vabariiki ja nüüd jälitati tema ohvitseri (ja mitte ainult neid) selle eest, et nad olid seda vabariiki kaitsnud. Eesti ohvitserid ei jõudnud teha midagi uue võimu vastu, kui neid juba likvideerima hakati. Kui nad seda alanud sõjas tegidki, siis oli see tingitud otseselt stalinliku režiimi vägivald-tegudest eesti rahva ja sealhulgas tema sõdurite kallal. Esimesena ja eriti alatult lõi ju stalinism!

Üheaegselt J. Laidoneriga vangistati

Kaitseliidu ülem kindralmajor Joh. Orasmaa, Sõjavägede staabiülem kindralmajor A. Jaakson, sõjaminister kindralleitnant N. Reek, kes samuti saadeti vangidena NSV Liitu. Varsti järgnesid neile Merejõudude juhataja kaptenmajor J. Santpank, merekindluste ülem mereväekapten K. Freimann, Sõjavägede ühendatud õppeasutiste ülem kolonel K. Laurits, sõjaväeringkondade ülemad kolonelid J. Junkur ja P. Asmus, Kuperjanovi partisanide pataljoni ülem kolonel E. Liibus jt.

2. septembril 1940 vangistati Kaitseliidu staabi ohvitser kol-ltn. Gustav Kasemets. 14. jaanuaril 1941 tabas sama saatus 2. pataljoni (Tartus) ülemat kol. V. Kohal't. Neid ohvitseri ei olnud Punaarmeele võetud.

Kuid varsti hakati vahistama ka neid, kes selle au osaliseks olid saanud: üksteise järel kadusid endine 1. Diviisi ülem kol. Paul Triik (22. Territoriaalkorpuse Tapal asuva 86. polgu ülem) sügisel 1940, van-ltn. Leho Naelapää endisest mereväest, leitnant Ants Sillar ja Evald Pirnimäe õhukaitsesuurüksiväest jt.

Kuid ka talvised sõdurid ei pääsenud stalinlikust kätemaksust. Nende puhul ei saanud olla juttu «vanadest pattudest», tagakiusamise põhjuseks oli lihtsalt isamaalise meelsuse avaldamine, rahulolematust toiduga jms.

Juba 16. juulil 1940 vangistati Haapsalus nooremseersant Karl Sinijärv, 11. septembril ajateenija Ed. Tahk Tapal, 23. septembril lennuväe ajateenija Aksel Vahter Piritä-Kosel, septembris ajateenija Jüri Siig Nõmmel, sügisel 1940 nooremseersant Joh. Karu Elvas, 13. detsembril ajateenija Hans Kriil Võrus, 23. detsembril aspirant Felix Niidre Tapal, 19. veebruaril 1941 veltveebel Osvald Sulp Tartus, 11. mail 1941 ajateenija Franz Aruksaar jne.

Siin on esitatud vaid nimed, mis allakirjutajale juhuslikult kätte on sattunud, tegelikult moodustavad need vaid jäämäe tipu. Asi vajab muidugi täpsemat uurimist.

Tuleb siiski nentida, et kuni 1941. aasta kevadsuveni oli Eesti sõjaväelaste tagakiusamine vaid n-õ käsitöö tasemel, siis muutus aga massiliseks.

6. juunist 12. juunini 1941 käsutati vanemaid Eesti ohvitseri Riiga sõjaväeringkonna staabi juurde. Osa nendest pidi saadetama õppima Nõukogude sõjaakadeemiasse, osa mitmesugustele täienduskursustele. Keegi ei osanud arvata, et sellega taheti tulevaste massiliste arreteerimiste eel Eesti väeosade juhte eemaldada, et ei oleks karta vastuhaku organiseerimist.

Riiga käsutati kindralid G. Jonson, H. Brede, A. Kasekamp, J. Kruus, H. Kau-

ler ja R. Tomberg. Nendest ainult R. Tomberg jäi 1941. aastal vangistamata (vangistati 1944. a) ja tuli hiljem Eestisse tagasi, teistest lasti H. Brede ja H. Kauler Norilskis maha, ülejäänud surid raske laagririžiimi tõttu.

Kolonelidest (polkovnikutest) käsutati Riiga K. Tuisk, G. Leets, E. Toffer, R. Krupp, V. Martmaa, V. Koht, J. Tamm, A. Tenno, V. Trossi, V. Külaots, A. Saueselg. Nendest ainult viimased kolm jäid arreteerimata. Majoritest läksid «kursustele» R. Riiberk, A. Nõmm, K. Tuvike ja A. Kudevita ning kaptenitest M. Nurk, V. Püss ja V. Murumaa. Kõik majorid ja kaptenid, keda «kursustele» käsutati, olid Kõrgema Sõjakooli diplomiga, Eesti sõjaväe intelligentid.

«Kursustele» saatmise eest suutsid varjuda ainult kolonel A. Lõhmus ja major F. Kurg.

Raskeima hoobi Eesti ohvitserkonnale andsid stalinistid 14. juunil 1941, s. o päeval, kui üle Eesti pandi toime tsiviilelanikkonna esimene massiküüditamine. Sel hirmsal päeval vangistati ühekorraga suvelaagri-dest Värskas (põhjalaager) ja Petseris (lõunalaager) 263 ohvitseri ning saadeti kaugesse Siberi vangilaagritesse, peamiselt polaarjoone taga asuvasse Norilskisse. Seal surid nad peaaegu kõik ebainimlikes tingimustes. Osa aga lasti Norilskis 1941. a sügisel-talvel maha, nende seas presidendi käsundusohvitser kolonel H. Grabbi, 3. Diviisi ja Tallinna Garnisoni ülem kindralmajor H. Brede, suurüksiväe inspektor kindralmajor H. Kauler, Pioneeripataljoni ülem kolonel J. Haljaste ja Ratsarügemendi ülem major F. Jänes.

Kokkuvõttes vangistati juunis 1941 üle 320 Eesti ohvitseri.

Eluga tuli tagasi 1950ndate aastate keskel nendest vaid 8–10 meest, nende hulgas kindral Laidoneri adjutant kapten E. Öunapuu, lennuväemajor E. Döring, kolonel O. Pajusson, kapten Tekkel Autotanki rügemendist, kapten H. Roots Sõjavägede Staabist, leitnant O. Uluots.

Sõja alguseks oli seega tehtud Eesti ohvitseride hulgas põhjalik puhastus stalinlike klassivõitluse reeglite kohaselt.

Märkigem, et juba 1940. a suvel sunniti erru minema 45 vanemat ohvitseri ning septembris 1940, kui formeeriti 22. Territoriaalkorpus, veel 206 ohvitseri. Ka errulastuist vangistati 1940/41 suur osa.

Seega ligi 40% (vähemalt 574) Eesti ohvitseridest kõrvaldati teenistusest ning nendest omakorda suurem osa represseeriti enne sõja algust.

Nii näiteks vangistati 14. juunil 1940 Tallinnas errulastud Viru-Järva sõjaväeringkonna ülem kolonel F. Pinka, kes

1941. a detsembris lasti maha Kirovi vanglas, ning samal päeval Võrus endine Võru-Petseri sõjaväeringkonna staabiülem kolonelleitnant P. Hanson, kes 1941. a talvel lasti maha Verhoturje vangilaagris Põhja-Uuralis.

Kuid see ei ole veel kõik. Juuli esimesel päeval 1941 lasti Tallinnas maha veel rida Eesti ohvitseri, nende hulgas endine 7. rügemendi ülem kolonel A. Laats, major F. Brede Sõjavägede Staabist, major H. Onni Harju sõjaväeringkonna staabist, major J. Kuutma Sõjavägede Ühendatud Õppeasutustest, kapten V. Kanits Pioneeripataljonist ja leitnant J. Järv Sõjavägede staabist. Lisaks neile mõrvati Tartu vanglas 8. juulil 1941 endine 2. Diviisi suurtükiväe ülem kolonel K. Mutso ja Ratsarügemendi ohvitser, tuntud püstolilaskur G. Padar.

Juba sõja ajal, juuli alguses, mõrvati Porhovi ümbruses sõjaväljal Eesti ohvitserid major J. Soe, kaptenid E. Stern ja A. Uudmäe ning leitnant K. Vilberg. Viimane oli laske-maailmameister ning Eesti sõjaväe ja rahva seas väga tuntud ja

hinnatud mees. Tema mõrvas polgukomissar Kovalenko. Mõrvateade levis kulutulena sõdurite hulgas ning mõjutas oluliselt nende käitumist lahingus.

On arusaadav, et see, mida rahvavaenulik stalinistlik režiim tegi 1940/41. aastal meie rahvale ja sealhulgas tema sõdureile, pidi mõjutama ja mõjutaski nende käitumist alanud sõjas. Eesti rahva vaenulik hoiak sakslastesse oli üldtuntud, kuid sakslaste ilbe käitumine ning meie rahva rõhumine minevikus ei olnud võrreldav sellega, mida stalinism oli suutnud teha ainult ühe aastaga. See lihtsalt sundis meie sõdureid end kergesti sakslastele vangi andma ja isegi nende poole üle jooksma.

1941. a suvel lahingutes sattus nii või teisti sakslaste poolele üle 4500 eestlasest 22. Territoriaalkorpuse sõduri-ohvitseri. (Eesti sõjaväelasi oli selles korpuses lahingute alguses üldse 5600.) Tuleb märkida, et enamik eestlasi sattus sakslaste kätte juba võitluse esimestel päevadel.

Praegu on allakirjutanu käsutuses and-

Eesti kaadriohvitseride saatus aastail 1940—1944

Aukraad Eesti sõjaväes	Stalinismi poolt 1940—41 represseeritud		Olid sõjas lõpuni Nõukogude poolel		Olid sõjas Nõu- kogude vastu		Kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%
Kindral	15	83,3	1	5,6	2	11,1	18	100,0
Kolonel	30	54,5	10	18,2	15	27,3	55	100,0
Kolonelleitnant	34	44,1	12	15,6	31	40,3	77	100,0
Major	48	29,5	25	15,3	90	55,2	163	100,0
Kapten	61	20,5	67	22,6	169	56,9	297	100,0
Leitnant	32	11,2	19	6,6	236	82,2	287	100,0
Nooremleitnant	10	11,4	1	1,1	77	87,5	88	100,0
Kokku	230	23,4	135	13,7	620	62,9	985	100,0

Arvates juurde 64 saksa poolele sattunud ohvitseri, kelle aukraad teadmata

	230	21,9	135	12,9	684	65,2	1049	100,0
--	-----	------	-----	------	-----	------	------	-------

med 1049 Eesti kaadriohvitseri saatus kohta aastail 1940—1944.

Nagu tabelist näha võib, ei ole seal esindatud kaugelki mitte kõik Eesti ohvitserid, kes olid teenistuses Eesti Vabariigi lõpul (detsembris 1939). Tabelis on ainult need, kelle saatus on senini suudetud nimeliselt kindlaks teha. Represseeritud ohvitseri oli ju üle 300, tabelis on esindatud neist ainult 230. Sama käib ka teistsuguse saatusesega ohvitseride kohta. Asi on selles, et iga nimi tuli allakirjutanal üksikult kindlaks teha, mis polnud sugugi kerge. See töö jätkub ka edaspidi. Sellest hoolimata on tabelis esindatud ohvitseride arv küllalt esinduslik

(70,6% nende üldarvust), et anda nende saatusesest tõepärane pilt.

Tabeli nõrgemaks osaks on suhteliselt vähene nooremleitnantide ja leitnantide esindatus, sest neid mainitakse kirjanduses ja ajakirjanduses vähem kui vanemohvitseri, ning kui ka mainitakse, ei ole alati võimalik kindlaks teha, kas nad olid kaadri- või reservohvitserid. Oleme võtnud neid tabelisse ainult siis, kui suutsime vääramatult kindlaks teha nende kuuluvuse kaadriohvitseride hulka. Sellest hoolimata peaks tabel andma tõepärase ülevaate Eesti kaadriohvitseridest Teises maailmasõjas, sest ta esindab ikkagi nende väga suurt kogumit (üle $\frac{2}{3}$).

Tabelist nähtub absoluutse selgusega, et mida kõrgemas aukraadis ohvitser oli, seda kindlam oli tema represseerimine stalinliku režiimi poolt. Kindralid vangistati faktiliselt kõik ja kolonellid üle poolte. Kuid ka majoritest vangistati ligi kolmandik ja kaptenitest viiendik.

Ägeda tagakiusamise alla langesid väeosade komandörid alates ülemjuhatajast kuni pataljoni ja suurtükiväegruppide komandörideni.

Eesti sõjaväes oli niisuguseid komandöre 1939. a lõpul 69, kellest 65 saatus aastail 1940—1944 on teada. Nende saatus oli järgmine:

üldarv	65	100,0%
represseeriti	41	63,1%
sõjas Nõukogude poolel	6	9,2%
sõjas Nõukogude vastu	18	27,7%

Raskeid kaotusi kandsid ka Eesti sõjaväe staabiohvitserid (Sõjavägede Staap, diviiside staabid ja sõjaväeringkondade staabid). Nende saatus kujunes järgmiseks:

üldarv	92	100,0%
represseeriti	52	56,5%
sõjas nõukogude poolel	8	8,7%
sõjas nõukogude vastu	32	34,8%

Eelneva alusel tuleb teha järeldus, et meie rahva verivaenlane — stalinism — alustas Eesti ohvitseride tagakiusamisel eeskätt juhtivatest jõududest: kõrgema aukraadiga ohvitseridest, staabiohvitseridest ja väeosade komandöridest. Represseerimine lähtus seega täiesti kindlatest põhimõtetest.

Arvatavasti peeti samadest põhimõtetest kinni ka teatud spetsialistide osas. Näiteks represseeriti faktiliselt kõik Pioneeripataljoni

juhtivad ohvitserid — pataljoniülema kolonel J. Haljaste, adjutant kapten V. Kanits ning viis kompaniülema (gaasikompanii ülema kapten S. Urbla kohta andmed puuduvad).

Eesti suurtükiväe üksustes oli üks eriline spetsialistide liik — suurtükitehnikud. Neid oli rahuagekse sõjaväes üldse ainult 8. Nendest represseeriti 5, sõjas saksa poolel oli 1 ja teadmata saatusega 2. Need ohvitserid olid kõik kapteni aukraadis. Kas oli ka nende osas tegemist kindla suunitlusega, pole võimalik päris kindlasti öelda, kuid võrreldes üldise kaptenite represseerimise protsendiga, ei saa seda võimalust välistada. Suurtükitehnikud olid ju väga tähtsad spetsialistid.

Juhtivatest suurtükiväe ohvitseridest (patariülema ja kõrgemad), kelle saatus on teada (81), represseeriti 1940/41. a 29 ehk 35,8%. See on tunduvalt rohkem kui sõjaväes tervikuna.

Julm stalinism hävitas esmajoones Eesti juhtivaid ohvitserid ja Eesti sõjaväe intelligentsi. Nooremates aukraadides ohvitserid represseeriti suhteliselt vähem. Sellepärast on arusaadav, et kui sõja algusega 22. juunil 1941 avanes võimalus eesti rahva hävitajaile vastu astuda, siis tegid seda esmajoones nooremates aukraadides ohvitserid. See tõi sõjas Punaarmeele hulganisti meeleheitlikke vaenlasi, kelle vastupanu murdmine 1944. aastal nõudis palju verd. Nende eestlastest ohvitseride kohta teatakse siin Eestis veel väga vähe, kuid on selge, et ka neid ei või enam maha vaikida. Nende seas olnud vähesed sõjakurjategijad peavad saama teenitud objektiivse hukkamõistu, kuid ka need eesti ohvitserid, kes vapralt võitlesid ülekaaluka ja tugeva vastasega, kuigi nn valel poolel, vajavad õiglasemat hinnangut. Kuid see on juba teine teema, mis nõuab omaette uurimist.

VAATENURK

ANDRES HERKEL
Konfutsius Eestis

Konfutsius. Vesteid ja vestlusi. Vanahiina keelest tlk ja kommenteerinud Linnart Mäll. «Eesti Raamat», Tallinn, 1988. 336 lk.

Ajas ja ruumis kaugete kultuuride vahendamisel on oluline valida nimelt seda, mis meie olevikuprobleemidega hästi haakub, me nüüdisseisundit uudelt mõtestada aitab ning senistest kivinenud mõtlemismallidest erineb. Vaid sedakaudu, meie endi arengut tagant tõugates, saavad võõrad ja kauged kultuurid meile omaks ning muutuvad meie kultuuriidentsuse vajalikuks osaks.

Konfutsiuse valimiku ilmumine 1988. a Eestis on ses mõttes igati asjakohane ja õnnestunud. Mis võiks olla meile aktuaalsem kui poliitiline eetika: «edutat sirgeid / kõrvaldada kõvera / rahvas kuuletub / edutat kõvera / kõrvaldada sirgeid / rahvas ei kuuletub» (II, 19., vt ka XII, 22.). Või teisel: «juhid rahvast valitsusega / tasandada karistusega / tema põikab häbitult kõrvale / juhid rahvast välega / tasandada kommetega / tema võtab häbelikult eeskuju» (II, 3.). Eks ole ju me rahvas selgesti teadvustanud, kuidas pool sajandit piitsa ja präänikut võõra võimu all aina allakäiku ning kibestumist on põhjustanud. Ka nn usalduskriis johtub eeskätt sellest, et võimumeestel loomupärane (valitsemis) vägi (*de*) puudub, valitsema on harjutud mitte sisemisele väele, vaid väljastpoolt dirigeeritud terroriaparaadile toetudes. Piisab, kui see aparaat oma haaret veidigi lõdvendab ja otsekohe saab marionettide abitus ning peataolek kõigile nähtavaks.

Niisugune on mu meelest Konfutsiuse esimene, kõige silmahakkavam haakumine meie olusuhetega. Muidugi võib väita, et sarnase ja haakuva kõrval on tohutult palju lahkuminevat — Konfutsiuse-aegne (VI—V saj e. Kr) Hiina on midagi sootuks teistsugust kui nüüdne Eesti. Mõnede poliitiliste ideaalide osas on seisukohad päris vastupidised. Etniliselt üsna homogeenses Hiinas väärtustas Konfutsius tugevat kesk võimu, meie taotluseks on iseolemine ning sõltumatus kesk- või täpsemini, võõrvõimust. Samuti on eetikas Hiinas alati seostatud rituaalsete ja tseremoniaalsete toimingute väga täpse täitmise, meil on kõigele sellele (vist teenimatultki) vähe tähelepanu pööratud. Ometi on säärased erisused pigem situatiivset laadi kui sisulist. Mõistuspärane kulgemine

ja sirgemeelne humanism on sootuks sügavamad mis tahes pealispindseist erinevustest ja loomuldast nii Idas kui Läänes, nii kauges vanaajas kui tänapäeval. Muide, Konfutsiuse «Lunyu» on üks vanimaid tekste üldse (kui mitte kõige vanem), kus mitmes seoses sõnastatakse kõlbla käitumise univerversaalreegel: «Mida ei taha/ inimesed teevad mulle / seda tahan/ mina ei tee inimestele» (V, 12.), «mida ei soovi endale/ seda ära tee teistele» (XII, 2., XV, 24.).

Mäletan, kuidas üks kolleeg kunagi hiina õpetustest kõneldes väitis, et psühholoogia jaoks on huvipakkuvad eeskätt taoism ja chan-budism, konfutsianism seevastu pidavat piirduma vaid normatiivse eetikaga. Peatumata pikemalt sellel, kas ja kui võrd Konfutsius ise konfutsianist oligi (dogmad kujunesid ju hilisemas traditsioonis), tahaksin «Lunyu» tuginedes rõhutada suure hiinlase psühholoogilist sisu ning psühholoogilise ja eetilise alge tegelikku lahutamatumust ta õpetuses.

Kõigepealt on Konfutsius terav psühholoog tänu oma personoloogilisele lähenemisele. Konfutsiuse ja ka hilisema konfutsianistliku personoloogia erijooneks on mütoloozilistele tegelastele konkreetse ajaloolise sisu andmine. Vastavalt on tähtsamaid mütoloozilisi persoone tagantjärele kujutatud valitsejainana, vähemtähtsaid ametnikena. Kuid personoloogia ei piirdu üksnes sellega. Pole liialdus väita, et personoloogiline klassifikatsioon on Konfutsiuse teksti põhitegel. Klassifitseerimine toimub nii horisontaalselt (nt XVII, 8.: «nimikukust armastab/ õppida ei armasta/ tema läheb raisku nõmedaks/ teadmisi armastab/ õppida ei armasta/ tema läheb raisku sihituks/ avameelsust armastab/ õppida ei armasta/ tema läheb raisku mässajaks/ sirgust armastab/ õppida ei armasta/ tema läheb raisku jämedaks/ mehisust armastab/ õppida ei armasta/ tema läheb raisku korratuks/ kindlameelsust armastab/ õppida ei armasta/ tema läheb raisku sõgedaks») kui vertikaalselt, kõbelispsühholoogilisse hierarhiasse seadvalt (nt XVI, 8.: «õilsal on kolm aukartust/ aukartus taevatahte ees/ aukartus suurte inimeste ees/ aukartus õndsate õpetuse ees/ lihtnimene/ ei tunne taevatahet/ on aukartuseta/ süüdistab suuri inimesi/ mõnitab õndsate sõnu»). Vertikaalse personoloogia põhitüüpideks on Konfutsiusel lihtnimene (*xiaoren*), õilis (*junzi*) ja õnnis (*shengren*). Viimane neist

on ideaal, mida Õpetaja ise peab üldiselt saavutamatuks. Omaette personaloogia moodustavad Konfutsiuse õpilased: Yan Hui, Zhong You, Duanmu Zi jt on vaadeldavad konkretiseeritud inimtüüpidega. Mõneti on nad kõrvutatavad Buddha õpilastega, budistlikus mütolooias ent on vaimsete võimete taseme erinevused (vertikaalne klassifikatsioon) persooniti selgemini välja toodud. Huvitav on siinkohal märkida, et budismi hiinastumisel, kui kohtusid hiina (konfutsianistlik) hierarhiline traditsioon ja vaimse arengu taseme erinevusi rõhutav india (mahaajaana) budism, kujunes uus, chan-budistlik õpetus, mis — paradoksaalne küll — kuulutas nn äkilist virgumist ning pühendas väga vähe tähelepanu igasugustele hierarhiatele.

Arenenud personaloogiaga õpetused eeldavad üldjuhul ka teatud psühhoteraapilist ehk meelega paranduslikku aspekti. Konfutsiuses on see olemas, kuigi mitte nii selgelt kui budismis. Nagu paljudes iidsetes õpetustes on Konfutsiuse ideaaliks tasakaalu loomine inimese sise- ja välisilma (mikro- ja makrokosmose) vahel, sõna ja teo ühtsuse saavutamine. Tema eetika on seega suunatud lõhestatuse ületamisele. Et inimeses endas ja tema ümber oleks kulg (*dao*), selleks peab igaüks täitma kohustusi, mis tulenevad tema asendist hierarhias (vt XIII, 3. ning kommentaari selle juurde).

Lisaks personaloogiase sisaldab Konfutsiuse tekst oluliselt sotsiaalpsühholoogilist ideestikku. Nõnda on see, mida ülalpool nimetasin poliitiliseks eetikaks, interpreteeritav juhtimispsühholoogilisestki vaatepunktist. Retsept kõveraid kõrvaldada ja sirgeid edutada on lihtne küll, ent kaasaegsed juhtimispsühholoogia teooriad pole oma raskepärasuses sageli selle peale tulnud. Need teooriad keskenduvad enamasti sellele, kas juhi stiil on autoritaarne või demokraatlik, kas ta mõju on emotsionaalset või instrumentaalset laadi ning kas juhiks olemine iseenest on situatiivne või universaalne. Konfutsiuse jaoks on see kõik teisejärguline teema, peatähtis on valitseja sisemine vägi (*de*), inimlikkus (*ren*), sirgemeelsus (*zhong*), kombed (*li*), kultuur (*wen*) jms. Lääne teoreetikutele on millegi sarnaseni jõudnud ehk vaid sellised teravalt sotsiaalkriitilised mehed nagu Fromm ja Riesman. Nende järgi jagunevad juhid konjunktuurlasteks ning sisemistest veendumustest ja eetikast juhindujateks; et loomult agressiivne massikultuur ja massiteave suruvad alla inimese omalगतust, on sõltumatuid, endastsuunatud juhte armetult vähe. Valdav enamus mulle teadaolevaist teooriaist on utilitaarsed, eetilist mõõdet mittearvestavad. Kui me aga siin (lääne malle üha enam ja enam üle võttes)

eetilist ja psühholoogilist jätkuvalt lahutada tahame, satume umbteele, kus senine toores ja avalik inimestega manipuleerimine asendatakse rafineeritud ja salaliku äralollitamisega.

Kui Konfutsiuses küsitakse, kuidas valitsusajaks ajada, vastab ta: «ohtralt toitu/ ohtralt relvi/ avameelsust» (XII, 7.). Kui küsitakse, millest võib hädakorral loobuda, kõlab vastus: «loobu relvadest». Suure kitsikuse puhul peab Õpetaja võimalikuks loobuda toidustki, kuid mitte mingil tingimisel avameelsusest. Selles riigis; kus meie elame, on ikka olnud ohtralt vaid relvi, seevastu napilt toitu ning avameelsust üldse mitte. Sestap tundub mulle mis tahes ilusate juhtimisteoriate rakendamine mõttetu senikaua, kuni me pole omaks võtnud Konfutsiuse-tüüpi radikaalset eetikat.

Tuleb rõhutada, et Konfutsiuse eetika on psühholoogiline sedavõrd, kuivõrd kõlbelised ideaalid saavad omada tähendust vaid konkreetse psüühilises tegevuses. Kui süsteem on deformeerunud («riigis ei ole kulgu») ning kõrged kõlbelised ideaalid ei ole rakendatavad, peab õilis inimene ühiskondlikust elust tagasi tõmbuma: «tõesti õilis/ on Qu Boyu/ riigis on kulgu/ tema on teenistus/ riigis ei ole kulgu/ tema paneb raamatud kokku/ peidab põue» (XV, 7.). Samas pole Konfutsiuses õilsa ja mitteõilsa vahel vahetegemine jäigalt ühene. Õiliski võib eksida, peatähtis on ehk see, et vastandina lihtinimesele suudab ta oma vigadest õppida. Nii on «Lunyus» Konfutsiuse õpilase suu läbi öeldud: «Õilsa vead/ on kui päikese ja kuu varjutused/ tema teeb vea/ inimesed saavad seda näha/ tema parandab end/ inimesed saavad seda vaadata» (XIX, 21.).

Olgem siis meiega õilsad — nii need, kes ka rasketel aegadel sirged on jaksanud olla, kui needki, kel sirgekssaamine ja oma vigade tunnistamine alles ees seisab. Konfutsius on Eestis. Ja kui me juba oleme oma pilgud nii himuralt pööranud kaasaegse Hiina majanduslike ümberkorralduste poole, siis ärgem hetkekski unustagem selle maa sajanditevanust kultuurikihti. Konfutsiuse traditsioon pole ju Hiinas kunagi katkenud. See tõsiasi võib pealiskaudse pilguga erimajandustsooni teoreetikuile ehk vähetahtis paista, kuid andkem aru: tõsiseid uuenudusi ei saa rajada pooltõdedele ja häda-kompromissidele.

Konfutsius, nagu Mahatma Gandhigi, õpetab meile kompromissitut eetikat ja see eetika saab ennekõike alguse kompromissituist nõudmistest iseenda suhtes.

Konfutsius õpetab meile ka naasmist (ent mitte mehhaanilist tagasipöördumist) Muistsusesse. Pole kahtlust, et hetkel on meie

rahvale selleks Muistsuseks tõeline omariiklus, mis välistab ühe partei võimumonopoli ning mis ei luba rahvast ja rahvusmeelt jalge alla tallanud erakonnal trikolooriga tsirkust teha.

Esitatu on Konfutsiuse tekstivalimiku üks võimalik interpretatsioon, mis lähtub psühholoogiast ning Eesti olusuhetest — see on asjadest, mida siinkirjutaja arvab mõnevõrra tundvat. Aga kahtlemata väärib «Vesteid ja vestlusi» märksa sügavamalt ja akadeemilisemat käsitelu ning seda vähemalt kahes plaanis: — Konfutsiuse raamatu ning tõlkija-poolse kommentaariumi osa meie Hiina-pildi kujundamisel;

— struktuuriline lähenemine hiina klassikalistele tekstidele ning Linnart Mälli skeemtekstis tõlge kui spetsiifiline sino- loogia- ja semiootikaalane saavutus.

PEETER KÜNSTLER

Uksekell helises:
ukse taga oli jõgi.

Aime Hansen. kalade kuninga maa. «Eesti Raamat», Tallinn, 1988, 88 lk.

Et naise läbi on teoks saanud mitte eriti naiselik raamat, see on meie kandis üsnagi sündmusemaiguline uudis. Aga see sündmus ei saa olla kuigi tähenduslik, sest puudub vastav situatsioon. Aime Hansen on loonud luuleruumi, mis pole eriti ihusõbralik ja reedab detailides dekadentsi. Miniatuurides (lk 28—34) kasutatakse lausa fantasma- gooriaid. Need pole aga eesmärgiks oma- ette, vaid just nagu seiraksid «maagilise teatri» (lk 24—34) hõõguvat «fosfortõbe». Avaluuletus jälle annab pildi põhjamaise Olümpose jalamilt, mille peale iga lugeja aimab, et jumalad ei naudi siin üldse mitte nektarit, vaid pigem äärmuseni kontsentreeritud alkoholi. Igavese jõe kujund viimases tsükli («paat jõel», lk 54—84), mis lõpeb ju reaga «igavene õitsemine», ei vaja sele- tamist, ka mitte esitsükli («lorenzo on tulnud minuga mängima», lk 6—22) karnevali- mäng. Tsükkel «nõid» näib luulemina enese- modelleeringute reana, milles kõige enam torkab silma tublisti teisenenud libahundi motiiv (lk 36—43). Tsükkel «ratas» pöördub jällegi ootamatult konkreetset euroopaliku kultuuriidee poole üleelatud sõdade taustal (lk 46—51). Kui siis lehitsemine lõpetada ja uurida kogu selle osade tegelikus järjes- tuses, tekib mulje, et tahetakse olla ühtaegu hämarapärane ja intellektuaalne, mille nahka kipub minema originaalsus ja vahenditus.

Ei, mõtteluulet siiski ei pakuta, sest nii-

sugusena näib terviku sidusus väga pinnaline ja annab naiivseid ning ebahuvitavaid tõl- gendusi, samas kui luule ise on ometi miskit- moodi põnev. Tõsi, üldisemas vaates tekib küll mingi esteetiline pinge esialgse mängu ja raamatut lõpetava maheda deklaratiivsuse vahel, kuid see on ennekõike vaid lõpuridade teene ega ava raamatu tõmbe- ja tõukejõude.

Lugeja lihtsalt taipab mitmesuguseid seisundeid ja aimab samas oma küllaltki suurt (vältimatut?) rolli. Ta võib seda mõista osalemisena ütlemata jätmise poetikale tuginevas etenduses (à la «ja ei juhtunud midagi») või teatud laadi filmide vaatamise kogemusest — sest kui film on kirjandust nii väga mõjutanud, miks ei tohiks mõjutatud olla ka lugeja? Nõnda kukuks kõik siiski liiga äärmuslikult välja. Aga teisalt, tajudes seisundite varieerumist, ei taju nende lõpliku piiritletud terviku mõttes. Tähelepanu kes- kendub (liigselt?) pooltoonidele, detailidele: ihuvaenulikkus, dekadentlik butafooria; plaa- tina, kuld, hõbe, vask, elavhõbe, kivi, (hõõ- guv) klaas, peegel; intensiivsed värvid ja lõhnade puudumine; vihjed jüngriks olemi- sele, valgustatusele; surm ja uni; on tunda askeetlikkuse hõngu ja sellega kummalises kooskõlas õhkrõna erootikavirvet; kõrvetav kuumus ja tarretav külm; geomeetriselised kujundid ja ajutine kahemõõtmelisu ruumi kontrastina. Oma koht on sümbolitel, ent see tasand on traditsionaalne, mitte üks raas tundmatusse minek. Üleüldse tunnen luge- des iga hetk (nimelt detailide esiletõukivuse tõttu), et kohtan midagi varemloetut, -koge- tut, lausa eklektilist või õpilaslikku ega pane seda miskipärast pahaks, ei ärritu. Kuna ma saatuse tahtel olen just äsja põhjaliku- malt lugenud Mati Undi publitsistikat, pean tsiteerima: «Asja üldine struktuur aga kordab minu vana nägemust maastikust, mis avaneb, kui teha lahti mõni korteri siseuks: otse läve taga loksab meri ja karjuvad kajakad. Niisuguseid ootamatuid sattumisi esineb ka Kafkal ja Ristikivil, ühes Bradbury jutus, /- - -/ ka Andres Ehini luuletuskogu peal- kiri «Uks legendikul», samuti Kalju Kiisa film «Hullumeelsus» /- - -/. Seda enam on tegemist arhetüüpse hetkega, valguse sisse- tulekuga pimeduses, veidi ehk sürrealistlikult nihutatud kujul (hotelli numbritoa asemel meri). Kujund on klassikaline, konkreetne pilt minu isiklikest mälestustest» (Teose sünd. Tln, 1976, lk 319). Tsiteerin ka annotatsiooni: «Käesoleva luulekogu autor jätkab oma teekonda läbi maailma, selle maailma tundmaõppimist ja oma kogemuste ning tajumuste visualiseerimist sõnade läbi.» Ning lõppude lõpuks on lk 27 luuletus, mis algab sõnadega: «Uksekell helises: /ukse taga oli jõgi...» ja lõpeb nii: «Mulle meeldib

see mäng väga/ ja ma ei vaja praegu midagi muud./Pitseerisin oma korteri ukse.» Mulle tundub, et see on tervet raamatut hõlmav kujund.

Nõnda siis: on sümboleid, sürrealistlikku, groteskile rajatud ekspressiivsust, ka midagi juugendlikku, impressionistlikku, romantilist. Nagu sajandi algus, kas pole? Vormi poolel on asi muidugi hoopis teise näoga, domineerib ju minimalistlik, varieeruvatele kordustele rajatud vabavärs, ajuti suisa proosa, kusjuures pole püütud keelenüansside peene eritluse, vaid ikka üsna selgejoonelise visuaalseerimise poole, nagu seda annotatsiooni kinnitab. Ega ma nii hull ei olegi, et hakkaksin väitma, nagu ei kuuluks see luule meie aega — vastupidi, isegi väga kuulub. Aime Hanseni värssides tundub peituvat terve mosaik kõigest noorema luule varjundeist ja vähemalt sama palju on neid seal ka puudu. Peeter Puide ütles kusagil, et selle kirjanikud on jäänud kinni sajandi alguse avastuste juurde, aga see oli ennatlikult öeldud. Ilmselt hingas ta selle lause õhuga sisse. Pöördumised muidugi toimuvad, sest too aeg on meie jaoks väga tähenduslik, ent meie ja selle aja vahel laiub surm, häving. Nii nagu pole meie jaoks heaoluühiskonda, pole ka mingit uut enesekindlust. A. Hansen väljendub selles suunas kuidagi eriti selgelt tsükli «ratas». Mitte ainumas eesti luuletaja pole sellest «kompleksist» mööda hiilinud, kuigi sellest üle saada on vist auasi.

Ma dramatiseerisin üle. Etem on lasta end kanda jõel, aduda peegeldusi ja ütelda üsna loiult midagi sellelaadset nagu: A. Hanseni raamatus kohtab mitte eriti avameelset lüürlisust, intiimsest kogemusest on tahetud luua abstraktse võitu kujundeid, struktuure, mille konkretiseerimine jääb lugeja hooleks. Ei saa eitada suhtelist keelemonotoonsust ja rabadust, nagu ka seda mitte, et kontaktid sõlmuvad, pealegi üsna ladusasti. Taoline stiil on küll kaotanud oma esialgse võimukuse, kuid suudab tekitada pinget ja põnevust, kui kõnematkse näiteks pisut rõhutatud üksinduses (võib-olla tähte valgel).

P.S. Kui väikeste algustähtedega pealkirjad ei olnud muud kui vaid kunstniku kapriis (kuigi meenub ka 20ndate aastate Pariis), siis palun järgimise pärast vabandust.

KALEV KESKÜLA Vaikelu väikses Eesti linnas

Aivo Lõhmus. Alla orgu ja üle jõe. Romaan aastast 1984. «Eesti Raamat», Tallinn, 1988. 174 lk.

Aeg, milles elab Aivo Lõhmuse romaani-ilm on tänaseks otsa saanud. Seda aega ei ole enam. Igatahes pole tõi annotatsioonis öeldu, et teose tegelased elavad «tänapäeva Tartus», sest Orwelli-aasta 1984 ei ole ometigi tänapäev, sellest ajast lahutab meid aegade veelahe, ajalooline või vähemasti vaimline murrang. Tunnistagem — olukord ja kombed on muutunud ja küllap ka meie koos nendega. Seega on meil käsitletava teose näol tegemist läbinisti ajaloolise romaaniga, mis hilismineviku, nn stagnatsiooniperioodi vaimu kujutamise kõrval nopib niidikesi ka ajalookanga kaugematest kihtidest. (Allakirjutanu arvestab võimalusega, et vahest tuleb tal oma sõnad peagi tagasi võtta, aga eks see käi siinmail viljeldava ajaloo harjumuste hulka.)

«Alla orgu...» on Tartu-romaan ja see on mitmetigi tähtis. On ju viimasel (1984. aasta järgsel) ajal hakatud taas kõnelema Tartu vaimust, räägitud Tartust kui vabalinnast, kui eluviisist, kui substantsist, kui... millest aga soovite. Ning eesrindlikud institutsioonid ja moraalsed jõud on tõstnud tema kaitseks häält, võtnud vastu deklaratsioone, resolutsioone ja petitsoone. Võideldes Tartu tuleviku eest on meil nüüd eriti huvitav tutvuda inimliku dokumendiga tema viletsusajast, milles ta veel hiljuti elas, aga millesse ta enam jääda ei või.

Asudes nüüd romaani ümbert romaani sisse, meenub mulle ühe Tartu kriitiku süüdistus kõigi eesti elusate prosaistide vastu, et nende autorikujund olevat väga mannetu. Et seda maskeerida või õigustada, valivat kavalamad neist poolearuliselt peategelasi. Tuleb tunnistada, et ega Lõhmusegi teose keskne tegelaskuju (ehk «kirjanduslik kangelane» nagu kodumaine kirjandusteadus kah kasutanud) ajaloolane Hardo eriti huvitav ega liikuva mõistusega inimene ole. Keerukama autorikujundiga eesti proosani ei kipu ta lagi küündima («... Undi «Kuuvarjutus» tundus talle igavese jampsimisena, ...», lk 101) ja mis puutub tema loova vaimu ulatusse, siis selles suhtes ei nõustu Tartu haritlased teda vist oma tüüpiliseks esindajaks pidama.

Paraku pole autor oma kangelase varjust suuremat välja astunud ja on jätnud kogu loo esitamise tegelase teadvuse voolu, üpris heitlikult võnkleva ahta ojakese peegeldada, mis ettearvatud voolusängist kõrvale põigata

ei suuda. Ja polegi siis imestada, et aja, ruumi ja ajaloo rikkus kõiges oma mitmemõtte-
lisuses tollest peeglist kätte ei paista. Se-
sed, mis Hardo teadvusest esile kerkivad,
pole siinkirjutaja jaoks eriti huvitavad. Ro-
maani esimene peatükk, mis pakub sõna
otseses mõttes ülevaate Tartu linnast, mõjub
kohati koduloolise teatmiku või turismi-
brošüürina. (Nagu Heino Kiige Tartu-
romaan «Mind armastab jaapanlanna» loet-
leb käesolevki teos linna huviväärsuste hulgas
ka luuletaja Hando Runnelit, keda Tartu
tänavatel või raamatukogus kohata võib.
See on tõsi. Kui siinkirjutaja viimati Tartus
käis, nägi ta Hando Runnelit koguni kaks
korda.) Vahel on paberile sattunud sund-
kujundite mõttejooks, vahel jääb mõni seos
hämärapäraseks. Kõige viletsam lugu on aga
see, et kõigi nende peategelase peas keer-
levate mõttejuppide mõte jääb teose kui
terviku seisukohalt segaseks, kõieks sõlmi-
mata. Oluline (teadvuse süvakihtides peab
leiduma ju ka olemuslikku) ei tõuse tarvi-
likult tähtsaks, ei kasva eluliseks alusmü-
riks, millelt lähtudes saaks Hardo käitumist
mõtestada ja hinnata. Reljeefsemalt peaksid
silma lõikuma ka kaugemast ajaloost pärit
episoodid ja kujutuspildid. Romaanis ei seon-
du nad kuigivõrd omavahel ega ka «kaas-
aegses» kihistuses toimuvaga. Nii kipuvad nad
hajuma ja ununema ning oodatavat suges-
tiivsust (vrd K. Ristikivi «Lohe hambad»)
ei sünni.

1984. aasta Tartus valitsenud ühiskond-
likest oludest ei saa me Aivo Lõhmuse
romaanist suurt midagi teada. Me ei tea, mil-
lise ühiskonnakorraga on tegemist või missu-
gune partei või hunta on parajasti võimul.
Võiks muidugi hinnanguliselt nentida, et G.
Orwelli sama aastat käsitlev romaan annab
äärmiselt tabava pildi totalitaarse süsteemi
olemusest ja toimimisest, kuid tunnistagem ka,
et autorite töötõingimused polnud võrdsed. Or-
well kirjutas oma teose väljaspool iseenda loo-
dud aega ja ruumi, turvalistes oludes, mida
Lõhmuse kohta öelda ei saa. Kui ühiskondlik
elu on ühes romaanis jõe ja teises olematu,
siis sarnane on ometi selle vastukaal — pri-
vaatelu, mille sisuks on armastus. See ongi see
valguskiir pimedusriigis ja maise mäslemise
ainus otstarve. Selge, et Orwelli kirjutatud
kollektiivriigis on armastus puhtisikliku
nähtusena taunitud kui ebamoraalne ja per-
versne, kuid midagi sarnast võib oletada ka
tollaste Tartu olude kohta, kui Lõhmuse
peategelane oma tunnet eritledes kardab,
et «miski ei ole siin päris normaalne» (lk 99).

Armuvahekorra kirjeldamine on Aivo
Lõhmuse romaanis kahtlemata tähtsaim, läbi-
vaim ja suurima sisendusjõuga kihistis. «Alla
orgu...» on niisiis ajaloolis-erootiline ro-

maan. Ja ei saa jätta tunnistamata, et armu-
elu kujutamisel on ta eesti kirjanduse maasti-
kul mõneti uusi sihte ja silmapiire avav isegi
pärast Heino Kiige Tartu- ja armastus-
romaan. See võrdlus ei ole siiski mitte päris
juhulik ja vulgaarne, mulle näib nende
erootikakäsitus üsna sarnane, nimelt pateet-
tiline. Siinkirjutaja tunnistab, et kujutatu on
kahtlemata ilus ning omab õpetlikke ja üles-
ehitavaid väärtusi, kuid mõnab samas, et see
ei vasta päriselt tema tundetüübile ja esteet-
tilisele maitsele. Määratu andumus ilma vähi-
mgi eneseirooniata on mulle veidi võõrastav,
aga eks see ole muidugi minu viga.
Võib-olla on romaan autor püüdnud luua
armastuse mõttekujutuslikku absoluuti, töö-
tanud ideaalmassidega, kaaluvihtide kulumist
arvestamata. Armastus on õigupoolest ainus
valdkond, milles ilmneb Hardo andekus,
ühtesaamises hakkavad tema hing ja ihu
ometi kord helisema. Paraku on ajaloolase
Hardo vaim nii passiivne, et kurjale kiusajale,
naissaatanaast bioloogiaoõpetajale, ei ole ter-
mast mingit vastast — mees ei saa isegi aru,
kas oli või ei olnud või vahest oli siiski. Kõr-
dan, et armsas lugejas ei ärata erilist huvi ega
kaastunnet ka paks ühiskonnateadlane Jaak,
kelle tema õel naine rikkama mehe pärast
maha jätab. See lugu on nii labane, et kui
sellist veel elus juhtubki, ei kõlba see ometi
kirjandusse.

Ma ei usu, et Aivo Lõhmus ei teaks, mida
ta teeb. Kindlasti on elukujutuse ahtus ja
rõhutatud igapäivus ning läbilõikeinimesest
peategelane taotluslik. «Alla orgu...» on
kahtlemata stiilühtne, silmapaistva kirjan-
dusliku kultuuri ja oskusega kirjutatud raa-
mat ning kindlasti on tal vooorus, mis siinses
kirjatükis nägemata. Vahest sündis siinkirju-
taja kriitiline paatos kurbusest, et vastses
Tartu-romaanis on kunagist Emajõe Ateenat
kujutatud Põhjamaa külma talve unustatud
üksildase Eesti linnana, kõleda maailma
ühe kõleda paigana, kuhu lapski sündida ei
taha. Võib-olla kõneleb minus arutu nostal-
gia, aga midagi hingesoojendavat ja vaimus-
tavatki peaks seal ju siiski leiduma...

ANDRES HEINAPUU Taidluseestlus

Põrp! Toim. T. H. Ilves. München, 1988.
116 lk.

Ei ole küll viisakas arvustada 36 000-lise
tiraaziga ajakirjas siinmail raskesti kätte-
saadavat almanahhi, kuid et selle tiitellehel
on märke «pühendatud eakaaslastele Eestis»
ja et olen almanahhis esinejate eakaaslane,
tundsin kohustust ikkagi mõned kommentaa-
rid paberile panna. Kes lugejatest pole

seda Toomas H. Ilvese toimetatud «sõltumatut, tsensuurivaba almanahhi, mis on valmis käsitlema kõike, mis Eestit, eesti rahvast, kultuuri, keelt, ajalugu või poliitikat, puudutab» näinud, peaks käesoleva paremaks mõistmiseks tutvuma S. Kiini põhjaliku ülevaatega «Loomingus» (1988, nr 9).

Kui mõni aeg tagasi küsisin «Estonia» peatoimetajalt T. Mäkeläiselt T. H. Ilvese kohta, kes selles ajakirjas D. Kareva luule ingliskeelseid tõlkeid avaldas, sain vastuseks: «Ta on niisugune ... väliseestlane.» Inimesed, kelle põhiline liigitunnus minu jaoks on väliseestlane, jagunevad kahte vastandlikku kategooriasse. Esiteks vanema põlve välisvõitlejad, teiseks need, keda Ilves oma programmartiklis «Niikuiini» safaarieestlasteks nimetab. (Vahemärkus väärtõlgenduste vältimiseks: kõigist välismaal elavatest eestlastest moodustavad need väliseestlased väikese osa; Torontos elavat tädi Martat tajun ma eelkõige sõbra vanamana, R. Taagepera on professor, I. Lehiste fonoloog, B. Kangro bibliograaf ja kirjanik, K. Lepik luuletaja jne — väliseestlased on nad alles neljandas-viendas järjekorras; G. Suitsu või M. Underit väliseestlasteks nimetada oleks hoopis kohatu.) Tõsi, mõlemat väliseestlaste kategooriat tunnen ainult kuulu järgi, sest välisvõitleja põhimõtteliselt okupeeritud kodumaad ei külasta, safaarieestlased aga suhtlevad ainult Paul-Eerikutega. Sellest hoolimata arvan, et tunnen neid piisavalt. Olles lugenud T. H. Ilvese artiklit Tõnn Sarve lasteraamatu kohta («Estonia» 1986, nr 4), ei saanud ma teda ühendada kummagi rühmaga: välisvõitleja kohta tunneb ta liiga hästi N. Eesti olusid, safaarieestlase enesetsensuur (või rumalus?) aga ei lubaks nii asvalt kirjutada. Ka «Põrpl» ahvatleb end esmapilgul seletama koolidialektika abil: välisvõitlejad on tees, safaarieestlased antitees ja nüüd on siis noorem põlvkond ühendanud eneses välisvõitlejate sirgjoonelise maksimalismi safaarieestlaste avatusega kodumaa kultuurile. Eks ole niisuguseki arutluses oma tõetera, kuid siin on unustatud üks põhimõttelist laadi erinevus almanahhi autorite ja väliseestlaste vahel. Ei välisvõitlejad ega safaarieestlased leia enestel mingit kõverust, küll aga tarvitavad inimeste kohta, kes nendega kõiges ühel nõul pole, termineid nagu «kommunist» ja «tagurlane», mis peab tähendama, et niimoodi ristituul on midagi viga. T. H. Ilves soovastu julgeb küsida: «Kas oleme vaid värdjad, et hoiame sellest «eesti asjast» nii kramplikult kinni?» Küsiv hoiak äratav paratamatult rohkem huvi kui deklaratiivne, sest annab lugejale võimaluse kaasa mõelda.

Kuid enne veel Mart Laanemäe «Eraku-

test», mis ka vaevleb identiteediprobleemides. Laanemäe alustab libahuntidest: «Libahundi saatus pole kiita, eriti kui ei taha kogu elu yxinda mõõda saata. Pead leidma abi-kaasa, kes su skisofreense (lõhestunud) isixusega lepih, kes lukustab uxed ja ei ava neid sulle täiskuu õil, kes ei pyya sind muuta, sest et ta teab, et sind nagunii aidata ei saa /.../ Tänapäeva egoistlikus yhiskonnas on libahundi elu suisa väljakannatamatu, sest kes ohverdax ennast kasvõi yhex päevax kuust millelegi, mis sust enesest suurem on?» Siis kõneleb ta sinivaaladest, keda nii vähe järele on jäänud, et neid ähvardab väljasuremine, kuna isaloom ei leia emaslooma ookeaniavarustest üles. Lõpp on kursiivis: «Mina kyll ei tahax libahunt olla, ega ka mitte sinivaal. Mix ma siis tahan olla eestlane?» Kena stiilne lugu. Ka kirjavaisi kummalisus sobib siia paremini kui punkaritele.

Libahunditunne on brežnevlikus koolis käinud kodueestlasele teravamaltki omasem kui väliseestlasele. Eestlaseks jäämine-saamine nõuab ka kodumaal jõupingutusi, kuigi vahest väiksemaid kui mujal. Eestlane olla on uhke ja hää ainult laulusalmis ja Soomes külas käies, N. Liidus tuleneb sellest hulk suuremaid ja väiksemaid ebamugavusi. Näiteks saadavad idasakslased meile põhiliselt tekstitõõtlemiseks mõeldud personaalrvarvteid printeritega, millel puudub ladinatäheline garnituur. Kuid mis olulisem ja põhilisem: me peame oma eluajal muutunud olimest ja enne meie sündi väärratuste ideoloogilisest atmosfäärist pidevalt filtereerima oma ja tõruma võõrast.

Ka manifesti asemel almanahhi avava Juhan Liivi «Viimsete inimeste» meeleolu tuleb eakaaslastele kodumaal tuttav ette. «Nende kirik õpetas kannatamist ja nende kool nende eneste põlgamist. Nõnda: nemad olla halb rahvas, nad olla teiste rahvaste õnnetus ja nende ees. Looduse viga, süü. Need olid viimised inimesed oma tõust. Raskus oli nende kontides ja väsimus nende üdis. Nad tundsid, kuidas nende ümber koomale ja koomale koones. Kuni nende südameteni.» Ka L. Priimägi ja A. Juske on kõnelnud oma põlvkonnast kui väsinud põlvkonnast, ka nemad pidasid end viimasteks. Jumal tänatud, et nad viimasteks ei jäänud.

«Kuidas saakski oodata, et eemal elavast eesti kultuuri- ja keelekeskkonnast saaks me eestlus olla muud kui taidlus,» arwab Ilves. Kui lugesin Naan Umbuski lühipaskvilli «Sina, Rummelgas!», mille üle oleks põhjust solvuda ka asjasse üldse mitte puutuval Jaan Unduskil, arvasin esialgu, et selle autoriks on mõni Rummelga Stalini-aigne võitluskaaslane, kellele ta avalikusta-

mistuhinas saba peale on astunud. L. Remmelga artikli «Tuglase kriitika reaktioonilised lähtekohad» uustruki eessõnaks paigutatud artiklis tsiteeritakse Elo Tuglase kurba päevikut 1953. aastast ja «Marginaaliat», et siis järsku väita: «Tuglase /.../ hinge ahistajate hulgas on teeneliseks määratud kirjanik ehk pigem jutupaunik Lembit Remmelgas kindlalt esimeste hulgas.» Edasi kirjutatakse Sauluse Pauluseks muutumisest, toeks tsitaat 1986. aasta «Keelest ja Kirjandusest». Olen nõus, et igaüks vastutab iga oma sõna eest. Loomulikult on üllas tulisulega avalikustada kõigi kvisingite räpased teod. Kuid siiski erinevalt oma vastastest peak-sime olema konkreetseid ja täpsed. L. Remmelgas polnud sugugi esimeste ahistajate hulgas, pigem ilmus ta artikkel häbiväärselt hilja, Pauluseks muutumine toimus aga 30 aastat varem. 1956. aasta «Loomingus» ilmusid ta artiklid «Vaidlusi iseenda ja teistega Tuglase 70. sünnipäeva puhul» (nr 3) ning «Vigadest ja väärhinnangutest» (nr 11). Näiteks Max Laosson püüdis veel 1962. aastal sirbi ja vasaraga arbujaid lõmastada. Kuigi mõned väljendid viitavad liiga heale informeeritusele, olen siiski nõus oletama, et Remmelgas naelutati häbiposti pigem taidlusest kui õelusest. Liiatigi kui almanahhis on ka stiililt täiesti erinev ja korrektnete ülevaade Gustav Naani kosmoloogia-alastest töödest.

«Põrbis» on ka kolm asjalikku artiklit. Katrin Meerits Rootsist analüüsib Eduard Tubina «Reekviemi langenud sõduritele», Aino Lepik kirjutab põlvkondadest paguluses ja nende väljaannetest, teistest vanem Mardi Valgemäe on andnud kirjutise «Ma seisan mesilastaruna», mis vaatleb mesilase-motiivi eesti luules «Kalevipojast» Paul-Eerik Rummoni. Kõiki võib lahkelt soovitada erialainimestele, viimast ka tausta seletuseks neile, kes Lauulväljakul Trivimi Velliste kõnet kuulavad.

Mis kõige olulisemalt põrplasi nende eakaaslastest kodumaal eristab, on keel. Kui meie eesti keel on venemõjulisusest hoolimata parem, siis nende oma on huvitavam mitmesuguste läänepoolsete mõjude tõttu. Et nad (Rolf Bubert ja Ilmar Soom) oma eba-piisava keeleoskuse juures suudavad kunstiliselt nauditavaid tekste kirjutada, on saavutus omaette. Veel paremini oskas oma keeleos-

kuse eba-piisavust poeetiliselt ära kasutada T. H. Ilves neis eestikeelsetes luuletustes, mis ta Tallinnas «Wellesto» õhtul ette luges. Suhtumine keelesse on siiski sarnaselt aktiivne, nagu selgus Ilvese keeleuendusteemalised artiklid. Ka meie oleme mures sõnade õigete tähenduste säilitamise-taastamise pärast, isegi sõnaloomemudel on sama. T. H. Ilves pakub *non-person*'i ('inimene, kes ühel või teisel põhjusel on riigi poolt «olematuks» mõistetud ning ajaloos eiratud') vasteks sõna *eisik* (ei+isik, vrd tudengilängi Pänter=Pälsoni+inter), postuumselt rehabiliteeritu tähistamiseks sõna *taasik* (taas+isik) ja eluajal rehabiliteeritu jaoks *naasik* (naasma+isik). *Eisikul* saab ilmselt edu olema, kuid *taasik* ja *naasik* erinevad kõlaliselt kui ka tähenduse poolest nii vähe, et need lähevad küll sassi.

Eestist pärit Riho Mesilase ja Anne Mölleri jutud erinevad muu seltskonna omadest keelelt, aga mitte ainult keelelt. Mölleri «Fantaasia» maagiline realism on lihtsustavalt politiseeritud, Mesilase naljad lähtuvad kodumaa oludest ta lahkumise ajal ning on ülepingutusest hoolimata kulunud (välja arvatud «Valguse Varjus», milles on ainult mõningaid taotletud labasusest väljalangevaid maitsetusi). Tegelikult ei erine nende hoiak eriti välisvõitlejate omast, kes oma painajalikke mälestusi esimesest Nõuk. okupatsioonist dramatiseerivad. Tegemist on tüüpilise pagulasproosaga. Katrin Lauri luuletused aga näitavad, et pagulaskirjandus ei pea tänapäevalgi kehv olema.

Nüüd saan aru, et olen kogu aeg sõna väliseestlane vales tähenduses tarvitanud. Välisvõitlejad on eesti pagulased, safaarilane ei pea aga tingimata eestlane olema. Kui Venemaa eestlasteks nimetatakse eestlasi, kes Venemaal sündinud, siis on väliseestlased need, kes on sündinud välismaal ja eestlaseks jäänud. Toomas Ilves ja ta sõbrad on tõesti väliseestlased ja pole teisi väliseestlasi nende kõrval. Kui, siis ehk meie, kes me oleme sündinud Nõuk. Liidus. Mis puutub taidlusesse, siis «elukutseline eestlane», kui see pole öeldud Juhan Liivi või Hando Runneli kohta, meenutab mulle professionaalseid indiaanlasi, kes Ameerikas turiste lõbustavat. Andku Issand pikka iga meie taidlusele!

LENDLAUSED. PÜSIMÕTTED

LINNAR PRIIMÄGI
Musae impares IV

Hegeli maailmapilt on läbinisti hierarhiline, tema filosoofia on *Ungleichheitslehre*, «ebavõrdsusõpetus» — kui kasutada seda Heine sõna. Omaette astmeid, s.o vaimu arengu järke ei moodusta Hegelil mitte üksnes eri tunnetusviisid (sh kunstiline ja teaduslik), vaid astmeline on iga tunnetusviis oma siseehituseltki (ja kunst ehitub üles oma liikide astmikuna — arhitektuurist kirjanduseni —, trepina, mis viib omaenese piiridest välja; vt «Vikerkaar» 1988, nr 6, lk 65).¹ Kunstiliikide (muusade) ebavõrdsus tuleneb just nimelt tunnetusviiside omast: läbi mõlema liigub idee ideaalsusse, oma iseolekusse. Pole raske märgata, et seesama ebavõrdsuskontseptsioon on ka Marxi kunstifilosoofia aluseks.

IV

Teatavasti ei ole Marxi kirjanduspärandis «Esteetika»-nimelist teost. Väljakirjutistest ja konseptidest kaugemale ei jõudnud isegi artikkel «Esteetika», mille Charles Dana tellis Marxilt «Uue Ameerika entsüklopeedia» tarvis. See aga ei tähenda, et Marxi kui Hegeli koolist tulnud mõtleja filosoofilised, sh kunstifilosoofilised vaated võiksid endast kujutada pelka doksograafiat, seosetut mõttekillustikku. «Though this be madness, yet there is method in't.» Seepärast ei saa Marxi vaadete tervikut konstrueerida mingist suvalisest, ümbruse ja taustata lausest läh-

¹ «Nii nagu kunstil on looduses ning elu lõplikes sfäärides oma Eel, nõndasamuti on tal ka teatav Järel, st teatav ala, mis omakorda ületab tema absoluudikäsituse- ja -kujutusviisi piirid. Sest kunstil on veel iseeneses piir /Schranke/ ja seepärast läheb ta üle teadvuse kõrgemateks vormideks. /---/ Kunst ei ole meie enam ülim viis, milles tõe endale olemise võtab. /---/ Hariduse edenedes saabub üldse igal rahval ajastu, kus kunst osutab iseenesest väljapoole. /---/ Nõndaviisi seisneb kunsti Järel selles, et vaimu pesitseb vajadus leida rahuldus üksnes omaenese sisemuses kui tõe tõelises vormis. /---/ Kui täiuslik sisu on kunstikujundeis täiuslikult esile tulnud, siis pöördub edasivaatav vaim sellest objektiivsusest tagasi oma sisemusse ja heidab selle objektiivsuse endast ära. Nii-sugune ajastu ongi meie oma. Võib küll loota, et kunst üha kõrgemale tõuseb ning üha enam täiustub, aga tema vorm on lakanud olemast vaimu ülim vajadus.» — G. W. Fr. Hegel. *Ästhetik*, I. Berlin und Weimar, 1976, lk 110.

tudes («кривотолки», ütleb niisuguste katsete kohta Mihh. Lifšits), vaid tuleb kasutusele võtta teine meetod, mida Marx ise pidas «teaduslikust seisukohast ilmselt õigeks», s.o mitte abstraktsiooni, vaid üldistamise, generalisatsiooni tee.² Küsimus ei ole niisiis mitte Marxi ühe või teise mõttetera põhimõttelises tõlgendatavuses vabade fantaasiate laadis, vaid niisuguses tõlgenduses, mis rahuldab süsteemsuse nõuet, st oleks kooskõlas Marxi filosoofiliste vaadete tervikuga. Just toda nõuet arvestades tuleks Marxi vaadete universumis leida see olemuslik konkreetne «Archimedese punkt», mida aluseks võttes saaks «õhku tõsta» selle süsteemi terviku.

Doksograafiline lähenemine mingi tervikuni muidugi ei jõua, ülimalt kõneldakse siin «kahest Marxist», noorest ja vanast, keda 1845. aasta kohalt lahutab sügav tsesuur.³ (See personoloogiline dualism meenutab lugu museumist, kus on väljas kaks pealuud, väike ja suur, kusjuures üks neist näitab Peeter Esimest lapsena, teine täiskasvanuna.) Võimalik, et Marxi niisugune poolitus on õigustatud rahvahariduslike kaalutlustega: et keerulisest asjast aru saada, õpetas juba Descartes, tuleb ta lihtsamateks osisteks lahutada. Vaevalt aga saab seda Marxi lahutamist Marxist tõsiselt võtta väljaspool propedeutika piire. Kahtlemata revolutsioneerisid Marxi vaated 1840. aastate keskel, kuid isegi revolutsiooniline areng ei ole samastatav arengu karkemisega. Seos Hegeliga säilis ka «Kapitali» kirjutamise ajal.⁴ Selgesõnaliselt on seda kinnitanud

² K. Marx. Poliitilise ökonomia kriitikast. Tallinn, 1965, lk 159. Nende kahe meetodi eristuse taga on Marxil hegelilik kujutus, et tunnetusaktis paikneb konkreetsus (*Außersich*) abstraktsiooni (*Ansich*) ning üldistuse (*Fürsich*) vahel. «Mõtlemises», s.o *Fürsich*'i astmel, kirjutab Marx, «esineb konkreetne seega sünteesiprotsessina», s.o generalisatsioonina. (Sealsamas, lk 159—160.) Lenin, meenutame, käsitas tunnetuse astmeid teisiti: 1) konkreetne meeleline kaemus; 2) abstraktne mõtlemine; 3) praktika.

³ Selle ühele poole jäävat 1844. aasta majandusfilosoofilised käsikirjad ja hegelilik võõrandumisteooria, teisele aga «Kapital» ja majandusteooria. Vt nt L. Witkowski. Louis Althusser — próba nowego odczytania Markska. «Acta universitatis Nicolai Copernici. Filozofia, X», Toruń, 1987, lk 76.

⁴ Lenin näiteks märgib «Kapitali» teaduslikku meetodit analüüsides, et «Hegelilt on võetud kõik väärtuslik ja seda edasi arendatud» (V. I. Lenin. Teosed, XXXVIII. Tallinn, 1964, lk 311).

Marx ise kirjas L. Kugelmannelile (27. juunist 1870!), kus ta distantseerub pead tõstvast (uus) kantlusest: «See, mis toosama Lange räägib Hegeli meetodist ja sellest, kuidas mina seda meetodit rakendan, on tõesti lapsik. /- - -/ Langel jätkub naiivsust öelda, et ma empiirilises materjalis «haruldalt vabalt liigun». Tal pole aimugi sellest, et see «vaba liikumine materjalis» pole midagi muud kui materjali käsitlemise teatud meetodi — nimelt dialektilise meetodi parafras. . .»⁵

«Archimedese punktiks», mis võimaldab nii «noore Marxi» kui ka «päris Marxi» sünoptilist vaatlust meid huvitavas küsimuses, osutub 1857.—1858. aasta majandusteaduslike käsikirjade «Sissejuhatus»⁶, «üks Marxi põhjalikumaid esteetikaalaseid käsitlusi tema hilisemast perioodist»⁷. See 1857. aasta augustis-septembris valminud kirjutis avastati alles 1902. aastal (1903 publitseeris selle Karl Kautsky), millega on seletatav ka kantlik segadus marksistlike esteetikute leeris sajandi vahetusel (vt «Vikerkaar» 1988, nr 7, lk 87). Hiljem on ootuspäraselt just selle teose kohal ristinud marksistide poleemikamõõdad.⁸

Arusaamatuste allikaks on kujunenud Marxi mõtteavaldus «Sissejuhatus» alapeatükis «Poliitilise ökonomia meetod»,

⁵ K. Marx, F. Engels. Valitud kirjad. Tallinn, 1977, lk 245.

⁶ Eestikeelne tõlge rmt-s: K. Marx. Poliitilise ökonomia kriitikast, lk 145—169.

⁷ G. Lukács. Karl Marx und Friedrich Engels als Literaturhistoriker. Berlin, 1952, lk 6.

⁸ Ägedaim, s.o probleemi olemust kõige vahetumalt puudutav kaheviisil algas 1968. aastal, kui ajakiri «Inostrannaja Literatura» nr 5 avaldas Mihh. Lifšitsi koostatud kogumiku «K. Marx ja F. Engels kunstist» 1967. aasta taastrüki arvustuse M. Kaganilt. Mihh. Lifšits reageeris sellele kriitikale tollesama kogumiku täiendatud eessõnas 1976 (vt K. Marx, F. Engels. Kunstist, I. Tallinn, 1983, lk XLIII—XLIV). M. Kagan teravdas oma seisukohta gaamatus «Лекции по истории эстетики, IV» (Ленинград, 1980, lk 27) ja sai põhjaliku ning põhimõttelise vastuse Mihh. Lifšitsi ulatuslikus kirjutises «Система искусства» (1981; vt М. И. Лифшиц. В мире эстетики. Москва, 1985, lk 97—188). Pärast Mihh. Lifšitsi surma (1983) on M. Kagan seda väitlust uuesti puudutanud artiklikogumikus «Искусство в системе культуры» (Ленинград, 1987, lk 21). Sõjakirvest pole maha maetud. Konflikt ise, nagu näeme, on sama vana kui marksism. Seda hämmastavam, et selle käsitel pole mahtunud mitmete nõukogude esteetika pseudoprobleemide vaagimise kõrvale pretensioonika pealkirjaga teoses: А. И. Буров. Эстетика: проблемы и споры. Методологические основы дискуссий в эстетике. Москва, 1975.

kus on juttu nimelt tunnetusviiside, «maailma omastamise viiside» vahekorra.

Tolle kirjakohta *dramatis personae* on Marxil (a) konkreetne objektiivne tege- likkus, (välis)maailm; (b) selle tege- likkuse peegeldus teaduslikus teadvuses; (c) filosoofiline, teaduslik teadvus ise kui mõisteline maailma omastamise viis; (d) (üldine) mõiste kui selle omastamise vorm; (e) kunst kui kaemuslik maailma omastamise viis; (f) religioon kui kujutluslik maailma omastamise viis; (g) praktilis-vaimne maailma omastamise viis. Selguse mõttes märgi- megi nende põhimõistete esinemuse tsitaadis tähtsustega. Kirjakoht ise on järgmine:

«Niisiis, teadvuse^c (filosoofiline teadvus^c on aga just selline), kellele tegelik inimene seisab mõistvas^d mõtlemises^b, tege- likkus^a aga järelikult ainult mõistetud^b maailmas^a kui niisuguses, /- - -/ konkreetne totaalsus^a on mõttelise totaalsusena^d, mõtte- lise^d konkreetusena tõe- poolsest mõtlemise^b produkt^d; see pole aga sugugi kaemusest^e ja kujutlusest^f väljas- või pealpool eksisteeriva ja isetekkiva mõistmise^b produkt^d vaid kaemuste^e ja kujutluste^f mõisteteks^d ümbertöötamise produkt^d. Tervik^a nii nagu see mõttelise tervikuna^d peas^c esineb, on mõtle- va pea^c produkt^d, kusjuures maailm^a saab mõtle- valele peale^c omaseks ainsal peale^c võimalikul viisil, mis on erinev sama maailma^a kunstilisest^e, religioosest^f ja prak- tilis-vaimsest^g omastamise viisist.»¹⁰

Nagu Hegel, kõneleb niisiis ka Marx kunsti ja religiooni ja teaduse objekti- ühtsusest ning kunsti ja religiooni üle- minekust teaduseks («kaemuste ja kujutluste ümbertöötamine mõisteteks»). Ka Marxil on tunnetusviiside vahekord hierarhiline ning kunstiline ja religioosne tunnetus paiknevad

⁹ Kunsti seostamine kaemusega ja religiooni seostamine kujutlusega on Hegeli filosoofia traditsioon. «Sisu samaks jäädes erinevad absoluutse vaimu kolm regiooni /kunst, religioon ja filosoofia/ üksnes vormidelt, milles nad oma objekti, absoluudi, teadvusele toovad. /- - -/ Selle käsituse esimene vorm on vahetu ja just seepärast meeleline teadmine, teadmine meele- lise ning objektiivsuse enese vormis ja kujul, milles absoluut jõuab kaemuse ja tundmuseni. Teine vorm seejärel on ettekujutav teadvus, kolmas lõpuks aga absoluutse vaimu vaba mõtlemine. Meelise kaemuse vorm kuulub kunstile. /- - -/ Religioonil on tema teadvuse vormiks kujutus. . .» — G. W. Fr. Hegel. Ästhetik, I, lk 108 ja 111.

¹⁰ K. Marx. Poliitilise ökonomia kriitikast, lk 160. Siinse tsitaadi keskelt välja jäetud osa puudutab selle üldise mõttekäigu üht konk- reetsemat majandusteaduslikku rakendusaspekti. Väljajätt pole moonutav.

teaduslikust tunnetusest alamal, moodustavad tema eelastme.

Kunsti niisugune «alandamine» osutubki vastuvõetamatuks M. Kaganile. Sellest oma pealisülesandest lähtudes püüab ta Marxi tsitaadist välja lugeda teaduse ja kunsti võrduse ja võrdväarsuse (sõltumatuse) kontseptsiooni, mis — nagu mäletame — iseloomustas Hegeli-eelset klassikalist esteetikat ning eriti selgesti Kanti kunstifilosoofiat. M. Kagan püüab Marxi kõnealuse mõtteavalduse transponeerida «Hegeli helistikust» seega «Kanti helistikku». Sealjuures tekib tal rida probleeme.

Kanti järgi ei saa teadus kunstist tuleneda, vaid nende vahel peab olema põhimõtteline vahe. Paraku Marx säärast vahet just eitabki: mõisteline mõtlemine, ütleb ta, «pole sugugi kaemusest /s.o kunstist/ ja kujutlusest /s.o religioonist/ väljas- või pealpool eksisteeriva mõtlema ja isetekkiva /s.o eelnimetatuist sõltumatu/ mõistmise produkt». Teaduslik tunnetus pole autohtoon, ta on madalamate tunnetusviiside edasiarendus. Tunnetusviisid on omavahel seotud kui erinevad astmed vaimu arendamise teel.

Saamata sellest Marxi täiesti ühemõttelisest seisukohast üle, eelistab M. Kagan minna sellest mööda. Ettevaatlikult hoidub ta täpsest tsitaadist (ehkki ise kutsub üles «mitte esitada marksismi klassikute arutlusi oma sõnadega, vaid andma sõna neile endile»¹¹) ja tõestab oma seisukoha Marxile kuuluvust pelga ümberjutustusega:

«Inimene, kirjutab Marx, omastab tegeliku maailma kahel põhimõttelisel erineval viisil — teoreetilisel ja praktilis-vaimsel. Esimene seisneb «kaemuste ja kujutluste mõisteteks ümbertöötamises», seda ümbertöötamist sooritab mõtlemine, mis on suuline tõusma abstraktsusest konkreetseks; teoreetilise mõtlemise produktiks on teadus, sealhulgas filosoofia; tegelikkuse omastamise teine viis — praktilis-vaimne — realiseerub kunstilises ja religioosses vormis. /- - -/ Tegelikku kunstist omastamist määratakse kui praktilis-vaimset, aga mitte teoreetilist, sest see ei kujuta endast mitte «mõistuslikku» «kaemuste ja kujutluste» ümbertöötamist «mõisteteks», vaid peegeldatava reaalsuse praktilist ümberkujundamist vaimu sfääris, mille tulemusel luuakse — muidugi puhtvaimsel! — uus «tegelikkus», mis on küll algupärase sarnane, kuid siiski erineb sellest, sest ta on loodud inimese, kunstniku kujutlusvõime, fantaasia poolt! Just see seab kunstiloomingu ühte ritta religioossega,

sest mõlemal juhul on meie ees «praktilis-vaimne» tegevus, mis on illusoorse (puhtvaimse), kujutluse poolt teostatava praktika vili ja seetõttu erineb radikaalselt tegelikkuse teaduslikust tunnetusest.»¹²

Selle interpretatsiooni vägivaldsus on eemaltki näha: kujutlus kui tegelikkuse peegeldamise vorm asendatakse kujutlusvõimega, kunst ja religioon vastavalt kunstilise ja religioosse loomingu! Neile kahele kõrvalt sissetoodud kategooriale vastandatakse siis teadus, millest räägib Marx, ja sedastatakse seejärel poolte põhimõtteline ühitamatus. Astmiku asemel tekib niiviisi hargmik, kus «maailma omastamine» jaguneb teoreetiliseks ja praktilis-vaimseks, viimane aga omakorda kunstiliseks ja religioosseks. Hierarhia ongi asendatud «süsteemiga» ja Marx transponeeritud «Kanti helistikku».

«Need Kagani mõttearendused, ehkki nad tunduvad mulle läbinisti valed, pakuvad siiski suurt huvi» — noid ühe tänapäeval arvestatavaima saksa marksistliku filosoofi ning ühiskonnateadlase Jürgen Kuczynski sõnu¹³ oleme siin sunnitud kordama eeskätt ühe tekstoloogilise seiga tõttu, mis on tekitanud segadust ka eesti filosoofiateadlaste hulgas.

Vormilise aluse kõnelda Marxi tolle kirjakohtade seoses just tunnetusviiside hargmikust, mitte astmikust, annaks nagu asjaolu, et teaduslikust tunnetusest erinevate tunnetusviiside loend võimaldavat «praktilis-vaimset» käsitada «kunstilise» ja «religioosse» ülemmõistena. Sidesõna «ja» eestikeelses sõnastuses («...kunstilisest, religioosest ja praktilis-vaimsest omastamise viisist») olevat tõlkijate omavoliline lisand; selle puudumine originaalist võimaldavat toda loendit mõista ka «nõnda, et praktilis-vaimne võib olla kunstilist ja religioosset kokkuvõtva, üldistatava sõnaks»¹⁴.

Tutvus Marxi algupärase tekstiga näitab, et siiski ei või. Algselt esines kõnealune loend Marxi käskkirjas nimelt kujul: «künstlerischen, religiösen, praktischen etc»¹⁵ — seega selgelt rinnastavana, samatasemelisi elemente reastavana, nagu rõhutab ka lühend «etc» («jne»). Hilisem, parandatud variant on selle võrdtasemeliste liikmete

¹² Лекции по истории эстетики, IV. Ленинград, 1980, lk 25.

¹³ J. Kuczynski. Künstlerische und wissenschaftliche Aneignung der Welt. «Weimarer Beiträge» 1972, nr 3, lk 38.

¹⁴ U. Matjus. Küsitavaks kunst. «Looming» 1980, nr 1, lk 112. Väärrib tähelepanu, et autor on tolles kirjutises ette võtnud just Marxi ja Kanti vaadete ühitamise katse.

¹⁵ MEGA, 2.Abt., Bd. 1. Apparat. Teil 1. Berlin, 1976, lk 22.

¹¹ М. К а г а н. Марксизм и эстетика. «Иностранная литература» 1968, nr 5, lk 196.

loendi täpsustav, kõikide ülesloetud tunnetusviiside **vaimlus**st rõhutatav teisend: «...von der künstlerisch-, religiös-, praktisch-geistigen Aneignung»¹⁶. Sidekriipsud otsustavad asja: «praktilis-vaimne» ei saa olla «kunstilis» ja «religiooset» kokkuvõtva, üldistavaks sõnaks ning kõnealune kirjakoht tuleks tõlkida kui «kunstilis-, usulis-, praktilis-vaimne omastamine» (sidesõna olemasolu või puudumine ei mängi rolli).

On küsitud, mida nimelt mõtleb Marx sel juhul «maailma omastamise praktilis-vaimse viisi» all. Vastuse leiab 1844. aasta majandusteaduslikest käsikirjadest, kus Marx eristab inimesel viie «välise meele» kõrval veel «niinimetatud vaimseid meeli, praktilisi meeli (tahe, armastus jne.)».¹⁷ Maailma praktilis-vaimne omastamine on niisiiis tema omastamine tahte, armastuse jt eetilise teadvuse vormides. See on teadvus, mida Kant omal ajal nimetas «praktiliseks mõistuseks».¹⁸ Võib kindlalt väita, et tolle «praktilise» tunnetusviisi lisamises hegellikule kolmikule «kunst — religioon — teadus (filosoofia)»¹⁹ väljendub Feuerbachi mõju Marxile²⁰ ning et just Hegeli ja Feuerbachi vaadete ühitamise katsena tuleb vaadelda hilisema lisandi «vaimne» laiendust kõikidele loendi liikmetele, nagu seda tunnistavad sidekriipsud.

M. Kagan, kes samuti küsib, «mida mõistab K. Marx tegelikult «praktilis-vaimse» hõlvamise all»²¹, eelistab tollest 1844. aasta käsikirjades sisalduvast vastusest taas ümberjutustuse teel mööda minna: Marxi selgesõnaliselt vaimsetest ja praktilistest meeltest saavad tema refereeringus puhtalt «vaimsed meeled (tahe, armastus jne.)».²²

Sealtsamast 1844. aasta käsikirjadest võib leida Marxi selgesõnalise kinnituse ka kunsti filosoofiaks (teaduseks) ülekasvamise ideele. Jutt on «inimese eksisteerimise ja tegeliku olemise vormidest»:

¹⁶ MEGA, 2.Abt., Bd. 1. Text. Teil 1. Berlin, 1976, lk 37.

¹⁷ K. Marx. Majandusteaduslikud ja filosoofilised käsikirjad 1844. aastast. Tallinn, 1982, lk 74.

¹⁸ Вт Мих. Лифшиц. В мире эстетики, lk 159.

¹⁹ Tuleb rõhutada, et teadus kui vaimu arengu ülim aste oli Hegelil muidugi filosoofia. Positiivsed loodusteadused, mis praegu on usurpeerinud teaduse mõiste, paiknevad Hegeli järgi vaimu arengus isegi allpool kunsti.

²⁰ Vrd kommentaari väljaandes: K. Marx. Ökonomisch-philosophische Manuskripte. Leipzig, 1974, lk 329.

²¹ М. К а г а н. Марксизм и эстетика, lk 202.

²² Sealsamas, lk 196.

«Nende tegelikus eksisteerimises on see nende liikuv olemus varjatud. See ilmneb, avaldub alles mõtlemises, filosoofias, ja sellepärast /- - / minu tõeline kunstipärane /kunstiline, künstlerisches/ olemine on minu kunstifilosoofiline olemine, minu tõeline inimlik olemine on minu filosoofiline olemine. Niisamuti on /- - / kunsti tõeline eksisteerimine /- - / kunstifilosoofia.»²³ Tõeliselt kunstnik on inimene üksnes kunstifilosoofina, kunst, religioon jt inimese eksisteerimise ja tegeliku olemise vormid on vaid tema «filosoofilise olemise vormid, mis on peidetud meeleliste kestade alla».²⁴ Kunsti meeleline kest ongi kaemus, religioonil kujutlus.

Teaduseks ülekasvava kunsti kontseptsiooni asemele pakuvad kantiaanid-kaganistid arusaama, et kunst ja teadus on kõrvutised ning erisuunalised vaimutegevused: kunst liukvat konkreetsusel abstraktsusele, teadus seevastu abstraktsusel konkreetsusele.²⁵ Seejuures tuginevad nad Marxi mõtteavaldusele «Sissejuhatuse» alapeatükis «Poliitilise ökonomia meetod» («Poliitilise ökonomia kriitikast»), kus nimetatud kahte vastandlikku teed seostatakse majandusteaduse arengu eri järkudega: «Esimene tee on see, mida mööda poliitiline ökonomia käis ajalooliselt oma tekkeperioodil. /- - / Viimane meetod on teaduslikust seisukohast ilmselt õige.»²⁶ Kunstist ei ole siin üldse juttu, jutt on kahest teaduslikust meetodist, abstraktsioonist ja generalisatsioonist.²⁷ Seevastu on kohe tolle eristuse jätkuks lisatud, et konkreetsus pole mitte üksnes mõistelise mõtlemise (s.o teaduse), vaid ta on üldse tegelik /wirklicher/, «tõeline lähtepunkt ning seetõttu ühtlasi ka kaemuse /kunsti/ ja kujutluse /religiooni/ lähtepunkt».²⁸ Seda viimast seisukohta nimetatakse muide materialistlikuks monismiks — millena Marx oma õpetust mõistiski.

Kunst ja teadus ei ole Marxile seega mitte dualistlikul alusel võrdväärset pöördprotsessid, vaid ühesuunalised, konkreetsusel üldisusele viivad protsessid. Nad ei võistle teineteisega ega vastandu teineteisele.

Hegeli esteetika keskne punkt, *der sprin-*

²³ K. Marx. Majandusteaduslikud ja filosoofilised käsikirjad, lk 110.

²⁴ Sealsamas.

²⁵ Vt nt: H. Koch. Marxismus und Ästhetik. Berlin, 1962, lk 281—291. Tema vaateid tõstab Mihh. Lifšitsi vastu esile ka M. Kagan: vt «Лекции по истории эстетики, IV», lk 27.

²⁶ K. Marx. Poliitilise ökonomia kriitikast, lk 159.

²⁷ Vt joonealune märkus 2.

²⁸ K. Marx. Poliitilise ökonomia kriitikast, lk 160.

gende Punkt, oli kunsti käsitlemine tunnetuse etapis, vaimu arengu kujundliku astmena. Omas keeles ütleb kunst midagi tegelikkuse kohta ja kunsti spetsiifilist (kujundi-) keelt vallates on öeldava kaudu võimalik tegelikkusest — algul kunstispetsiifiliselt, kaemuslikult, hiljem (seda kunstispetsiifikat esteetiliselt reflekteerides) mõisteliseltki — aru saada. Nõnda osutub kunst spetsiifiliseks tunnetuse viisiks.

Ajalooline materialism, haakudes sellesse Hegeli «gnoseoloogilisse» kunstikäsitusse, paigutab kunsti seega selgelt teiste, peegelduslike, pealisehituslike nähtuste hulka.

Kunst ei ole ei Hegelil ega marksismis seega mitte sõltumatu **iseväärtus**, vaid vahend, menetlus, tunnetamise viis, mis tuleb ilmsiks ainult mingi tunnetuseseme kallal. Kunst ei ole ise, kunst on millegi olemine. Ja see kunstina olev miski (Hegelil vaim, marksismis materiaalne tegelikkus) asub kunstina ideaalsfääris, teadvuse vallas (on «kunstilis-vaimne»).

M. Kagan kuulutab niisugusele «gnoseoloogismile» sõja, kirjutades oma lipule Kanti dualistliku loosungi: «Maitsesotsustus pole tunnetusotsustus».²⁹ Kunsti ja teaduse põhimõtteline vastandlikkus tulenevat sellest, et kunsti objekt teaduse objektist põhimõtteliselt erineb: teaduse objektiks olevat konkreetne tegelikkus, kunsti objektiks aga **väärtused**. Tema vaateid arvustades märgib Mihh. Lifšits, et too M. Kagani järgi subjekti vajadustest ning eesmärkidest sündiv «väärtusorientatsioon», mis kunsti erisusena vastandub teaduse objektivele tegelikkusepeegeldusele, on pärit sealtsamast Kanti filosoofiast, kus «sõna Wert omandas üldisema tähenduse seoses kahe maailma — kogemuse maailma ehk paratamatusele allutatud looduse ja sellele vastandliku vabaduse maailma — vahele piiri tõmbamisega». Seda tehes evitas Kant «looduse täienduseks formaalse mõiste «väärtus», mis pidi tühjaksjäänud kogemusmaailmale andma subjektiivse mõtte».³⁰

Kanti vaated üle võttes satub M. Kagan kahetisse vastuollu marksismiga. Esiteks ei ole subjekti vajadused ning eesmärgid, mille alusel toimib tema väärtusorientatsioon, objektiivsest tegelikkusest (teaduse peegeldusobjektist) sõltumatud, vaid sellest tulenevad. Lenin näiteks ühineb hoopis Hegeliga, kelle seisukohas, et just oma eesmärkidest

pole subjekt mitte iseseisev, vaid objektiivsele välisloodusele allutatud, ta näeb «ajaloolise materialismi algidu».³¹ Teiseks on marksismile vastuvõetamatu looduse (objektiivsuse ja paratamatuse kui teaduse tunnetusobjekti) ning vabaduse (väärtuselise subjektiivsuse kui kunsti objekti) põhimõtteline vastandamine, sest Marxi järgi on nende kahe sfääri suhe ise objektiivne ja paratamatu. «See oli Marxi tähtsaim avastus, misjuures ta muidugi tugines oma eelkäijatele, eriti Hegeli filosoofiale,» rõhutab Mihh. Lifšits.³²

Need on põhimõttelised lahknevused, mida ei saa ületada «kommunistliku» osutusega, et tegelikkuse omastamise kunstilise ja teadusliku mooduse aprioorne vastandlikkus kunagi kommunistlikus ühiskonnas ületatakse.³³ Kanti ja Hegeli vahelt ei lähe kolmandat teed.

Selle ilmekaks tõenduseks on L. Stolovitši raamat «Esteetilise väärtuse olemus» (1972), mis, nagu juba osutatud («Vikerkaar» 1988, nr 6, lk 61), deklareerib kunstiliikide võrdväärsust nende olemusliku võrdvõimelisusena luua esteetiliselt **väärtusi**. Samas kantlikus vaimus öeldakse võrdväärsed olevat ka kõik kunstiloojate tüübid: nii realism, romantism kui ka klassitsism (nende mõistete avaramas tähendusmahus). Sealsamas mõnab autor aga: «Ent kui loometüübid pakuvadki kunstiväärtuste loomiseks võrdseid võimalusi, ei ole kõik loomemethodid ühesuguse kunstilise produktiivsusega»: naturalism jääb «nähtuste välise vormi hingetuks reprodutseerimiseks», formalism «eitab kunsti kommunikatiivset funktsiooni» ning akademism osutub «ebakunstiliseks didaktikaks».³⁴

Põrakerem tähelepanu sõnale «ent», millega algab L. Stolovitši viimast mõttearendus: *dieses Wort spricht Bände*, tollesse ühte silpi on koondunud kogu me senise jutu problemaatika — kantliku ja hegelliku

²⁹ М. И. Лифшиц. В мире эстетики, lk 186.

³⁰ Tegelikult ei olegi see seisukoht nii «kommunistlik»: Venemaal propageeris näiteks 1890. aastatel positivist Ovsjaniko-Kulikovski, et ürginimese mõtte- ja tundeelu ühtsus, mis tsivilisatsiooni arenedes on üha enam lahknenud, taastekib «tulevikus, ehkki ülikauges tulevikus» (Н. В. Осьмаков. Психологическое направление в русском литературоведении. Д. Н. Овсяннико-Куликовский. Москва, 1981, lk 41). Seejuures oli Ovsjaniko-Kulikovski isegi rohkem marksist kui M. Kagan tänapäeval: tema arvas nagu Marxki, et nii tüpiseeriv kunstiline üldistus kui ka teaduslik, mõisteline üldistus on saadud ühel ja samal teel, konkreetsusest lähtudes.

³¹ L. Stolovitš. Esteetilise väärtuse olemus. Tallinn, 1976, lk 182.

kunstikäsituse põhimõtteline ühitamatus teisi kui konjunktsiooniga «ent».³⁵ Mõõndused, mis järgnevad sõnale «ent», ei tulene nimelt mitte kantlikust «kunstiväärtuste struktuurist», mida L. Stolovitš ehitab oma raamatus. Mõistetel nagu «naturalism» ja «formalism» on mingi sisu ainult tunnetusvahendina, mitte väärtuste kogumina käsitatud kunsti puhul. See on hegelmarksistlik vokabulaar, need on Hegelist lähtuvad filosoofeid, mille käibeletulekus, nagu osutatud, on erilisi teeneid olnud G. Lukácsil.³⁶

Paistab, et kantlaste leeris pole Hegeli ja Kanti põhimõttelisest vastandlikkusest mitte keegi paremini aru saanud kui M. Kagan ise oma katsetega transponeerida Marx hegellusest kantluse. Lugegem vaid: «Nõnda Marx just nagu !/ lähtuks kultuuri kolmikjaotusest «kunst — religioon — filosoofia», mille esitas Hegel, kuid vabastab selle idealistlik-hierarhilisest !/ tõlgendusest !/, näidates, et tegelikult !/ peaks rääkima inimese kahest olemuslikult erinevast !/ maailma vaimse omastamise viisist — teoreetilis-vaimsest ja praktilis-vaimsest, mida pole alust !/ vaadelda kui «kõrgemat» ja «madalamat», kui «absoluudi enesetunnetuse» protsessi ajalooliste astmete väljendust, sest tunnetus ei ole inimtegevuse hinnangu !/ ainus kriteerium.»³⁷

Kunst ei lähtu M. Kaganil niisiis mitte objektiivsest tegelikkusest endast (nagu teadus), vaid kunstniku vajaduste ning eesmärkide pinnal kujunevatest väärtushinnangutest. Nõnda hinnangute vormi võtnud väärtused moodustavad kunsti spetsiifilise peegeldusobjekti, mis maailma omastamise mõistelsele viisile on põhimõtteliselt kättesaamatu.³⁸ Kättesaamatu sellepärast, et «objekti väärtus — erinevalt tema objektiivsest tähendusest, mis määratakse kindlaks «kõrvalt», tunnetusaktis, — tehakse kindlaks subjekti vahetu reaktsiooni abil» — nii

siis ilma mõistete ning igasuguste kõrvaliste kaalutluste osaluseta.³⁹ Arvatavasti võis lugeja juba ära tunda, mis siin M. Kagan mõttearendustes sünnib. Siin sünnib Kanti klassikaline ilu definitsioon: «Ilus on see, mis esitub üldise meeldimuse objektina ilma igasuguse kõrvalise huvi ning ilma mõisteteta.»⁴⁰ Teel tolle definitsioonini läbib M. Kagan ka kõik uskantluse kontrollpunktid.

Mihh. Lifšits küsib seepeale: «Kas naas möödunud sajandi uskantluse ja formalismi juurde on siis marksistliku esteetika «loov arendus» või kunsti uurimise uued meetodid?»⁴¹

Mis puutub arendustesse, siis küllap lahendavad marksistid selle küsimuse ise. Meile siin on M. Kagan kaasus huvitav eelkõige kui katse mõtestada Marxi ideepärandit väljaspool tema filosoofilist ümbrust ja kultuuriloolist keskkonda, mööda minnes Hegelist kui ajaloolise materialismi ilmest allikast. Selle katse äpardumine tuletab meelde ühe mõtte Bertolt Brechti «Pagulasvestlustest»:

«Enam-vähem täielik marksismi tundmine maksab tänapäeval, nagu mulle kinnitas üks kolleeg, kakskümmend kuni kakskümmend viis tuhat kuldmarka, siis on see ka ehtne kaup. Alla seda ei saa te midagi korralikku, kõige rohkem mingi alaväärtusliku marksismi ilma Hegelita...»⁴²

Hegeli filosoofia on *Ungleichheitslehre*. Seda, nagu nägime, on ka Marxi oma. Mõlema esteetikas liigub kunst oma piiridest välja, ületab enda, tõuseb läbi ajaloo asteastmelt endast kõrgemale, filosoofiasse, mis siis oma minevikku tagasi vaadates näeb end nagu lapsepõlvepiltidelt sellena, mis ta kunagi oli — kunstina.

Põhimõtteline võimalus muusadega hüvasti jätta tähendabki nende ebavõrdsust.

Jääge siis hüvasti, muusad!

(Lõpp)

³⁵ Muidugi reedab niisugune teineteist välistavate lähenemisviiside kokkupanek end ka ebaoloogilisusega: akademism on madalama «kunstilise produktiivsusega», s.o vähem kunstiline sellepärast, et ta on... «ebakunstiline»!

³⁶ Vt H. Gallas. Marxistische Literaturtheorie. Neuwied und Berlin, 1971.

³⁷ Лекции по истории эстетики, IV, lk 25—26.

³⁸ М. С. Каган. Человеческая деятельность (Опыт системного анализа). Москва, 1974, lk 73.

³⁹ Sealsamas, lk 74.

⁴⁰ K. Vorländeri õnnestunud kontaminatsioon. Vt K. Vorländer. Kants Weltanschauung aus seinen Werken. Darmstadt, 1919, lk 143. Vrd I. Kant. Kritik der Urteilkraft, lk 69—70.

⁴¹ Мих. Лифшиц. В мире эстетики, lk 110.

⁴² В. Brecht. Pagulasvestlused. Tallinn, 1967, lk. 56.

VELLO SALO Stalin meis endis

Aastakümneid tagasi kuulsin raamatust pealkirjaga «Hitler in uns». Ma ei lugenud seda: pealkiri ütles kõik. Praegu aga arvan, et on aeg ja vajadus sel teemal peatuda lugejate jaoks Eestis.

Mina nautisin nn Stalini päikest aastatel 1940/41, kuid olin siis kooliõpilane nendesamade õpetajatega mis enne. Sain küll kiituskirja Lenini ja Stalini piltidega usina õppimise eest, kuid arvan, et nende tegelik mõju minu maailmavaate kujunemisele noil aastail oli null.

Eelnev ei tähenda, et ma järgnevas ei peaks enesest rääkima. Päris üldinimlikus ulatuses peituvad julmusinstinktid meis kõigis — teatud eas oleme kõik «väikesed Hitlerid» või «väikesed Stalinid». Või mille poolt rästiku materdamine teibaga erineb inimese tapmisest sama riistaga?

Siis aga tuleb kasvatuse, mis suunab julmusinstinkti väljakujunemist. Vaevalt me julmurit eneses kunagi päris ületada suudame. Ristiusk näiteks julgustab armastust, mis pigemini ohverdab enda kui vastab vägivaldale vägivaldallale. Mõned kristlikud kogudused on sellepärast otsustanud, et nad ei tarvita Taaveti 109ndat laulu: «Ärgu keegi näidaku talle heldust, ärgu keegi andku armu tema vaeslastele» jne, jne. Teised jälle näevad selles preventiivset hingeravi: parimagi kasvatus juures jäävad kätemaksumõtted reaalsuseks. Isegi neile, kes tahaksid armastada.

Mis saab aga siis, kui kasvatus rõhutab kätemaksumu? Kui kasvatajad näitavad, et vägi- vald ja jõhkruks on tee võimule, võim ja vägi nende päralt, kes teisi jalgade alla tallavad? Alles siin jõuame päristeema juurde: Stalin meis endis. Ka need, kes arvavad, et nad on teadlikus sfääris stalinlikust kasvatuses lahti saanud, peaksid eneselt tõsiselt küsima: kas ikka oleme? On öeldud: «Tõrva, tõrva — midagi jääb ikka külge!» Seegi on üldinimlik: oli tõsi enne Stalinit ja jääb tõeks ka tulevikus.

Ent meie küsimus on: kas ja mis ja kui palju on meie külge püsima jäänud? Teeme väikese eksperimendi.

Kujuta ette, et on sinu otsustada, armas lugeja, kõik, mis peab Eestis juhtuma. Mida sa teeksid? Kas hävitaksid kõik mälestussambad, mida on püstitatud sinu ausammaste asemel? Kuidas käitüksid nendega, kes näljutasid surnuks su ema, isa, vennad-õed? «Me ei unusta, me ei andesta?» Või oled sa sellest üle?

Unustamine oleks ebainimlik, ent mitte- andestamine?

Meie vanemad võitlesid suurte ohvritega kätte iseseisvuse. Üks esimestest asjadest oma maa korraldamisel oli kultuurautonoomia ning parlamendiesinduse andmine meie põlisvaenlastele. See oli midagi, mida pole teinud ükski rahvas enne meid; ka järeletegijaid pole tänini leidunud. See on midagi, mille peale võime õigusega uhked olla. See on midagi, mille pärast nn «suured» — meie isad olid suured — peaksid häbenema.

Kas oskame olla oma vanemate vääri- lised? Kas oleme üle Stalinist ja Hitlerist? Alles siis on eestlane olla uhke ja häa.

MEIE VIGU JA LISANDUSI

Nr 6.

Rein Taagepera kirjutus «Eesti-vene- inglise keeleteolmnr» on kaotanud lk 86 2. veerus ühe olulise lause. Selguse mõttes — ja et kordamine on tarkuse ema — alustame kõne- aluse lõigu algusest:

«Suurkeelte võistluse ajajärk on nüüd lõppenud inglise keele võiduga. Kätte on jõudmas aeg, kus saamaks maailmas hakkama pole vaja õppida mitmeid võõrkeeli — jätkub inglise keelest üksi. Seal, kus oma keel on tugevasti juurdunud, lisandub ülemaailmne suhtlemiskeel omale keelele ilma seda eriti ohustamata. Seal, kus oma keel on nõrk, võib toimuda täielik siire inglise keelele. Sellist suunda märkab eriti Aafrikas.»

Lk 78 võib jääda Mart Soidro referaadist mulje, nagu väitnuks Inge Unt, et 1946. a ilmus J. Käisi teose «Isetegevus ja individuaalne tööviis» kordustruk. Tegelikult ilmus J. Käisi «Valitud töödes» vaid katkendeid sellest.

Täpsustusi vajab ka Jüri Rätsepa ülevaade Johannes Hindi kohtuasjast. Lk 88 2. veeru ülalt 3. lõigu lõpp p.o: «... tema viimaste eluaastate traagikat jagamas.» Lk 91 2. veeru 23. real algav lause p.o: «**Protsessuaalse** vormistuse järgi võib leida, et Johannes Hint ise avaldas soovi oma ülestunnistuse videosalvestamiseks.» Sama lk alt 4.—5. reas p.o: «... sanktsioneeriti tähtaegade pikendamine 21. septembril.»

Nr 7.

Lk 29 Ruth Hinrikuse artiklis toodud Enn Uibo surmadaatum p.o 31. august 1965,

mitte 30./31. juuli (vt selle kohta ka «Kultuur ja Elu» 1988, nr 10, lk 44).

Tamara Luugi kunstikirjutise lk 47 2. veeru ülalt 10. jj rida p.o: «Näidanud nii formaalse kui tähendustasandi tunnetuslike progressiivõimaluste ammendatust kunstis...»

Boris Kaburi Talviku-meenutuses lk 58 mainitud põllumajandusteadlane Elmar Haller ei saanud kõnealusel ajal kõnealus kohas kuidagi viibida. Tõenäoliselt oli tegu nimekaimuga. Palume kõigilt vabandust, kellele see kokkusattumus tüli on teinud. Ants Salumi tekstis lk 61 esineva «Valga advokaadi (vist Kasukas)» nimeks on selgunud Artur Kasak.

Nr 8.

Tuntud Poola allveelaev «Orzel» on lk 77 2. veerus tänu trükiveale moondunud «Ozzel'iks».

Lk 88 on kirjas «1937...», p.o «1917. a oli Laidoner juba diviisi staabiülem alam-polkovniku aukraadis.»

Nr 9.

Lk 24 Märis Melgalvsi luuletuse ülalt 4. reas p.o: «Rahe on rahe ja hall jääb hallaks...»

Seoses «Vaatenurgas» ilmunud Lembe Hiedeli publikatsiooniga «Täienduseks jaapanlanna jamale» palub autor teatada, et ühtlasi annetab ta 300 rubla Heino Kiigele tema loomingu propageerimiseks.

Lk 89—91 leiduva Lon L. Fulleri «Sala-kaebajate probleemi» on inglise keelest tõlkinud Tiina Norberg.

Nr 10.

Lk 18 Livia Viitoli luuletuse «Õhtud Kristjan Jaagu läbi» 2. rida p.o: «ja õhtud kui ramp-raske uim...».

«VIKERKAARE» SISU. 1986—1988. I.

LUULE

Ahmatoval, A. Reekviem / Vene k. tlk. ja komment. D. Kareva. // 1988, 3, 21.

Aizpuriete, A. *Kuu see ütles; «Maksa mulle...» / Läti k. tlk. I. Saks; *Raske kui roosilõhn... / Läti k. tlk. K. Kalkun // 1988, 9, 32.

Alari, A. *RÕÕM oli kullakarvaline rebane...; *SOLGI toru haigutusekrambis küljeavast...; *SA ARMAS TASSID MIND KUI MAJA... // 1987, 1, 28.

Allan, A. Seisundid visioonides; *Kui maa oli himuralt joonud päikest ja vihma...; Kooruvad sekundid // 1987, 2, 24.

Alliksaar, A. *Suitsusõlmed. Tungalterad... // 1986, 6, 7.

Arder, O. Hästikinnastatud mees; Libamisi; Sügav madalõhkkond; Laul puudevast päevast; Omasoodu; Sõõm sumedast sarvest; Hällilaul; Sünniaasta // 1986, 3, 35.

Auden, W. H. Lõikuskuu MCMLXVIII / Inglise k. tlk. M. Väljataga // 1988, 8, 1.

Ave maris stella / Ladina k. tlk. A. Oras // 1988, 12, 39.

Barbarus, J. Lumelilled // 1987, 5, 1.

Beier, P. Sõnum; Päevapilt; Kurg ja luik // 1987, 4, 31; Sõnarelvaga; Intelligent; Eesti neiu; Segan suhkru malbelt tassis; Tagajärg // 1988, 6, 31.

Benedetto, M. Head sõnumid / Hispaania k. tlk. J. Talvet // 1986, 2, 1.

Bernard de Morlaix. De contemptu mundi. Katkend poemist / Ladina k. tlk. A. Oras // 1988, 12, 40.

Bialik, H. N. Kui ma tagasi tulen; Üht saladust teab tüüne voog; Teie laastatud südamele / Heebrea k. tlk. K. Ross // 1988, 10, 23.

Borges, J. L. Teistmoodi tiiger / Hispaania k. tlk. A. Kaalep // 1986, 6, 1.

Boucht, B. / Rootsi k. tlk. ja komment. V. Beekman // 1984, 4, 19.

Byron, G. G. *Kui su kodumaa liig vähe prii on, et saaks... / Inglise k. tlk. M. Väljataga // 1987, 9, 1; Sonett Chillonist / Inglise k. tlk. M. Väljataga // 1988, 1, 1.

Dante Alighieri. *Nutke, armunud — nutab Amor ja tema...; *Ballaad, sul tuleb Amori juurde minna... / Itaalia k. tlk. R. Raud // 1988, 5, 35.

Darwish, M. Need, kes mööduvad pagevate sõnade vahelt. / Inglise k. tlk. J. Sommer // 1988, 7, 1.

Donne, J. Päikesetõus; Huvastijätt nuttes; Püha sonett X / Inglise k. tlk. M. Väljataga // 1987, 3, 31.

Ehin, A. ida! ida!; poolpidusest pimedast varavalgeni; surm indias; mis must saab? // 1986, 5, 15; *usuhullud hüppavad üle kollase tare...; laul (tamayo maali järgi); Kirik ja hõre udu; *kelle huve teenib kolleegiumisaali ukse erotiline käepide?...; * telefon ei meenuta millegipärast telefoni...; Renessans // 1987, 11, 23.

Eliot, Th. S. Kolme targa teekond; Laul Siimeoni jaoks; Marina / Inglise k. tlk. J. Kaplinski // 1988, 9, 17.

Elo. Lastele; titt; Titt; *Hauakaevaja kolme sõrmega käed... // 1987, 9, 14.

Elsbergs, K. *ma ei ütle lahti sõbrast...; Ühiskondlik triolett / Läti k. tlk. J. Saks // 1988, 9, 28.

Eriksson, U. Joonistus palve juurde / Rootsi k. tlk. M. Sirkel // 1988, 4, 33.

Forsström, T. *Sul oli õigus: Siin on tore... / Rootsi k. tlk. M. Sirkel // 1988, 4, 36.

Franczak, S. Kokkulepe; Kes sa oled?; Minu kodu; Pühendus / Poola k. tlk. A. Puu // 1988, 8, 41.

Frostenson, K. Simblinägu / Rootsi k. tlk. M. Sirkel // 1988, 4, 32.

Gautier, Th. Kunst / Prantsuse k. tlk. A. Oras

- // 1988, 5, 1; Nereiidid / Prantsuse k. tlk. H. Krull // 1988, 2, 41; Jõulud / Prantsuse k. tlk. H. Krull // 1988, 12, 1.
- Godiš, G.** Järved; *Lehejõgedes ja minu veres... / Läti k. tlk. I. Saks // 1988, 9, 24.
- Grass, G.** Munas / Saksa k. tlk. M. Sirkel // 1987, 3, 1.
- Gumiljov, N.** Kaelkirjak / Vene k. tlk. A. Ehin // 1988, 3, 1.
- Hansen, A.** *Peegli taga...; *Talv. Sajab lund...; *Linn rebeneb...; *Niudevöös kandjad...; * Puudesalus mererannal...; * Kuldriietes naine... / Alasti mees...; *Punane kuup läheb...; *Jälgi lindude lendu endas... // 1986, 2, 22.
- Harro, J.** Toonela lisajõel; *kylm...; *Siis pilved jätsid meid maha... // 1987, 9, 28.
- Herbert, G.** Lunastus; Hauamonumendid; Al...; Voorus / Inglise k. tlk. M. Väljataga // 1987, 3, 34.
- Heredia, J. M. de.** Korallrahu; Email; Flööt; Meretuul / Prantsuse k. tlk. H. Krull // 1988, 2, 37.
- Herrick, R.** Ben Jonsonist / Inglise k. tlk. M. Väljataga // 1987, 3, 34.
- Hirv, I.** Marioneti triolett; Teise marioneti laul; Sonett // 1986, 1, 5; *tean seni kui lapseea taevad...; *Ei ole tõesti aega kokkudagi...; *Ma ütlin sulle: taganeva mere...; *Jääb suletuks su armu pudupood? ...; *Kui musti purji heiskan sõjaretkeks...; *Võib juhtuda, kord unustan su nime...; *tähtede lõhnast uimastatud ulmajad...; * hämarus libistab kätt... // 1986, 6, 20.
- Hurt, A.** Surmanuhtlus; Metanoia; Mürgitus teeb õnnelikuks; Jeremiaad // 1988, 9, 12.
- Ihoma, A.** *piimvalguse rõskus avatud ukse...; *hommikul... // 1986, 2, 25; Sa pole ikka veel õppinud pliiatide teritama; Metoodid...; *isad lähenevad üksteisele... // 1987, 12, 21; Graffiti; Kes küll kõik need tapeedimustrid // 1988, 12, 27.
- Ilmet, P.** Laupäev; Summas; Rabav uudis // 1987, 9, 16.
- Ives, K.** *Sa kasvatasid lilli...; *Ussimaarjapäeval tule...; *Seda paela sai kirjatud ammu...; *Mõnikord tulevad nõrgad ja kauged...; *Kartulid võeti üles...; *Vahel ma olen külmunud... // 1987, 4, 16.
- Isotamm, J. B.** k6 (*laulud läksid luusima...); *keha pestakse seebi ja veega... // 1986, 2, 12.
- Jaaska, A.** Värvi; Hõbekuulide kütt III // 1988, 2, 18.
- Jacopone da Todi.** Stabat Mater dolorosa; Cur mundus militat sub vana gloria / Ladina k. tlk. A. Oras // 1988, 12, 41.
- Jaworski, W.** Kalmistud soojades maades; *Ma piustitanis roheline telgi Soodoma lähistel...; Dareios / Idamaa tarkusest I—III / Poola k. tlk. A. Puu // 1988, 8, 37.
- Jehuda Halevi.** Mu süda on idas; Kui hoida ta palet (Nägemus Jumalast); Milleks sa tõused, päike? / Heebrea k. tlk. K. Ross // 1988, 10, 23.
- Jevtusenko, J.** Konserveeritud kultuur / Vene k. tlk. A. Siig // 1986, 3, 1.
- Jonson, B.** Ood isendale / Inglise k. tlk. M. Väljataga // 1987, 3, 33.
- Jääger, M.** Nõmme; Sängipühad // 1986, 4, 15.
- Kaalep, A.** Luuletusi sahtli põhjast // 1988, 12, 30.
- Kangilaski, O.** Maarjamaa. Katkend poemist / Komment. P. Erelt // 1988, 5, 8.
- Kangro, B.** Vastamata küsimusest; Öhtu Sappho moodi; Pihtimine; Küsimus luulest; Uks hommikusse 1—5 // 1988, 5, 31.
- Kaplinski, J.** *Üks otsib teiselt tuge — kirjanik rahvalt...; *Kui valitsejad... // 1987, 11, 19.
- Kareva, D.** Pimeda piiril I—III // 1986, 1, 4; Nemed // 1987, 2, 8; Graafiad 1—5 // 1988, 11, 36.
- Kawiński, W.** Ars poetica; Rohi; Emale; Hokusai / Poola k. tlk. A. Puu // 1988, 8, 33.
- Keats, J.** Sügisele / Inglise k. tlk. M. Väljataga // 1986, 4, 1.
- Kesküla, K.** Kunstnik; *Põhjamaa metafüüsiline valgus...; *Sina... // 1986, 5, 28; *Suure külma mere serval...; *Need tüdrukud...; *Üle takjavarte ja vanaraua... // 1987, 4, 16; *Mõni arvab et armastus on igiliikur...; *Ta on minust üle...; *Sina kes sa oled tunda saanud ühteelamise saladusi...; *Kireküllased aga üürikesed... // 1988, 8, 17.
- Kiin, S.** *SEE MEES OLI ASJADEST ÜLE...; Valepeig; *KAS SA USUD ÜMBER-SÜNDI... // 1987, 6, 11.
- Kirillov, G.** *Tunnete tõeline sügavus...; *Usk sõnade või kogu keele...; *Küünlakuu tuule...; *Raske õelda, millest algab trepp... / Vene k. tlk. A. Valton // 1986, 1, 17.
- Kivi, A.** *Ma elan nüüd — kui küsid just —...; *nii äkki nagu kuuma pliidi peale...; *Ka enne koidikut... // 1987, 9, 17.
- Kivine, M.** Mai; *Taas triivima sean aime puise paadi...; Dessima // 1988, 11, 49.
- Krull, H.** *Suur suvi. Kibuvitsad lõhnavad...; *Öhtu. Piklikule tumesinise lumele LASKUB...; *Millise lõhnaga pimedas on...; *Väiksed tuivõunad, kahvatage...; *Valisuke prõmatades kinni äkki näen... // 1987, 1, 18; *Jalg võtab õppust...; *Vihmasadu peksab, peksab...; *Sügis küseb parandamatult...; *Rahu kaigub, päike loojub...; *Nägid neid läbi nagu valgeid kirsipuu õisi...; *Udu roomab, karjetud vaikus roomab... // 1988, 7, 19.
- Kruuse, Ü.** Kiri ja kull; Isikukultus // 1988, 10, 19.
- Kunda, B. S.** Sokrates; Heidegger; Kierkegaard; *Taas pöörab päev end selili... / Poola k. tlk. A. Puu // 1988, 8, 36.
- Kunnoss, J.** Kuidas rahvaluulet autentselt üles märkida / Läti k. tlk. K. Kalkun // 1988, 9, 28.
- Langemets, A.** Tagasisadu // 1987, 3, 10.
- Lecote de Lisle, Ch.-M.-R.** Jaaguar; Kuupaiste / Prantsuse k. tlk. H. Krull // 1988, 2, 33.
- Leesment, J.** Kügelaul; Teolaul; Sünnipäevalaul; Paar sammukest ainult // 1987, 7, 21; * MAJJA SISENEDES VARJU JÄTAN ÖUE...; *VÄIDELDES VÕIDELDES...; *PÄEV LÄKS PIMEDAKS, TÕUSIS TUUL JA...; *MILLET SEE TULEB...; *NEMAD ÄRKAVAD KERGEST...; *ÖHTUL ON ÖHUKESED SEINAD... // 1988, 2, 16.
- Lepik, K.** Minul on karvased säared; Mirdi-

puu; Sibide kõrtsis; Kes on need?; Ma armastan neegritari 1—7; Se Neützit Anna; Mets; Värvilised laulud 1—3; *kes on sind marmorisse marmor-mees... // 1988, 1, 22; Thermopylai // 1988, 9, 1.

Lepikult, M. Kõige vanem inimene; Kumb; *SIRGE TEE VIIB SÜGISSESSE... // 1987, 2, 23.

L'Estoile, C. de. Joogilaul / Prantsuse k. tlk. I. Hirv // 1987, 6, 35.

Liivrand, H. Mälestus 1840; Juhtub; Ma ei peta; *TULID TASA SEST PAOTUS UKS... // 1986, 6, 15.

Lintrop, A. Hallis majas; Roiskuv järv; Verekivi; Tundmise piir // 1986, 4, 29; Mis ja kus; Fragmendid; Miks laplane ei laula; Pärandus I — III // 1988, 1, 32.

Luik, V. On aastasaja lõpp. On öö; Üks raamat on lahti // 1987, 4, 9.

Malin, J. Ööl enne; Handa // 1987, 5, 14; *Su käsi seisib katvalt usaldades...; Soov; *Andres, kas kuuled?... // 1988, 11, 45.

Mandelštam, O. Kremli mägilane / Vene k. tlk. M. Väljataga // 1988, 9, 1.

Martí, J. Laulja / Hispaania k. tlk. A. Põldmäe // 1988, 2, 1.

Martinson, H. Eri maad / Rootsi k. tlk. G. Suits // 1988, 4, 1.

Marx, K. Kolm tulukest / Saksa k. tlk. J. Sang // 1987, 12, 1.

Masing, U. Ja iidne ärkamine tuleb meelde (kogust «Aerutades hurtsikumeistriga») // 1987, 3, 8.

Melgalvs, M. *Puuduta maad, kõik maa on valge, kõik maa on valge, ei enam... / Läti k. tlk. K. Kalkun // 1988, 9, 24.

Mihkelson, E. *Eluülesanne selgub alles...; *Konn hüppas vikatist läbi...; *Linnud on hakanud koputama mu aknale...; *Kuidas roheline paistab sellest peeglist...; *Kõik jaamad segunesid Valisime keeli...; *Vaikus väljadel kõneleb enese eest...; *Küla vaibik saladuslikult nagu toona...; *Suits ajab korstnaist maha...; *Vana-aja külm on suveõhtuis juba...; *Aeg on karm ja ühepoolne Meid... // 1986, 5, 22; *Paar vaikelulist käsirotti roomasid...; *Võimlates mis asendasid saale seisnud oleme...; *Kui pikk on põlvkond Kelle elukoole hõlmab...; *Ühes metsatukas mängisime huligaane... // 1988, 8, 27.

Milosz, Cz. Matsist kuningas; Kui palju toredaid plaane; Mitte nii; Kala / Poola k. tlk. ja komment. P.-E. Rummo // 1988, 7, 23.

Moguči, M. Sina; *jälgin taevatähtede liikumist...; Lõhn; Suudlus // 1987, 12, 23.

Muuli, K. *ELAN LOOTUSES, ET PÜSIN ÄRKVEL...; Eestimaa; Ratsanik; *Gaas mõodus keegi. Kes ta oli?...; Koidik; Üks mõtlik luuletaja; Suvistepüha; *Tigudena klaasmäel roomates... // 1986, 3, 26; Kevad I — III; Uusaastaöö; Klaasi tumeduses // 1987, 11, 28.

Mäkelä, H. *Kuulsin kord mehest, kes elas sellest, et kirjutas luuletusi. Keegi ei... / Soome k. tlk. T. Kokla // 1987, 10, 1.

Neemre, T. *tallan roobasteid lumiste viltide rutjades; Cecilile; *Pimedas toas TIKSUVAD KELLAD — // 1988, 12, 36.

Nietzsche, F. Sügis / Saksa k. tlk. H. Krull // 1988, 11, 1.

O Roma nobilis, orbis et domina / Ladina k. tlk. A. Oras // 1988, 12, 39.

Paas, M. *piknik lumisel mäel...; *sina mu varrukasiilike...; *taskud on väikesed...; *Linnatuled. Vaiksed purjus tuuled...; *Sina oled laps...; *Pinnaveel on valus... // 1986, 3, 29.

Pasternak, B. Sügis; Maa (romaanist «Doktor Živago») / Vene k. tlk. M. Under // 1987, 8, 18.

Pessoa, F. Päevauudiseid / Portugali k. tlk. A. Kaalep // 1988, 6, 1.

Petrarca, F. *Te kuulake mu ohkamise kaja...; *Võib-olla talutav on valu krõbe...; *Kas võib see tunne kanda armu nime?...; Surma triumf (katkend) / Itaalia k. tlk. R. Raud // 1988, 5, 37.

Piir, M. SYGISLAUL; EXTAAS; HEAVY-MUUSA // 1988, 6, 19.

Poe, E. A. Kellä / Inglise k. tlk. Ü. ja N. Kahusk // 1987, 9, 25.

Poprjänik, V. *ühel päeval kepid eksis ära...; *Maailmakaardil vaid laivake oled...; *Hing viskles märjakssaanud liival...; *Narva torni pole enam näha...; *Üha midagi välja...; *Akna taustal kallid siluett...; *on kohtumiseks jumalagajätt... // 1986, 4, 27.

Rancäne, A. Joonistus (tähed); Äraolek / Läti k. tlk. I. Saks // 1988, 9, 29.

Raud, R. Lumme mattunud // 1986, 1, 16; Luuletusi tsüklist «Kõnelused öö kuningaga»; Teine kõnelus; Kuues kõnelus; Kaheksas kõnelus; Üheksas kõnelus; Üheteistkümnes kõnelus // 1987, 10, 23.

Reinkort, M. *Vahtrasalus voolab kevadet...; Ülistuslaul Tahkuranna kividele; *tahan suudelda...; Saabumine koju // 1986, 3, 13; *Seal kiivas kambri laskusid...; *Veel päevi langeb surnuaia puude latvadelt...; *Väljaveninud tiibadega... // 1988, 11, 48.

Retamar, R. F. Miks? / Hispaania k. tlk. J. Talvet // 1987, 4, 1.

Rimmel, R. Armastus; Rõõm; *need armsad naised... // 1986, 3, 12.

Ringvee, R. *pilved mäe kohal...; *tumi-hunane vihm kõigutab õuel oksil...; *Kuu langeb oma sinivalged ripsmed...; *Põdevad boddhisatvad lähevad mägedesse...; *õues sajab vihma... // 1986, 2, 34; *Meeles lailavate mõtete tagant...; *Taevas on purustatud kaheks...; *Kõrkjatest kostvate ööhüüete tagant...; *Põlevate silmade vahelt...; *Tiivad tulevad õhtuselt lennult... // 1987, 7, 23; *Lamades vee peal...; *Lendavad sabaikoerad... // 1988, 7, 22.

Ristikivi, K. Maa ja rahvas I — III // 1987, 10, 14.

Rubtsov, N. Oma uinuva isamaa väljadel kihutan ratsa... / Vene k. tlk. U. Laht // 1987, 6, 1.

Rummo, P.-E. Con affeto // 1986, 1, 1; *ÜKS ÖHTU, kui ma enese laiskuse pärast kaua kütmata seisnud köögis... // 1986, 5, 1; Miks ma välismaale ei põgene 1 — 5; *MONES MÖTTES on mõttatud kohustused...; Kõhuse-täitjad. Luuletuse konspekt // 1987, 6, 5; Kodaniku tunne 1971. Lisandusi ajaloo tundma-õppimiseks: Kodaniku tunne; Summa; Lähemast minevikust // 1988, 3, 16.

Runnel, H. Kevvõi I — II; Meremehed // 1986, 2, 12; Kaksikümmend kolm mõtet päikselisel päeval // 1988, 11, 40.

Sang, A. Laul veriste kätega mehest // 1987, 8, 1.

Savonarola, G. *Kõikvõimas Issand, Sulle...; *Kiitus ja au sulle, kuningas Kristus, me Lunastaja... / Itaalia k. tlk. R. Raud // 1988, 5, 39.

Shelley, P. B. Sonett — Poliitiline suurus / Inglise k. tlk. M. Väljataga // 1987, 7, 1.

Siig, A. *tuul tuul...; *teave kujutus alateadvuse dessant...; *need vahaküpsusevärvi... // 1987, 8, 12; *Sul olid hulluseni ilusad jalad...; Lillenäitusel 1 — 2 // 1988, 10, 15.

Sildnik, S. Löödagu mind; Vana meremehe sõnum; Emajõe õpik // 1987, 10, 32.

Sinijärv, K. M. Ioojang; Me Oleme Läänud Ära; syrromantilik zykel «3 KEVADLIKKU HAIKUT»; suvelaul; salatanze ruumityhi // 1987, 2, 14.

Smuul, J. Proloog (poeemist «Mina, kommunistlik noor») // 1987, 2, 1.

Soa, K. Valge lind; Vaatan aknast; Sügis; Elulugu; Kass ja koer // 1987, 1, 16; Kohila kohilaul; Uued ajad; Õhtulaul; Taastulek; Kääpal; Asja olemus // 1988, 6, 21.

Sova, P. *minu arhitektuuri kujunemine; Hüljatud efektid; *minu süda sinu süda puhkev valgus kuhtuv; Muster; Talveõhtu; Sina oled läinud kinno // 1988, 12, 34.

Stampa, G. *Kui olen kord juba võtnud nii õilsa tule... / Itaalia k. tlk. R. Raud // 1988, 5, 39.

Strömberg, R. Sūdamekasvatus 1 — 3 / Rootsi k. tlk. M. Sirkel // 1988, 4, 30.

Suuman, A. Ei me kao; Janu naise järele; Noorusteta, paatoseta; Igav väljend ei sisene; Joonistaja hingeõhk; Õõsel Laekveres; Lennukimehaanikud; Ontikameri; Kirjanik Nordgreni unenägu // 1987, 7, 19.

Särg, Ilmar. Viis krokiid. // 1987, 8, 26.

Talvet, J. Uueneda; Tallinna visioon, anno 1988 // 1988, 10, 16.

Tamm, J. *Hapra silmamuna sisse...; *Varasel tunnil lind laulab...; *Varjust liibsevad välja niisked huuled...; *Oma häda on igal ajal...; *Tulemus on tihtilugu etteaimatav... // 1987, 5, 18.

Tammik, K. Laulud; Killud; Akord; Nii imelist ei ole teist; Mereöö // 1987, 3, 12.

Tervonen, M. Ophelia monoloog; *Maa ja taeva vahel käib...; Robinsonaad; *Ei uskuda maksa Poeeti, kes haarab teil hinge... / Vene k. tlk. D. Kareva // 1986, 3, 15; Sinu värvid; Variandid 1 — 2; P.S. / Vene k. tlk. D. Kareva // 1987, 8, 20.

Toomet, T. *See kõik oleks võinud olemata olla aga ometi see juhtus...; *Ja siis ühel päeval ühel õhtul lõpuks ta tuleb...; *Mu eakaaslaste hambad lagunevad juba... // 1986, 4, 8.

Toomik, T. *puu päikse käes seisab...; *tundub... // 1988, 8, 19.

Traat, M. Harala elulood: Vilhelmine Kink; Serafima Bedova; Justin Juurefeldt; Johanna Juurefeldt; Malev Suits // 1987, 7, 9; Juhan Orav; Jonne Jenkin; Elbert Kaer // 1988, 4, 14.

Trubetsky, T. Lapsepõlveplika; Kaos; Vennaskonna hümn // 1987, 2, 15; Naistenoja; Optimaal; Kätemaks; Jumal kaitse kuningat // 1988, 6, 8.

Uibo, E. Autoportree; *Ma tean, et teele jääma pean...; Mordoovia õhtu // 1988, 7, 25.

Under, M. Mälustus ja töötus; Me ootame; Aasta kauneimal õhtul; Päälekaebamine I — II // 1988, 7, 12.

Unt, L. November 1982; *Ära mind sinna viil...; Kartulimaal // 1987, 10, 33.

Valliso, M. Kuldkalapäeval; Hingeruum; Sissevaade; Kaks kallimat 1 — 2 // 1987, 5, 11.

[Vana Testament] 29. psalm (Jumala hää lormis); 137. psalm (Nutulaul Paabeli vangipõlves); Koguja raamat 11:9 — 12:7 (Manitsus noortele) / Heebrea k. tlk. K. Ross // 1988, 10, 20.

Varblane, H. Üks apokalüptilistest; Väljavaade // 1987, 6, 17.

Viau, Th. de. Ood. Üksindus; Ood. / Prantsuse k. tlk. J. Hirv // 1987, 6, 33.

Viiding, J. Kaotati. Ei leita. Tuleb ise välja; *Üks kalake siin ilmas on. Kutsus kokku külalisi...; *Olin kahe-aastane...; *Mõtles või ära mõtle...; Apteek; *Nüüd hakkas taipama...; Ei ilmu // 1987, 12, 15.

Viitol, L. Sügisõhtul Kristjan Jaagu läbi; *Suur sula on möödas...; Põhja-Eesti // 1988, 10, 18.

Vilep, H. *Kohut ei mõista me üle...; *Seisma jäi näiline aeg...; *Armastan traktorit... // 1988, 11, 51.

Visnapuu, H. Jõulutäht // 1988, 12, 2.

Voiture, V. Laul / Prantsuse k. tlk. I. Hirv // 1987, 6, 36.

Väljataga, M. Ars Poetica; *Kammid ja su kammipiide...; *Ere päev on pingsas purjehetis...; *Mullas juurenarmaga on põimund narmas... // 1987, 1, 26.

Õnnepalu, T. Kassikäpad // 1986, 4, 12; *Selgel vihmajärgsel hommikul märtsis...; *Sügise päeva süda...; Kiri maalt; L'aurore éternelle // 1986, 6, 13; LUMI, NÄRBUMATU, IMMORTELL // 1987, 6, 12; Ühel päeval on puud jälle erivärvilised; *Tuul püha ja rahutu hää sa kumised ilmamaa üle...; *Õuel on täna vihm ja linnud... // 1988, 3, 37.

PROOSA

Arak, A. Üks mees // 1986, 1, 13; Hilisõhtul Hongkongis; Kohtumine vana sõbraga; Noor-kirjanikuks sündimist // 1986, 5, 25.

Arlov, U. Ja taas oleme siin... / Valgevene k. tlk. O. Jõgi // 1987, 8, 28; 9, 30; 10, 36; 11, 29.

Bargum, J. Abiturient / Rootsi k. tlk. ja komment. A. Ravel // 1988, 4, 25.

Baturin, A. Väike sugulane // 1987, 6, 2.

Beekman, A. Nõmme unenäod: Banaanid; Tseesar; Energia // 1987, 11, 20.

Berg, M. Trepid; Julgust; Vaikust; Mõtles; Ilu; Kompromiss; Nartsiss; Muusa; Ema // 1987, 1, 29; Lahkujad; Mägedes // 1988, 1, 27.

Bunin, I. Kaukaasia / Vene k. tlk. A. Kull // 1986, 4, 33.

Carr, C. Sealpool / Inglise k. tlk. K. Unt // 1986, 6, 90.

Chesterton, G. K. Nool taevast / Inglise k.

- tlk. K. Unt // 1986, 1, 83; 2, 80; Raamatu needus / Inglise k. tlk. K. Unt // 1986, 3, 88; 4, 86.
- Ehlevest, J. Näiteks komm // 1987, 10, 17; Järelejäudmine // 1988, 7, 14.
- Grin, A. Jakobsoni vaarikaad / Vene k. tlk. ja komment. K. Muuli // 1988, 8, 28.
- Hainsalu, L. Selle talve isa // 1986, 3, 37.
- Hallas, J. Lumenägemus // 1987, 12, 20.
- Ilmet, P. Saamees // 1986, 1, 7; W a n a, see kuradi kummut // 1986, 5, 30.
- Jackson, Sh. Loterii / Inglise k. tlk. M. Soomre // 1987, 5, 29.
- Jookus, T. Viirastus I; Viirastus II; Müts maha // 1987, 2, 27.
- Jõerüüt, J. Mr. Warma ja täiskuu valgus; Andekas K.D. // 1986, 5, 2.
- Järs, J. Luuletajad isekeskis; Ühiselamu // 1986, 2, 13; Proov // 1987, 6, 9.
- Kaints, H. Pikad varjud; Saatuse võluriik // 1988, 6, 22.
- Kallas, T. Kaks meest lauas // 1987, 9, 2.
- Kaplinski, J. Varemud // 1986, 3, 9.
- Kauksi Ülle. Maas'kamaa // 1988, 8, 20.
- Kivastik, M. Võõras // 1987, 7, 17; Homme; Sügis // 1988, 11, 29.
- Kotter, L. Turvalisus üle kõige! // 1988, 10, 11.
- Kraas, I. Õhk // 1987, 5, 2; Ühendus varemetega // 1987, 8, 14.
- Kruusvall, J. Valge kõrb // 1987, 8, 2.
- Kuik, V. Naer // 1987, 1, 21; Kindral // 1987, 6, 13; Desertöör // 1987, 11, 3; 12, 2.
- Laurits, L. // 1987, 11, 26.
- Lillemets, O. Päit // 1987, 9, 19.
- Lizunov, V. Unistaja; Vahend // 1987, 1, 20.
- Luige, M. Sõrmus; Värvilised mustrid // 1988, 2, 27.
- Malamud, B. Esimesed seitse aastat / Inglise k. tlk. T. Pilli // 1987, 12, 25.
- Mihkelson, E. Miia; Roheline tänav; Kraav // 1988, 10, 2.
- Mikk, U. Sõdurid // 1986, 4, 14.
- Mutt, M. Kriitiku elu // 1986, 1, 27; 2; 35; Elu allikad // 1988, 2, 2; 3, 2; 4, 2; 5, 2; 6, 2.
- Muuli, K. Pööning // 1988, 11, 21.
- Oks, A. Kirjad kallimale // 1986, 1, 19.
- Panshin, A. Milton Gomrathi saatust / Inglise k. tlk. K. Unt // 1986, 6, 91.
- Petti, U. Vaev; Palavik // 1987, 2, 10.
- Põldmäe, A. Emajõe passioon // 1987, 2, 2.
- Raud, A. Sina ei pea mitte... // 1987, 5, 15.
- Raud, R. Soo sõrm // 1988, 6, 10.
- Raudam, T. Koosu, Koosu, kallis Koosu // 1968, 3, 17; Lodus tiivad // 1986, 6, 23; *Tête-à-tête* ehk kuidas ma kümme minutit ja kaheksateist sekundit L. Orav olin // 1988, 9, 62.
- Raus, M. Diagnoos // 1987, 7, 12
- Reinla, A. Vikatimees // 1987, 4, 34.
- Remsu, O. Medaljon // 1987, 2, 17; Viimaseid muljeid Suurlinnast, eriti selle tagamaast // 1987, 10, 2; Kamikaze // 1988, 7, 3; 8, 2.
- Roomere, A. Alasti // 1986, 2, 2; Nõutus; Imeliku ilmaga // 1987, 4, 2.
- Saat, M. Valge hobune // 1987, 3, 2.
- Saluri, R. Taud // 1987, 3, 21.
- Sarapuu, J. Karjas kenad uted // 1988, 9, 13.
- Sarv, T. Andestus // 1986, 2, 27.
- Sauter, P. Tallinn 84 // 1988, 1, 2; Tõlkija // 1988, 12, 8.
- Sinijärv, K. Rändaja // 1987, 12, 19.
- Sova, P. Mihriban // 1986, 6, 17.
- Stevenson, R. L. Köver Janet / Inglise k. tlk. K. Unt // 1986, 5, 88.
- Strugatski, A., Strugatski, B. Ekspeditsioon põhjakaarde. Katkend romaanist / Vene k. tlk. T. Kallas // 1987, 1, 77; 2, 89; 3, 85; 4, 81; 5, 84.
- Susi, M. Talvisel koolivaheajal // 1988, 5, 14.
- Susi, R. Klass // 1987, 3, 15; Hea päev saialillede korjamiseks // 1987, 10, 26.
- Zilliacus, J. Eestin perunat / Rootsi k. tlk. ja komment. A. Saluäär // 1988, 4, 49.
- Teder, T. Pimeduse neelus // 1986, 3, 31; Hauas // 1987, 8, 22; Vabaduse dimensioonid // 1988, 2, 20; Eluasemed // 1988, 11, 2.
- Tens, R. Hulled // 1986, 3, 21.
- Tootmaa, R. Seal, selle laia välja taga // 1987, 4, 19.
- Troyat, H. Käed / Prantsuse k. tlk. K. Vassel // 1987, 6, 26.
- Undusk, J. Kiri provintsist // 1987, 7, 2.
- Unt, M. Jutud jutus // 1986, 3, 3; Kassi maja // 1986, 6, 3.
- Uring, P. Kungla rahva lapsed; Närvirakud; Saturni eine; Ma ei näinud oma silmi // 1987, 6, 18; Lohutust sul laulgu puud; Kaitstud olendid; Latikavõrendik // 1988, 3, 17.
- Vaarandi, D. Udu ja tuul // 1986, 4, 3.
- Vahing, V. Alasti habemenuga // 1987, 5, 20.
- Valton, A. Rännak giidi saatel // 1986, 4, 16; Kõrbes // 1987, 4, 12.
- Vanapa, A. Prototüüp; Ausammas; Lektor // 1986, 5, 17.
- Veller, M. Kaja; Mõtted / Vene k. tlk. J. Sang // 1987, 2, 33.
- Viires, P. Mereannid // 1986, 2, 19; Loomi pimedas // 1988, 4, 15.
- Wikman, A. Jõulud 1939 / Rootsi k. tlk. ja komment. A. Saluäär // 1988, 4, 20.
- Vint, T. Üks argipäevadest; Jalmari õnnelik abielu // 1987, 1, 2; Kirjanduslik lugu // 1987, 7, 25.
- Värnik, A. Kutsekahjustus // 1987, 5, 26.
- Üprus, A. Mängujuhi loojanguröömud; Sügiseste pühade paiku // 1986, 6, 8; Katkevad hõõgniidid // 1988, 3, 28; Armasta // 1988, 12, 2.

«VIKERKAAK»

- Aasmäe, H. Siis kui organid veel rääkisid (muinasjutt) // 1987, 7, 92.
- Aimla, P. Mõöda suviseid matkaradu // 1986, 1, 83.
- Alev, S. Külmkapp KS-210 // 1986, 4, 86.
- Altov, S. Eksperiment / Vene k. tlk. K. Kass // 1986, 2, 76.
- Ehin, A. Salivoteraapia // 1986, 2, 75; Estoofiilid Pärsia lahe ääres // 1987, 6, 89; Püha polüüp // 1987, 7, 91; Pea // 1987, 8, 80.
- Grenzstein, A. Ado Grenzsteini (1849—1916) mõtteid avalikustamisest, tõest ja valest / Koost. ja komment. Mõhk ja Tõlpa // 1988, 6, 77; ...ajaloost ja uutmisest // 1988, 7, 88; ...loomadest // 1988, 9, 75.
- Juur, E. Subtroopiline seriaal «3 kuratlikku maikat» // 1987, 6, 92.
- Järs, J. Kaine arutelu // 1987, 1, 77; Klassika uuslavastus; Suure akna all // 1987, 8, 80.

- Kall, T.** Rahvakalender // 1986, 1, 82; Reaktionsäär // 1986, 3, 84; Õhtul, pärast etendust // 1987, 5, 82; Ta // 1987, 7, 91; «Meie sõna» ootel // 1988, 3, 88.
- Kangilaski, O.** Rändaja: Väepealik / Komment. A. Eelmäe // 1988, 2, 92; Tülitajad; Sõda // 1988, 7, 88.
- Koljat ja Taavet // 1987, 2, 87.
- Korzets, V.** Etüüd tundmatust sõbrast // 1987, 7, 91.
- Kosmopoliit taskuväljaandes // 1987, 10, 91.
- Kozma Petrovitš Prutkovi isaisa Fedot Kuzmitš Prutkovi ajaloolistest materjalidest / Vene k. tlk. O. Arder // 1987, 5, 83.
- Künnapu, V.** Arhitekt Steineri uus elu // 1986, 3, 84; Saapapaelad // 1986, 4, 85; Fluidum kontoris // 1986, 5, 86; Steiner, Assistent ja tornid // 1987, 2, 87; Transformaatorid maastikul; Mati aed // 1987, 3, 83.
- Laaban, I.** Rroosi Selaviste. [Katkendeid] // 1987, 9, 88.
- Linnart, M.** Teeõhtu Harrisonide juures // 1987, 6, 91.
- Luiga G. E.** Advokaadi armulaul // 1986, 4, 84.
- Melihhan, K.** Grafomaaniast (traktaat) / Vene k. tlk. T. Kall // 1986, 3, 85; Mõtteid ja aforisme // 1986, 5, 88.
- Need, keda ei lasta dekaadile. [Saateks karikatuurile «Andresenlikus tagahoovis»] // 1988, 9, 77.
- Ots, J.-M.** Inspiratsioon; Nali // 1987, 2, 85.
- Petti, U.** Hulluksminek // 1987, 4, 79.
- Safe, M.** Kordus // 1987, 2, 88; Küllalt lühike lugu // 1987, 9, 88.
- Sang, A.** Ilolaulud 1 — 2 // 1987, 3, 83.
- Sang, J.** Valvuri laul // 1986, 1, 83.
- Seero, T.** Minu elu; Punkt // 1987, 4, 80.
- Žukovitš, A.** Muta matus // 1986, 2, 77.
- Talvik, H.** *Paks usuisa doktor Luterus... // 1986, 4, 85.
- Tamme, V.** Tädi Liide äpardused // 1987, 4, 81.
- Teile, naised! // 1987, 3, 82.
- Tuglas, F.** Serenaad Pärnu maantee maja nr. 10 akende all 5 / Komment. A. Heinapuu // 1988, 2, 91.
- Unt, M.** Paranoia // 1986, 2, 77.
- Valner, S.** Poissmeheromaan // 1987, 1, 77.
- Vanapa, A.** Supp // 1986, 5, 87.
- Viil, J.** Kahe kõne // 1986, 5, 87; Paranoia // 1987, 1, 77.
- Volkonski, P.** Kaasus // 1987, 3, 84.
- Volmer, H.** Sa ära jahtu; Kasevesi // 1987, 4, 80.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Mart Kalm, Veiko Lõhmus, Mihkel Mutt, Rein Raud, Toivo Sikk, Rein Veidemann, Peeter Vihalemm.

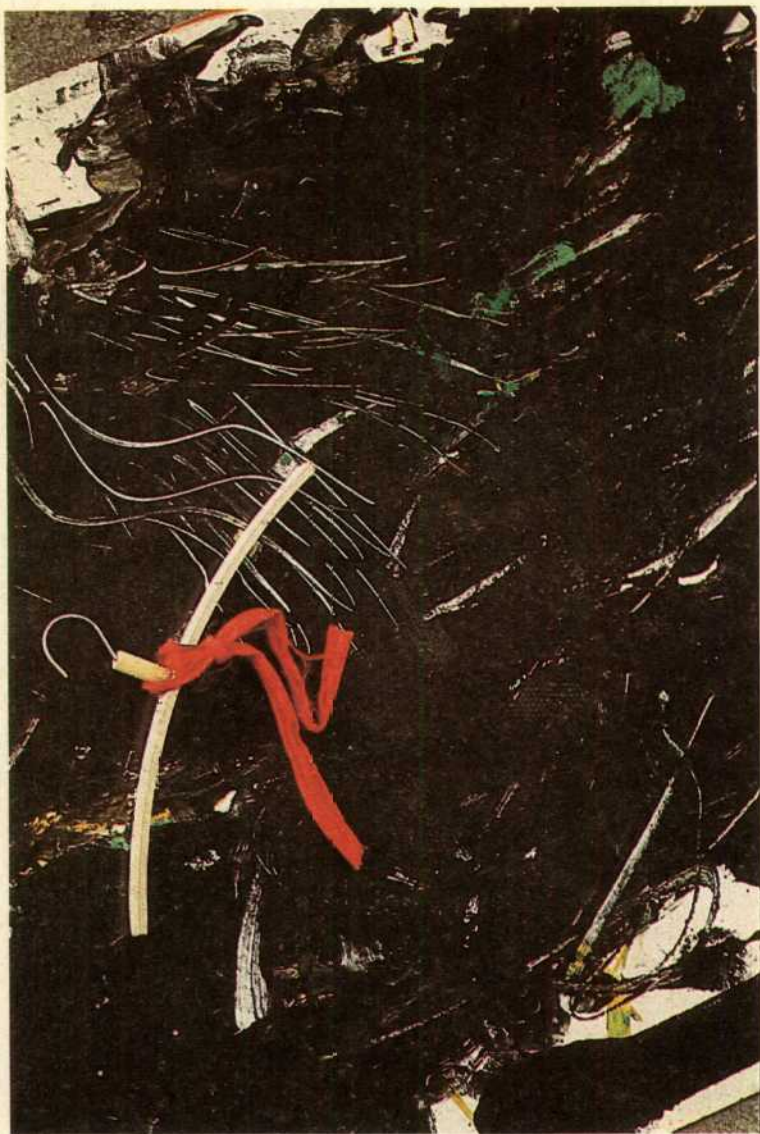
Toimetus:

Peatoimetaja **Rein Veidemann** 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas**
60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa**
44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus
Märt Väljataga 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Jüri Luik**
60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58 (Tartus teisip reedeni k 13—15 tel 34 814).
Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58.
Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma**
60 18 58. Tehniline toimetaja **Katrin Mürk**
60 18 58. Korrektor **Tiiu Sang**
60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik**
44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, J. Gagarini pst 30. Laduda antud 03. 11. 1988. Trükkica antud 20. 12. 1988. Ofsetpaber 70×100/16. Formaadile 60×90 kohaldatud tingtrük:poognaid 7,8. Arvestuspoognaid 10,28. MB-07126. Tellimuse nr. 4558. ЕКР Keskkomitee Kirjastuse trükikoda. Tallinn, Pärnu mnt 67-a. Trükiarv 53 000. Адрес редакции: Таллин 200031, Бульв. Ю. Гагарина, 30. Издательство «Периодика». Журнал «Викерkaar» № 1, январь 1989. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245